

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

М. В. Мосьондз

**ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Монографія

Дніпропетровськ
НГУ
2014

УДК 316.614.5:316.622

ББК 60.54

М 81

Рекомендовано до друку вченою радою Державного ВНЗ «НГУ»
(протокол № 8 від 29.09.2014)

Рецензенти:

В.А. Полторак, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політології, соціології і гуманітарних наук Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

О.В. Гілюн, кандидат філософських наук, доцент, Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

Мосьондз М. В.

М 81 Практики соціальної інтеграції сучасної молоді в українському суспільстві : монографія / М. В. Мосьондз ; М-во освіти і науки України ; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – 140 с.

ISBN 978-966-350-486-5

Присвячено актуальній темі конструювання інтеграційних практик сучасної молоді. Обґрунтовано застосування поняття інтеграції для дослідження процесу включення молоді в суспільства з урахуванням соціокультурного контексту; проаналізовано теоретико-методологічні засади вивчення соціальної інтеграції в класичному соціологічному дискурсі та з позицій структурно-конструктивістського підходу; виявлено механізм і чинники конструювання інтеграційних стратегій та практик; визначено вплив соціокультурних детермінант на процес конструювання стратегій і практик української молоді; сформовано концептуальну модель дослідження соціальної інтеграції молоді; на емпіричному рівні проаналізовано особливості конструювання інтеграційних практик сучасної молоді в українських реаліях і визначено головні тенденції та чинники, що їх зумовлюють; побудовано модель конструювання інтеграційних практик сучасної молоді.

Стане у пригоді в практиці освітніх організацій, консультативних органів при реалізації соціальної підтримки, підвищення конкурентоспроможності молоді за рахунок соціального навчання та консультування. Матеріали можуть бути корисними у складанні курсів з загальної соціології, соціології молоді, особистості у вищих навчальних закладах.

УДК 316.614.5:316.622

ББК 60.54

© Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», 2014

© М.В. Мосьондз, 2014

ISBN 978-966-350-486-5

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Процес соціальної інтеграції молоді в контексті соціокультурних змін: теоретико-методологічні засади дослідження	9
1.1. Вхідження молоді до суспільства як процес соціалізації	9
1.2. Сучасні концепції й проблеми конструювання соціального простору індивіда	13
1.3. Концепт “соціальна інтеграція” у класичному науковому дискурсі	21
1.4. Процес інтеграції і соціальна система	25
1.5. Суб’єктивне визначення процесу соціальної інтеграції	31
1.6. Взаємозалежність соціальної структури та дії в структурно-конструктивістському підході	34
1.7. Інтеграція як прояв детермінації соціального середовища суб’єкта дії та результат повсякденного конструювання	39
2. Процес соціальної інтеграції молоді: особливості, механізми, чинники	48
2.1. Сутність життєвих стратегій та практик	48
2.2. Типи, структура, вибір життєвих стратегій	55
2.3. Соціокультурні детермінанти процесу конструювання інтеграційних стратегій	61
2.4. Вплив повсякденності на статусну позицію особистості	67
2.5. Роль габітуалізованих структур у конструюванні інтеграційних практик молоді	74
2.6. Ідентичність у процесі побудови практик інтеграції	78
2.7. Індикатори дослідження процесу соціальної інтеграції молоді	83
3. Конструювання інтеграційних практик сучасної молоді: дослідження українських реалій	85
3.1. Об’єктивні умови і критерії процесу соціальної інтеграції української молоді	85
3.2. Освіта як капітал побудови успішних інтеграційних практик	91
3.3. Включеність молоді у соціально-професійне поле	97

3.4. Ціннісні орієнтації та життєві установки молоді як елемент інтеграційних стратегій	105
3.5. Внутрішні детермінанти побудови молоддю біографічного проекту	110
3.6. Практики соціальної інтеграції української молоді в сучасних реаліях	122
3.7. Модель конструювання практик інтеграції	130
Висновки	136

ВСТУП

Сьогодні в українському суспільстві відбувається трансформація всіх найважливіших сфер його життєдіяльності, формуються якісно нові принципи організації життя і діяльності людей. Проте соціально-економічна криза, збільшення соціальної диференціації, зростання темпів життя, деформація звичайних способів і стратегій життя, зміна життєвих орієнтирів, зникнення традиційних моделей досягнення соціальної зрілості тощо створюють для сучасної молоді ситуацію невизначеності життєвого шляху, продукують соціальну напруженість у молодіжному середовищі. Це негативно впливає на процес соціального становлення молоді, головна відмінність якого в нинішніх умовах полягає у втраті лінійних, передбачуваних і безконфліктних моделей включення молоді до суспільства. Неefективність механізмів управління соціальною інтеграцією молоді на рівні суспільства й відсутність у молоді навичок саморегулювання зумовлюють актуальність як наукового, так і практичного вирішення проблеми конструювання практик соціальної інтеграції молоді.

Вивчення проблеми регулювання соціальної інтеграції молоді в умовах невизначеності українського соціуму вимагає комплексного підходу. Цей підхід повинен враховувати основні об'єктивні та суб'єктивні фактори, що здатні забезпечувати позитивну спрямованість процесу включення молодих людей у соціокультурний простір, що постійно трансформується. У соціології склалася певна традиція дослідження проблем інтеграції. Питання загальної теорії та розробка різноманітних концепцій соціальної інтеграції містяться в працях Е. Дюркгейма, П. Сорокіна, Т. Парсонса, Р. Мертонна, М. Вебера, Е. Гідденса, П. Штомпки та інших. Останнім часом в українській та російській соціології здійснюються активні спроби виробити новий підхід до проблеми соціальної інтеграції молоді, визначити і дослідити її складові та механізми здійснення. У працях Є. Головахи, О. Злобіної, І. Мартинюка, О. Орлової, Л. Сокурянської, В. Тихоновича формулювання проблеми інтеграції молоді пов'язане з осмисленням її соціального статусу і життєвого шляху, із традицією соціологічної рефлексії соціальних структур та соціальної нерівності й реального рівня соціального здоров'я. Теоретичні та прикладні аспекти інтеграції молоді розглядалися в дослідженнях процесів її включення до різних сфер суспільства: в соціально-професійну структуру та сферу праці (В. Чупров, В. Голенкова), у сферу освіти (Т. Заславська, А. Ніколаєвська, О. Подольська, Л. Хижняк). Ю. Зубок вивчає проблему конфлікту молоді й суспільства, соціального виключення. Н. Наумова, Т. Резнік, Ю. Резнік досліджують проблеми побудови, вибору життєвих стратегій. О. Карпунін, О. Шкаратан розробляють питання мотиваційно-ціннісних орієнтацій молоді; Н. Паніна аналізує соціальне самопочуття молоді.

Отже, зарубіжна та вітчизняна література з проблем, порушених у монографії, сприяє комплексному дослідженню процесів інтеграції молоді до нового соціального простру. Разом з тим багато вчених говорять про труднощі

як у визначенні поняття «соціальна інтеграція», так і в його соціальній оцінці, пов'язаній, у першу чергу, зі складністю самого процесу. Дослідження соціальної інтеграції саме молодіжної спільноти в українському суспільстві поки що є маловивченою проблемою і має в основному фрагментарний характер. Не досліджені повною мірою механізми інтеграційних процесів в умовах невизначеності функцій конкретних соціальних інститутів. Комплексний науковий аналіз процесу інтеграції молоді практично відсутній, хоча ця проблема є дуже актуальною і заслуговує на увагу з боку науковців. Отже існує суперечність між необхідністю вивчення механізмів інтеграції української молоді до сучасного соціального простору і недостатністю застосування змістових теоретико-методологічних основ для отримання такого роду знань. Ця суперечність і відображає суть проблемної ситуації, вирішенню якої присвячена ця монографія. При побудові логіки аналізу, основною гіпотезою стало те, що конструювання інтеграційних практик молоддю в українському суспільстві є стохастичним і відображає невідповідність між структурно-ресурсними, диспозиційними та дійовими складовими. Неєфективність наявних механізмів інтеграції молоді в сучасних економічних умовах знаходить свій прояв у дисфункції соціальних процесів у молодіжному середовищі і має небажаний для суспільства характер. Поява таких проблем свідчить про необхідність поглиблення знань про особливості процесу конструювання практик соціальної інтеграції сучасної молоді, що сприятимуть удосконаленню існуючих соціальних технологій управління інтеграцією молоді в умовах трансформації суспільства.

Звернення до аналізу особливостей процесу конструювання практик соціальної інтеграції сучасної молоді в українському суспільстві потребує вирішення ряду *теоретико-прикладних завдань*. Зокрема обґрунтування застосування поняття інтеграції для дослідження процесу включення молоді до суспільства з урахуванням соціокультурного контексту; окреслення теоретико-методологічних засад дослідження соціальної інтеграції в класичному соціологічному дискурсі та структурно-конструктивістському підході; виявлення механізмів та чинників конструювання інтеграційних стратегій і практик; визначення впливу соціокультурних детермінант на процес конструювання стратегій і практик української молоді; обґрунтування концептуальної моделі соціологічного дослідження процесу соціальної інтеграції; дослідження на емпіричному рівні особливостей конструювання інтеграційних практик сучасної молоді, визначення головних чинників, що їх зумовлюють; побудова моделі конструювання інтеграційних практик сучасної молоді. При цьому *об'єктом* даного дослідження став процес соціальної інтеграції молоді, *предметом* – особливості, механізми й чинники конструювання стратегій і практик соціальної інтеграції української молоді.

При вирішенні завдань дослідження *теоретико-методологічною базою* стали розробки представників структурно-конструктивістського підходу – концепція «подвійного структурування» П. Бурдьє, теорія соціального конструювання реальності П. Бергера й Т. Лукмана, теорія структурації

Е. Гідденса. У дослідженні також використовувалася концепція практик В. Волкова і О. Хархордіна, теорія індивідуалізованого суспільства З. Баумана, теорія ризику У. Бека, діяльнісно-структурна теорія в інтерпретаціях Т. Заславської, О. Куценко та С. Бабенко; ціннісний підхід А. Ручки, капітальний аналіз П. Бурдьє, Дж. Коулмена та Р. Пантема, концепт повсякденності Н. Козлової, Л. Сохань, концепція життєвих стратегій К. Альбуханової-Славської, Т. Резник, Ю. Резник, Н. Наумової.

Емпіричною базою роботи виступають дані, що отримано за результатами соціологічного дослідження «Чинники, стан і перспективи соціальної інтеграції молоді (на прикладі Дніпропетровського регіону)», здійсненого автором у 2012 рр. Застосовувалася квотна багатоступенева вибірка - мікро модель об'єкта соціологічного дослідження, сформована на основі статистичних зведень (параметрів квот) про соціально-демографічні характеристики елементів генеральної сукупності, у даному випадку молоді у віці 16 - 35 років Дніпропетровської області. Як квоти були визначені: регіон проживання, вік, стать респондента, вид зайнятості. На першому етапі було відібрано населені пункти з урахуванням кількості населення, віддаленості від обласного центру та специфіки економічно-промислової діяльності: м. Дніпропетровськ, м. Павлоград, м. Синельникове, с. Виводово (Томаківський р-н Дніпропетровської області). На другому етапі кількість респондентів у містах добиралась у відсотковому співвідношенні до загальної кількості населення у місті з реальним розподілом за віком (16 - 19 р., 20 - 24 р., 25 - 29 р., 30 - 35 р.) і статтю. На третьому етапі шляхом роздавального анкетного опитування добирались респонденти у відповідності до виду діяльності (навчаються в технікумах, коледжах, училищах 1 - 2 рівнів акредитації, ПТУ; навчаються у вищих навчальних закладах; працюють; безробітні). В цілому було оброблено 460 анкет. Серед методів обробки даних застосовано кореляційний, порівняльний аналізи кількісних даних.

Крім того інформацію про особливості процесу включення молодих людей у соціокультурний простір надали дані національних опитувань Інституту соціології НАН України «Громадська думка в Україні – 2007» (n = 1800, вибірка репрезентативна за соціально-демографічними показниками населення України у віці від 18 років), «Громадська думка в Україні – 2009» (n = 1799, вибірка репрезентативна за соціально-демографічними показниками населення України у віці від 18 років), що оприлюднені фахівцями Інституту соціології НАН України.

Дана монографія містить три розділи. У першому систематизовано існуючі підходи до визначення поняття інтеграція й методологічно доведені переваги розгляду цього процесу в рамках саме структурно-конструктивістської парадигми. Ці переваги полягають у тому, що запропонований методологічний підхід передбачає, що соціальні відносини, інтеріоризуючись у ході практичної діяльності, перетворюються на схеми виробництва практик, що дало можливість акцентувати увагу на взаємозалежності соціальної структури та дії, і дослідити процес інтеграції в

різних аспектах, послідовно уточнюючи механізми конструювання інтеграційних практик. Подано суб'єктивно-ціннісний вимір соціальної структури, який є домінантним з точки зору соціальної інтеграції як складової процесу структурації. Поняття «інтеграція» запропоновано розглядати як об'єктивно-суб'єктивний конструкт, що являє собою процес досягнення соціально-значущої статусної позиції та інтерналізації зразків поведінки, яких набувають індивіди (групи) за допомогою різноманітних практик, що здійснюються у просторі (полях) рухливих статусів, позицій, ідентичностей, нерівномірно розподілених благ (ресурсів), умов відтворення життя, можливостей та обмежень, зумовлених суспільно значущими цілями; поняття «стратегія інтеграції» запропоновано розглядати як сукупність загальних уявлень про те, які соціальні позиції в соціальному просторі є соціально значущими і якщо вони потенційно доступні, то яким чином до них слід прагнути.

У другому розділі обґрунтовано концептуальну модель соціологічного дослідження особливостей процесу інтеграції молоді, що передбачає систему показників емпіричного виміру конструювання інтеграційних практик на трьох рівнях соціальної реальності, які визначаються взаємним впливом: структурні ресурси та позиції; диспозиції, оцінки власної ситуації та життєвих шансів; інтеграційні практики. В дослідженні констатовано вплив на структурно-ресурсну, диспозиційну та практичну складові чинників соціальної ситуації, які відповідають тимчасовому конфігуруванню соціального простору і відповідають або не відповідають тим чи іншим стратегіям інтеграції молоді. Встановлено, що ансамбль капіталів, ресурсів є фактором структурування шансів і можливостей при конструюванні практик соціальної інтеграції. При цьому всі соціальні ресурси, переваги й шанси можуть бути реалізовані лише за наявності відповідних ціннісних переваг у вигляді габітуалізованих схем, які породжують практики соціальної інтеграції;

У третьому розділі шляхом проведення авторського емпіричного соціологічного дослідження отримано знання про особливості конструювання інтеграційних практик сучасної молоді в полях економіки, освіти, дозвілля на прикладі Дніпропетровського регіону, виявлено низький обсяг володіння капіталами (зниження соціального статусу), стихійний вибір цінностей, цілей, життєвих планів, практик, вільне конструюванням стратегій, що відображає економічні, соціокультурні зміни, які відбуваються сьогодні в українському суспільстві як соціальному макропросторі. Також досліджено конкретні чинники конструювання успішних практик соціальної інтеграції молоді в різних полях (економічному, освітньому, дозвільному, соціальному) на суб'єктивному, об'єктивному рівнях та на рівні габітуалізованих структур, наведено характеристику впливу кожного з них, що дало змогу побудувати модель конструювання інтеграційних практик.

На завершення сформульовано основні висновки проведеного аналізу особливостей процесу конструювання практик соціальної інтеграції сучасної молоді в українському суспільстві.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ: ТЕОРІЇ, ПІДХОДИ

1.1. Входження молоді до суспільства як процес соціалізації

Системний підхід до дослідження інтеграції молоді в суспільне життя передбачає розкриття змісту сутності даного процесу, виділення різних його аспектів та їхнього взаємозв'язку, встановлення факторів, що впливають на нього. Молодь як велика соціально-демографічна група є включеною в процес суспільних трансформацій, і від її мобільності, а також чисельності багато в чому залежать хід, інтенсивність та успішність змін суспільних відносин. “З погляду співвідношення інноваційних і традиційних елементів у системі суспільних практик молоде покоління традиційно виступає ініціатором змін”¹.

Стабільність і розвиток українського суспільства визначається у значній мірі тим, наскільки активно та успішно молодь включається в суспільний простір, що є надзвичайно гетерогенним та стратифікованим. Протирічні та різнорідні тенденції, що існують сьогодні, обумовлюють необхідність пошуку нових підходів щодо аналізу процесу включення молоді до суспільства.

Питання входження молоді до суспільства в соціальній філософії розглядали К. Маркс, М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс, Н. Смелзер, П. Бергер, М. Мід, К. Манхейм, Дж. Л. Томпсон, Дж. Прістлі та багато інших вчених, намагаючись виявити механізми та чинники становлення молоді особистості, його соціальну обумовленість.

Молода людина із самого початку життєвого шляху піддається впливу з боку суспільства, є включеною в соціальні процеси, систему суспільних відносин, знаходиться в постійній взаємодії з іншими суб'єктами суспільного життя і з суспільством у цілому, що впливають на її мислення, поведінку, свідомість. Цей процес визначається вченими як соціалізація молодого покоління, під чим розуміється процес накопичення людьми досвіду і соціальних установок, що відповідають їх соціальним ролям². Соціалізація характеризує процес включення молодого покоління в сферу соціальної діалектики.

Саме завдяки соціалізації індивід набуває різноманітні соціальні якості, вміння, досвід та навички участі в соціальному житті. У процесі соціалізації індивід освоює соціальні ролі, тобто ті функції, нормативно схвалювані зразки поведінки, реалізації яких очікує від людини суспільство або певна соціальна спільнота. Ролі пропонуються індивіду як щось визначене, більш-менш обов'язкове. Однак сама по собі соціальна роль ще не визначає поведінку людини. Для цього вона повинна бути засвоєна, інтерналізована, індивід повинен внутрішньо визначити свій соціальний стан, своє відношення до цього положення та обов'язки, що впливають з нього³.

¹ Мартинюк І. Ставлення молоді до суспільних проблем і перспектив / І. Мартинюк // Українське суспільство. 1992–2010. Соціальний моніторинг; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 373–379.

² Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер; [пер. с англ.]. - М. : Феникс, 1994. - С. 94.

³ Кон И. С. Открытие “Я” / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – С. 364–365.

Протягом ХХ сторіччя в соціології сформувався розуміння соціалізації як процесу, що сприяє становленню найбільш загальних, поширених, усталених рис особистості, які насамперед мають прояв у соціально-організованій діяльності, котра регулюється рольовою структурою суспільства. Визначну роль в дослідженні проблем соціального становлення молодого покоління зіграли теорії міжпоколінної взаємодії, “сексуальної революції” (В. Райх, Г. Маркузе), “конфлікту поколінь” (Д. Белл, Е. Фромм, Р. Мертон) та інші⁴.

Соціальна зрілість і соціальна відповідальність як показники ролі молоді в соціальній структурі суспільства розглядалися в межах структурно-функціонального підходу з точки зору соціального статусу і соціальних ролей, які набувала молодь. Так, прибічник даного напрямку ізраїльський соціолог Ш. Айзенштадт слідом за класиками – Е. Дюркгеймом, Р. Мертоном, Т. Парсонсом – розглядає молодіжну групу як систему структурних позицій, які заповнюють індивіди, внаслідок чого вони набувають деякий соціальний статус і відповідні соціальні ролі⁵. Отже, структурно-функціональний підхід спрямовується на дослідження таких значущих статусних характеристик і соціальних ролей молоді, як, наприклад, закінчення школи, професійне самовизначення, вибір професії, створення родини, що дозволяє виявити специфіку соціального статусу молоді, визначити механізми і наслідки її соціальної стратифікації.

Також у межах даного підходу створено концепцію міжпоколінної взаємодії. Згідно з нею, головна ознака будь-якої соціальної системи – самовідтворення. Вона досягається за допомогою вікової диференціації суспільства з закріпленими соціальними функціями. Так, французький дослідник Д. Берто звернувся до дослідження структури суспільних відносин, що визначають життєві траєкторії індивідів. Значну роль тут відіграє саме початок даних траєкторій, тобто належність до певного класу в структурі суспільства, і лінія подальшого життя людини. В такому аспекті питання соціальної детермінації життєвої траєкторії може розглядатися як проблема інтеграції молодих індивідів в різні сфери соціуму. Вчений зазначає, що не можна домогтися рівності шансів за наявності нерівності умов життя. Порушення процесу переходу ролей від одного покоління до іншого може призвести до деформації або розпаду структури суспільного взаємозв'язку⁶.

Інтегративні характеристики молодіжної спільноти розроблялися, наприклад, Ю. Хартманом, що досліджував навчання в школі, безробіття, вихід на ринок праці як показники включення молоді до суспільних структур.

Також М. Портером і Б. Блішером у роботі “Статуси й професії” було визначено, що спрямованість молодих людей на одержання певного рівня освіти визначається в першу чергу класовими й гендерними чинниками: “Серед дітей з високими розумовими здібностями намагаються вступити в університет

⁴ Чупров В. И Социология молодежи на рубеже своего тридцатилетия / В. И. Чупров // Социологические исследования. – 1994. – № 6. – С. 50–57.

⁵ Там же, С. 63.

⁶ Шкаратан О. И. Ожидания и реальность. Социальная мобильность в контексте проблемы равенства шансов / О. И. Шкаратан // ОНС: Общественные науки и современность. – 2011. – № 1. – С. 5–24.

75 % хлопчиків з вищого середнього класу й тільки 42% - з нижчого. Відповідні цифри серед дівчат - 61 % й 36 %”⁷.

Таким чином, з вищенаведеного можна заключити, що соціальне становлення молоді в межах структуралістського підходу розглядається як її загальна властивість, що відображує процес соціального дорослішання, який визначає зміст, якість, спрямованість життєздійснення, цілі, індивідуальні якості. В цьому процесі виявляється взаємодія молоді з суспільством, встановлюються її соціальні зв'язки і відносини. З цього кута зору усі рухи молоді в суспільних сферах визначаються дією соціальних сил, що знаходяться поза контролем молодих людей. Структурними факторами, що визначають процес становлення молоді, визначено, насамперед, належність до соціального класу, гендер, освіту й економічні умови, без аналізу індивідуальних якостей і настанов молодих людей.

Проте що структурно-функціональний підхід, який ґрунтується на рівноважно-інтеграційній моделі суспільства, важко застосовувати для дослідження динаміки молодіжного середовища, конфліктних ситуацій і життєвих стратегій молоді. На вирішення цих завдань спрямували свій науковий пошук представники культурологічного напрямку. Для нього є характерним розгляд соціальних явищ, в тому числі і специфічно молодіжних, з точки зору феноменологічної соціології (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман). За П. Бергером та Т. Лукманом “всебічне та послідовне входження індивіда в об'єктивний світ суспільства або окрему його частину” відображує процес соціалізації⁸. Поза таким “входженням” взагалі неможливе існування особистості. Процес соціалізації та механізми його здійснення є надзвичайно складним і тривалим. П. Бергер і Т. Лукман виділяють два етапи соціалізації – первинний і вторинний. Сутність первинного періоду соціалізації полягає в початковому усвідомленні навколишньої соціальної реальності, придбанні знань, формуванні людського “Я”, розумінні світу дорослих. У цей період молодій особі передається бачення світу дорослими, котре ще не є її власним баченням. У процесі первинної соціалізації відбувається встановлення зв'язків з людьми, що оточують, осягнення життєвого світу. “Індивід стає тим, ким він є, будучи спрямованим значущими іншими”⁹.

Період первинної соціалізації триває до тих пір, доки людина не починає брати участь у творенні соціального світу. З цим етапом пов'язаний перехід до вторинного періоду соціалізації, сутність якого полягає в тому, що вже соціалізовані індивіди створюють нові сектори об'єктивного світу, включаються в конструювання соціальної реальності і соціального порядку.

Таким чином, представники суб'єктивістської традиції прагнуть вивчити світ молоді, процес її становлення шляхом аналізу конкретних уявлень, цілей,

7 Набатчикова О. М. Особливості функціонування інституту вищої школи в умовах соціальної трансформації суспільства / О. М. Набатчикова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2002. – № 543. – С. 213.

⁸ Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – С.212.

⁹ Там же, С. 215.

цінностей, мотивів окремих індивідів. Такі суб'єктивні елементи свідомості розглядаються як визначені об'єктивними соціальними умовами і процесами, що існують в певних типах суспільств. Вони розуміються як ступінь засвоєння суспільних норм, цінностей, ідеалів, що відбувається в процесі соціалізації.

У західній соціології існує багато теорій середнього рівня, що засновані на даній методології, наприклад, теорії гедонізму (Цис), ювентизації (П. Мітев, Ф. Маляр). Російські соціологи (С. Іконнікова, Л. Коган, В. Лісовський та інші) також ґрунтуються на даному підході в дослідженні проблем соціального становлення молоді. Проте культурологічний напрям важко застосовувати при вивченні макрозмін в молодіжному середовищі.

Американський вчений Франклін Гіддінгс вважав, що основою процесу соціалізації є примус, або “соціальні сили”. Його механізмами виступають “вольовий процес” та “штучний відбір для свідомого вибору”. Тобто, зазначаючи соціальну детермінованість формування особистості, вчений робив акцент на активній ролі самого суб'єкта в цьому процесі, визнаючи за ним право на “свідомий вибір” варіантів соціально прийнятної поведінки.

У роботах російських вчених А. Ветошкіна, А. Добриніної, А. Ковальнової, Т. Кухтевич, І. Назарова соціалізація розглядається як цілісний процес формування, виховання і розвитку молоді особистості. Процес соціалізації включає як організовані й упорядковані, так і стихійні агенти і канали соціалізації. Основними інститутами, що спрямовують процес соціалізації, є сім'я, освіта, виробництво, що накопичують і передають досвід, культуру, соціальні норми та цінності. Каналами включення молоді в різні сфери суспільства виступають освітня, професійна, громадська діяльність. Процес соціалізації є індивідуальним для кожної молоді людини, що триває постійно протягом усього життєвого шляху. Він відображує участь молоді у соціальних відносинах, а також процеси її самодетермінації.

Таким чином, аналіз розглянутих теоретичних концепцій дозволяє виділити два типи відносин між молоддю і суспільством. Перший – вплив суспільства на молоді, у ході якого вона проходить певні стадії соціалізації, другий – вплив молоді на суспільство, що отримав назву “ювентизація” (термін увів у теоретичний розгляд болгарський професор П. Мітев). Якщо соціалізація виявляється як засвоєння суспільних відносин, то ювентизація є формою їхнього відтворення. Входячи у соціальний світ, що створений попередніми поколіннями, молоді засвоює, привласнює собі досягнутий до неї рівень розвитку. З цього моменту “вона починає робити свій внесок в суспільне життя, яке суб'єктивно переживається нею як власне життя та події (результати)”, що його супроводжують¹⁰. У працях багатьох вчених (Б. Ананьєва, І. Антонович, Ю. Вишневецького, Ю. Зубок, І. Кона, А. Лукова, Л. Сокур'янської, В. Чупрова та ін.) також наголошувалося на тому, що молоді є не тільки об'єктом виховання, а й суб'єктом діяльності, а сама суб'єктність молоді виражається у її

¹⁰ Титма М. Х. Молодежь: ориентации и жизненные пути / М. Х. Титма, М. Е. Ашмане, А. А. Матуленис. – Рига: Зинатне, 1988. – С. 11.

здатності до самореалізації в результаті власної свідомої, раціональної активності.

Таким чином, зразки соціалізації як соціально обумовленого явища відображають соціокультурні умови того соціального середовища, у якому вони здійснюються. Зміни у будь-якому з аспектів соціалізації впливають і на інші, приносячи успіх у конструюванні індивідуальної біографії або навпаки, маргіналізацію. Говорячи про соціальну обумовленість формування особистості молодого людини, дослідники акцентують увагу на активній ролі самого індивіда в цьому процесі, визнаючи за ним право на “свідомий вибір” варіантів соціально прийнятної поведінки.

Отже, навіть такий приблизний огляд дослідження процесу соціалізації свідчить про те, що в соціології ХХ століття в руслі функціональних, культурологічних, ювентологічних парадигмальних підходів соціалізація розглядалася як головний механізм соціокультурної детермінації соціального і індивідуального становлення молодого особистості.

Проте, в сучасних умовах як соціалізація, так і ювентизація, що є специфічними формами взаємодії молоді та суспільства, набувають нового змісту. Сьогодні питання про стійкість та ефективність соціального становлення молоді повинно пов'язуватися з особливостями трансформації українського суспільства, під впливом якої змінюється становище соціальних груп, підстави їхньої соціальної стратифікації в суспільстві, життєві шанси, мотиваційні структури, зразки поведінки. Глобальні процеси кінця ХХ - початку ХХІ ст. якісно змінили мобільність всієї суспільної системи, роль і функції багатьох соціальних процесів і інститутів, ускладнили характер їхніх взаємозв'язків в усіх сферах життєдіяльності, вплинули на спосіб і якість життя кожної людини.

1.2. Сучасні концепції й проблеми конструювання соціального простору індивіда

Головна складність включення молоді до суспільства у сучасних умовах впливає із самого факту трансформації соціального життя, що виявляється у невизначеності норм соціальної поведінки, у відсутності несуперечливих ціннісно-нормативних моделей. Якщо звернутися до радянського минулого, то там держава регулювала соціально-економічну поведінку людей, нормативна система суспільства не допускала широкої варіативності індивідуальної поведінки, тому інтеграція не розглядалася як фундаментальна соціальна проблема. Існували стійкі в часі конфігурації позицій і статусів. Система нормативної регламентації як практичного, так і духовного життя людини створювала умови, у яких переважна більшість населення вважала за краще дотримуватися конформної стратегії поведінки. Дана соціальна стратегія, втративши зовнішню підтримку у вигляді відповідних соціальних інститутів, сьогодні не забезпечує необхідного рівня соціальної інтеграції молоді.

Трансформації в суспільному устрої продукують розширення меж зовнішньої і внутрішньої волі членів суспільства. Це виявляється в

індивідуалізації життєвих стратегій, меншій регламентації дій індивідів, скороченні обмежень, які накладаються системою на діяльність людини щодо досягнення життєвих цілей, задоволення своїх потреб, розширення можливостей реалізації, на основі формування нової системи цінностей, нових моральних стандартів. Все це визначає значні зміни такого багатофункціонального процесу яким є включення молоді до суспільства, що втрачає свою інституційну форму. Сьогодні ні у суспільства в цілому, ні у окремих його інститутів немає однозначного нормативно-морального уявлення про належну поведінку нинішніх молодих людей для досягнення бажаних статусних позицій. Це актуалізує потребу вироблення нових механізмів і технологій, що сприятимуть ефективному включенню молоді до суспільства в умовах невизначеності і кризи.

У праці “Наслідки модернізму” американський соціолог Ентоні Гідденс співвідносить сучасність з періодом модернізації. Як соціально-філософська категорія, що характеризує певний стан суспільства, це поняття у другій половині ХХ ст. наповнилося різним змістом, відображуючи наслідки модернізації з усіма її позитивними і негативними боками (“інформаційне суспільство”, “суспільство споживання”, “постіндустріальне суспільство”, “постмодернізм”, “глобалізація”). “Модернізм, - на думку Гідденса, - подвійне явище. Він безпрецедентним чином знищив всі традиційні типи соціального порядку... розвиток сучасних соціальних інститутів та їхнє світове поширення надали широких можливостей людству насолоджуватися безпекою та винагородою за існування... Проте модернізму притаманний і інший бік, що проявився в ХХ столітті”¹¹. Це відчуження, бідність, зростання злочинності, погіршення соціального здоров’я молоді, падіння духовності, ріст агресії, байдужості тощо. В українських реаліях ці негативні явища в молодіжному середовищі підсилюються кризою головних інститутів соціалізації і важким економічним положенням більшості населення.

Нестабільність, невизначеність суспільного життя, обмеження для певної кількості людей, особливо представників молодого покоління, доступу до освіти і професійної самореалізації, а також інші чинники свідчать про те, що в Україні, на думку ряду вчених, сформувалося суспільство ризику. Ризик як невід’ємна частина сучасного суспільства, будучи продуктом модернізації, з надзвичайною швидкістю поширюється у світі, і причиною тому - глобалізація світового простору¹².

Як вважає відомий теоретик глобалізації Ульріх Бек, суспільство ризику виникає на базі індустріального суспільства, що розпадається, поступово його витискаючи, структуруючись навколо виробництва ризиків, які домінують в усіх його сферах і не підлягають контролю з боку суспільних інститутів¹³. Якщо індустріальне суспільство покладалося на традиційні соціальні норми,

¹¹ Giddens A. The Consequences of Modernity / A.Giddens. – Polity Press, Cabridge, 1991. – P. 34-35.

¹² Яницький О. Н. Россия как общество риска: методология анализа и контуры концепции / О. Н. Яницький // Общественные науки и современность. - 2004. - № 2. – С. 5-15.

¹³ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

наприклад, зразки сімейних стосунків і гендерних ролей, то розвиток суспільства ризику змінив природу соціальної структури. Однією з головних рис становлення сучасної молоді у суспільстві ризику нерівномірне за інтенсивністю та успіхом просування в різних сферах життя, що визначається не стільки індивідуальними недоліками, скільки впливом структурних факторів, насамперед соціального класу, гендеру, освіти, особливостей ринку праці і таке інше¹⁴. У підсумку на зміну традиціоналізму і колективізму приходить індивідуалізація. Вона у розумінні У. Бека, Е. Гідденса виявляється як зміна життєвого шляху, у якому самі індивіди повинні будувати власні біографії, при цьому беручи на себе відповідальність за вибір і конструювання власного життя.

Цей процес у суспільстві ризику має складне значення. З одного боку, в умовах індивідуалізації перед індивідами можуть відкритися додаткові перспективи особистого контролю над грошима, часом, життєвим простором, освітою і кар'єрою, вибором форми трудової діяльності і та ін. У минулому все це мало стійкі соціально-статусні детермінанти. З іншого, зберігається висока міжособистісна конкуренція, найчастіше у професійній діяльності. Кожна людина конструює своє життя як може, з індивідуально обумовленими траєкторіями у праці, освіті, заробітку, споживанні та інших аспектах. Тому “нове покоління, що входить в життя, дрейфує у напрямку до маргінальних верств”¹⁵.

Згідно з думкою польського соціолога-постмодерніста З. Баумана індивідуалізованому суспільству властиві три характерні риси: втрата людиною контролю над соціальними процесами; незахищеність перед змінами, які вона не в змозі контролювати, й перед ситуацією невизначеності, у якій вона змушена жити¹⁶. Наслідками цього є нездатність людини до планування й досягнення довгочасних цілей, життєвих стратегій і підміна їх негайними, хоча і не такими істотними. З. Бауман фіксує появу індивіда, якого було б доречним назвати “негативним” – відрізаного від соціальної тканини, від думки про “іншого”, від відчуття, що “воля закінчується на кінчику носа іншого”, позбавленого почуття солідарності й відповідальності, що ставить тільки короткострокові завдання. Глибокі ціннісні зміни в західному суспільстві притаманні всім сферам життя. Саме тому, основна риса індивідуалізованого масового суспільства – індивідуалізація без відтворення індивідуальності особистості, формування егоїстичного індивіда, що думає тільки про себе самого. Такі риси сучасного індивідуалізованого суспільства також є характерними для українського соціуму, що трансформується.

Аналізуючи сучасні тенденції розвитку країн “Європи і європейського походження” другої половини ХХ століття, З. Бауман говорить про виникнення між модерним і постмодерним суспільством об’єктивних передумов появи

14 Чупров В. И. Молодежь в обществе риска / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок; В. И. — М. : Наука, 2001. — 230 с.

15 Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — С. 133.

16 Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. — М. : Логос, 2002. — 390 с.

постмодерності як такої¹⁷. Постмодерне суспільство поєднує в собі риси традиційного (модерного) і нового постмодерного суспільства, при цьому не зводиться до жодного з них, а іноді їх заперечує.

Британський вчений К. Куляр виокремив такі характеристики сучасного світу¹⁸:

1. Індивідуалізм. Людина у сучасному суспільстві вільна від нав'язаних їй раніше групових зв'язків і залежностей. Має у своєму розпорядженні безліч зразків стилю життя й професійної кар'єри, вільно формує, конструює життя як біографічний проект.

2. Диференціація. Розширення поля “життєвих шансів” в умовах спеціалізації, що зростає, вимагає від людини життєвої компетентності.

3. Раціональність. Знаходить своє вираження у легалізації організацій і інститутів, у дотриманні законів і процедур, у секуляризації, у відході від магічного й релігійного мислення.

4. Економізм. Оскільки більша частина життя сучасної людини проходить в сфері економіки, виробництва й споживання, для сучасної людини гроші й товари стають головним сенсом життя, метою намірів, темою взаємних домовленостей.

5. Експансивність. Сучасний образ соціального життя має тенденцію до розширення в просторі. Експансія сучасності у ситуації глобалізації йде не тільки вшир, але й углиб, “пронизує всі сфери життя, змінюючи смаки, вдачі, звичаї, норми моралі, стилі життя, масову культуру. Вона створює нові форми сімейного життя, визначає характер освіти, форми відпочинку й розваг”.

Дані риси постсучасності, виділені К. Куляром, вказують на те, що суспільство постмодерну ставить нові проблеми щодо процесу інтеграції, а іноді майже його унеможлиблює. Наприклад, секуляризація та вільність людини від нав'язаних їй раніше групових зв'язків і залежностей конструювання життя як біографічного проекту роблять проблематичними процеси соціальної інтеграції, що повинно збільшувати соціальну напругу та кількість конфліктів в суспільстві, і відповідно приводити суспільство до кризового становища. А економізм та експансивність, навпаки, сприяють інтеграційним процесам. Так, економізм виявляється, насамперед, на рівні свідомості молодих людей – в більшій значущості такої економічної цінності, як матеріальний достаток, більшій готовності до напруженої праці і ризику заради досягнення успіху в житті, що сприяє ефективній інтеграції в умовах сучасного суспільства. Експансивність же, як зріст емоційних елементів свідомості, цінність емоційного переживання в колі близьких людей, засноване на взаємній підтримці, довірі і кооперації, також сприяє більшій інтенсивності інтеграції. Середовище нестабільності призводить до актуалізації саме цього

¹⁷ Bauman Z. *Intimations of Postmodernity* / Z. Bauman. – London: Routledge, 1992. – 268 p.

¹⁸ Подольская Е. А. Особенности трансформации образовательных стратегий в условиях глобализации / Е. А. Подольская // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2007. – С.505.

типу інтеграційних зв'язків і відносин, сутність якого втілюється у необхідному протистоянні агресивному середовищу.

Представники теорії постмодерну, аналізуючи сучасність, також акцентують увагу на фрагментарності, нестійкості сучасного соціального життя, розглядають кризу та ризик як норму функціонування суспільства. Вони використовують такі поняття, як “співбуття”, “сумісність”, “тілесність”, “сингулярність” і т.п.

Індивід стає джерелом фрагментації суспільства й сприймає навіть події свого життя як сукупність не пов'язаних між собою епізодів. Фрагментарність припускає різне “дотримання правил” і ситуаційність вибору прийнятних моделей поведінки, відсутність довготермінових життєвих планів, сприйняття життєвого шляху як сукупність епізодів (часто незв'язаних між собою), відносність норм до принципів гри та надмірну зацікавленість собою й власними задоволеннями¹⁹.

Постмодерністи характеризують сучасний соціум як поліваріативний, основними рисами якого є втрата цілісності та єдності. У ньому панують не догми, а дискурс, а індивіди вже не діють на основі очікувань і надій, вони керуються, в першу чергу, прагматичним розрахунком.

Роль суб'єкта фактично зводиться до агентства, коли агент розглядається як посередник, виконавець певних правил, а людська особистість - до набору якостей, які забезпечують функціонування соціуму²⁰. Він розглядається процесуально, через комунікативні дії та взаємодії.

Соціальний простір переміщується в простір комунікативний. Оскільки комунікація здійснюється за допомогою символів, в соціальній теорії постмодернізму відбувається перехід від “системи” до “символу” як базового поняття соціології (С. Леш).

Із фрагментарністю життєвої траєкторії особистості в сучасному суспільстві нерозривно пов'язана плюралістичність (а також амбівалентність) життєвих цінностей.

Так, для відображення змін ціннісної свідомості сучасного суспільства Ж. Бодрійяр застосовує поняття “симулякр”, під яким розуміє якусь подобу відсутнього об'єкта, копію, яка не відображає жодного реального об'єкта, або ж “копія” без наявності оригіналу (сучасне серійне виробництво)²¹. Головне значення мають вже не продаж і покупка матеріальних товарів та послуг, а продаж і покупка знаків і іміджів, що мають мале відношення до функціонального призначення товарів і послуг. Поширювана ЗМІ інформація не продукує “сенсу”, не сприяє соціалізації, а навпаки, за словами Ж. Бодрійяра, “підриває соціальність” [там же]. Представники постмодернізму охарактеризували реальність як таку, що має віртуальний характер, тобто

¹⁹ Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

²⁰ Леонтьева Э. О. Философские основания концептуализации социальной реальности. – Дис. ... канд. филос. наук. / Э. О. Леонтьева. – Томск, 2000. – С. 88.

²¹ Бурлачук В. Жан Бодрийяр, маси і кінець соціології/ В. Бурлачук, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 46–59.

характер потенційної можливості, а не об'єктивної стійкої даності. Це поліваріантна і процесуальна реальність.

Головними рисами постмодерну, за Бауманом, також є “інституціоналізований плюралізм, різноманіття, варіативність соціальних станів і процесів залежно від обставин і умов проходження, випадковість і амбівалентність”²². За твердженням З. Баумана замість структур увага дослідників повинна бути прикута до агентів дії, замість соціальної інтуїції до уваги має братись габітат – заселений людьми простір їхнього “соціального поля” або співжиття, до уваги мають прийматись не зовнішні причини чи фактори, а виключно їхні “життєві проекти”. Стан постмодерну “суттєво і постійно не урівноважений: він складається з елементів, яким властива деяка автономність”²³.

Автономність агентів дії, за З. Бауманом, полягає в тому, що елементи або агенти соціального стану (спільність, особистість) незначною мірою “відчувають примус у дотриманні чогось такого, що вони інституціоналізували як свою мету”. Це означає, що актори вільні ставити перед собою будь-які цілі, обирати для їх досягнення будь-які засоби, входити в договірні стосунки з будь-ким. І в зв'язку з цим “ідентичність агента не є ні даною, ні авторитетно підтвердженою, її слід конструювати”²⁴. Як пише Бауман, “вибір, у межах якого життя агентів взаємодії формується і стверджується, виглядає як об'єктивно, так і суб'єктивно процесом самоконструювання”. А саме самоконструювання краще розглядати як “самозбирання” чи “самомонтаж”. Ініціативний суб'єкт має право брати чи не брати до уваги сукупність “можливостей” або “проблем” залежно від супутніх обставин свого власного самоконструювання. Тому самоконструювання не має видимої межі і навіть стабільного напрямку”²⁵. Таким чином, за З. Бауманом, неможливо керувати поведінкою особистості або групи і не можна говорити про цілеспрямоване формування особистості, оскільки змінюються і зникають агенти та інститути соціалізації, а звідси, сумнівним опиняється існування самого поняття соціалізації.

В такому контексті незрозумілим є, яким чином відбувається процес становлення особистості, її включення в суспільний простір в умовах сучасності. Згідно з З. Бауманом головну роль в цьому процесі виконує середовище перебування (*habitat*). *Habitat* не детермінує поведінку агентів і не визначає її зміст. Він – не більше (але й не менше) ніж контекст, в якому стає можливою сама дія. Цей простір надає агентам ресурси взаємодії, а також територію з її можливостями вільного вибору і залежностями, які сприяють чи протистоять реалізації агентами їхніх життєвих проектів²⁶.

²² Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.

²³ Bauman Z. *Intimations of Postmodernity* / Z. Bauman. – London: Routledge, 1992. – P. 189.

²⁴ Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – С. 192.

²⁵ Там же.

²⁶ Бауман З. Мыслить социологически: / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. А.Ф.Филиппова]. – М. : Аспект-пресс, 1996. – С. 240-241.

Habitat “затверджує порядок денний для “справи життя”, поставляючи агентам реєстр цілей і список засобів”²⁷. З. Бауман вважає, що той чи інший вибір агентом життєвих цілей, точніше, “вибори, через які тлумачиться життя агентів”, можна розглядати ... як складові процесу самоконструювання (self-constitution) [там же].

Отже, вчений дійшов висновку, що в сучасному суспільстві, яке набуває рис постмодерну, поняття соціалізації втрачає свій інституційний зміст. Зрозуміло, що не можна повністю виключати вплив процесу соціалізації на формування особистості, який особливо у ранньому віці має більш репресивний характер і спрямовується традиційними інститутами соціалізації. Проте багатоваріативність зразків становлення молоді, незаданість векторів її соціального розвитку, згідно з постмодерністською традицією, “затверджує пріоритет соціальних суб’єктів як діячів в активному формуванні форм їх соціального буття з врахуванням природних та соціальних умов на момент соціальної дії... В центрі уваги, таким чином, опиняється соціальний суб’єкт та форми організації соціальних суб’єктів (спільності, структури), які створюються його активністю”²⁸. Активність, саморегулювання індивіда у виборі цілей і цінностей, що пропонує йому суспільство чи соціальні групи, відповідальність за власну долю виступає сьогодні на перший план в процесі становлення особистості. Сучасна особистість у значній мірі сама створює себе, самоконструюється.

В сучасній соціологічній науці зростає інтерес до проблем соціального конструювання соціального простору індивіда, його взаємодії з іншими, мотиваційних структур поведінки, стратегій і соціальних практик суб’єктів, життєвого світу й життєвого простору. Використовуючи такий підхід, можна отримати більш об’єктивне й глибоке знання про молоду особистість, дослідити можливості її інтеграції до сучасного українського суспільства з врахуванням суб’єктивно-ціннісного виміру соціальної структури, який є домінантним з точки зору процесу соціальної інтеграції в умовах сучасності.

Виходячи з основних положень постмодернізму, для аналізу процесу включення молоді до суспільства пропонується використовувати конструкт соціальної інтеграції в аспекті конструювання молодими людьми інтеграційних практик, впливу на цей процес об’єктивних та суб’єктивних чинників.

Теорії соціальних практик П. Бурдьє та структурації Е. Гідденса, розроблені в рамках структурно-діяльнісного підходу, намагаються пояснити взаємозв’язок соціальних структур і соціальних агентів. Представники даного підходу вважають, що люди, перебуваючи в соціальному просторі й володіючи ансамблем капіталів або ресурсів (економічним, соціальним, культурним і символічним), прагнуть зайняти бажану статусну позицію в соціальній структурі суспільства. На думку Л. Іоніна, успішні біографії в будь-якому

27 Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества/ З. Бауман; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004. – С. 190-191.

28 Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В. А. Ядов. – Самара : Самарский университет, 1995. – С. 13.

суспільстві є культурними взірцями і слугують засобом культурної і соціальної інтеграції²⁹.

Згідно з даною моделлю успішна інтеграція визначається співвідношенням індивідуальних здібностей молодих людей і можливостей подолання зовнішніх негативних факторів (наявності ресурсів). У повсякденній свідомості молодшої людини інтеграція виражається в прагненні досягти бажаної статусної позиції, тобто успіху в житті. Феномен життєвого успіху, згідно з українським вченим Євгеном Головахою, є універсальним, оскільки властивий соціальному контексту постійно, а його змістовне наповнення залежить від простору й часу. Над розробкою концепції життєвого успіху працювали також такі українські соціологи, як Р. Ануфрієва, О. Балакірева, О. Злобіна, В. Очеретяний, Л. Сохань, В. Тихонович. Розуміння життєвого успіху, його зміст визначається багатьма факторами, такими, як, рівень соціально-економічного та соціокультурного розвитку суспільства, політичні, економічні трансформації в державі, менталітет. Важливими є також належність особистості до певного соціального класу, професійної, вікової, сімейної групи, доступ до ресурсів, переваги, якими володіє індивід, його особистісні якості, диспозиції, інтереси, цілі тощо.

Досягнення бажаного результату приносить задоволення і є стимулом для подальшого підвищення свого статусу. Проте в умовах соціальної невизначеності виникають суперечності з приводу запитів і очікувань, прав і обов'язків, інтересів і можливостей їх реалізації. Нереалізованість життєвих планів призводить до розчарування і пошуку інших шляхів життєвої самореалізації, а також позначається на соціальному самопочутті молодих індивідів.

Ланцюг чинників, які визначають характер соціального самопочуття особистості, може виглядати таким чином: мотивація, що виростає з потреб і інтересів => ідентифікація відповідно до її спрямованості => комунікація => життєва стратегія, що з неї зростає => її практична реалізація => порівняння результатів з групою ідентифікації => соціальне самопочуття³⁰.

Співвідношення між рівнем домагань і ступенем задоволення потреб суб'єкта (досягнення бажаної статусної позиції, а отже, успіху) відображує його соціальне самопочуття. Соціальне самопочуття можна уявити як взаємодію рівня домагань і ступеня задоволення важливих життєвих потреб. Тобто, це змістовні характеристики життєвої стратегії, що ставить перед собою представник соціальної групи молоді, і, як результат, задоволеність реалізованістю життєвої стратегії. Виходячи з цього, важливо відмітити взаємозв'язок між соціальним самопочуттям як результатом самореалізації молоді та соціальним положенням як реальним результатом реалізації соціальних планів і перспектив.

29 Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев – М. : Academia-Наука, 1999. – С. 210.

30 Петрова Л. Е. Социальное самочувствие молодежи / Л. Е. Петрова // Социологические исследования. – 2000. – № 12. – С. 52.

Тому інтегральною характеристикою успішної інтеграції молоді до суспільства, реалізації життєвої стратегії досягнення успіху виступає саме соціальне самопочуття особистості.

інтеграція (конструювання біографії) = бажана статусна позиція (успіх)
= результат

соціальне самопочуття = очікування – наявна статусна позиція

Таким чином, ключовим поняттям в аналізі процесів, що визначають предмет даної монографії, є поняття інтеграції. У зв'язку із цим, доцільним є визначення його сутності на підставі детального аналізу й узагальнення існуючих теоретичних підходів, осмислення характеристик інтеграції, що відображують ті чи інші процеси, обумовлені різними індивідуальними і соціальними факторами.

1.3. Концепт “соціальна інтеграція” у класичному науковому дискурсі

Головною характеристикою сучасного українського соціуму, що трансформується, є високий ступінь невизначеності та нестійкості як на рівні масштабних процесів, так і на рівні усвідомлення, оцінки особистістю свого місця в суспільному просторі. Складні процеси, що пов'язані з трансформацією соціальних відносин, висунули на перший план проблеми соціальної інтеграції та дезінтеграції, згоди та конфлікту³¹. Це одна з найважливіших проблеми класичної соціологічної теорії та основне предметне поле для соціологічного аналізу. Термін “інтеграція” в сучасній науці набуває все більшої популярності і пов'язано це з тим, що трансформація сучасного суспільства і швидкість розвитку соціальних процесів, які проходять в ньому, актуалізувала проблему соціальної інтеграції та дезінтеграції.

Через свій комплексний, мультидисциплінарний характер проблема інтеграції в суспільство різних соціальних груп є загальним предметним полем різних наук. Існує велика кількість наукових напрямів, які вивчають процес інтеграції під кутом зору свого предмету. Так, поняття інтеграція є досить уживаним в політичних і дипломатичних дискурсах, набуло поширення при вирішенні проблем міждержавного впливу і міждержавної комунікації. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники часто вживають термін “інтеграція” відносно до соціального та політичного співробітництва різних країн. Це хоча і відображує процес досягнення солідарних відносин, проте не розкриває повного його змісту.

В економічному контексті інтеграція – об'єднання економічних суб'єктів, поглиблення їхньої взаємодії, розвиток зв'язків між ними. Економічна інтеграція має місце як на рівні національних господарств цілих країн, так і між підприємствами, фірмами, компаніями, корпораціями³².

³¹ Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма / М. Вебер Избранные произведения; [пер. с нем. под ред. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

³² Райзберг Б. Современный экономический словарь / Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева. – М. : Инфра.-М, 2011. – 352 с.

Формами прояву економічної інтеграції є розширення та поглиблення виробничо-технологічних зв'язків, спільне використання всіх видів ресурсів, створення сприятливих умов здійснення економічної діяльності³³.

Управлінський аспект інтеграції концентрує в собі наступні підходи. Інтеграція – це комплексна реалізація функцій та управлінських взаємодій; процес об'єднання зусиль різних підсистем (підрозділів) для досягнення цілей організації³⁴; дії, спрямовані на довгострокове зближення стратегічних інтересів двох або більше підприємств³⁵.

У філософії переважає розуміння інтеграції як якісної характеристики макросистем (суспільств, культур, цивілізацій). Культури (або “цивілізації”) розглядаються як замкнуті, тотально інтегровані органічні одиниці, що характеризуються внутрішньою узгодженістю складових елементів, природною внутрішньою рівновагою, втілюють у собі якісь загальні принципи, єдині “культурні конфігурації”, специфічні “національні ідеї” або “колективний дух”³⁶.

У педагогіці під “інтеграцією” розуміється “варіант індивідуальної роботи з клієнтом в соціально-педагогічній діяльності, що передбачає створення соціумом умов, в яких індивідуальні особливості клієнта можуть максимально розвинути і виявитися через підключення соціальних ресурсів, наприклад практика “роботи з випадком” (case management)”³⁷.

Серед визначень “інтеграції” також варто відзначити культурологічну інтерпретацію цього поняття, під яким розуміється “одне з основних понять системного підходу до вивчення соціокультурної реальності; виражає наявність узгодженості і взаємозалежності між елементами системи, що забезпечує внутрішню єдність системи, її збереження, гармонійне функціонування, стійкість і стабільність. У залежності від того, яка система розглядається (соціальна, культурна і так далі), використовуються терміни “культурна інтеграція”, “соціальна інтеграція”, “соціокультурна інтеграція”³⁸.

Так, на думку американського соціолога Імануїла Валлерстайна, представника неомарксизму, “інтеграція є культурологічним поняттям. Іншими словами, передбачається існування якихось культурних норм, які людині належить прийняти”³⁹. І. Валерстайн вважає, що в цілому люди, які хочуть інтегруватися в певну систему (суспільство), повинні це зробити за допомогою сприйняття і прийняття норм і правил даного суспільства. При цьому вони виступають як мігранти по відношенню до суспільства. Вчений розглядає

³³ Там же.

³⁴ Мескон Майкл. Основы менеджмента / Майкл Мескон, Майкл Альберт, Хедоури Франклин; [пер. с англ.]. – М. : Вильямс, 2008. – 704 с.

³⁵ Там же.

³⁶ Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1. – СПб. : Университетская книга; Алетейя, 1998. – 446 с.

³⁷ Педагогический словарь : учеб. пособие для студ. высш. П24 учеб. заведений / [В. И. Загвязинский, А. Ф. Закирова, Т. А. Строкова и др.] ; под ред. В. И. Загвязинского, А. Ф. Закировой. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – С. 262.

³⁸ Культурология. XX век: словарь. – СПб. : Университетская книга, 1997. – С. 148-149.

³⁹ Валлерстайн Иммануэль. Конец знакомого мира: Социология XXI века: [пер с англ. под ред. В.Л. Иноземцева] / Иммануэль Валлерстайн. – М. : Логос, 2003. – С. 144,151.

“інтеграцію” стосовно до проблем міграції, в рамках поняття громадянин. На його думку І. Валерстайна, “мігранти – це люди, які не належать до будь-яких груп, але прагнуть увійти в них, або ж ті, яких залучають до них тим чи іншим способом”⁴⁰.

Американський вчений Вил’ям Грем Самнер, автор концепції етноцентризму, в роботі “Народні звичаї” (1906) висловив припущення, що народним звичаям властива “тенденція до взаємоузгодженості”, тобто до взаємного пристосування індивідів, які задовольняють таким чином свої інстинктивні потреби⁴¹. Аналогічна точка зору відстоювалася в роботі “Наукова теорія культури” (1944) одним з засновників функціонального підходу в антропології Борисом Малиновським, який розглядав різні культурні практики та інститути як функціональні частини цілісного “культурного апарату”, покликаного забезпечувати задоволення всіх людських потреб; в цьому сенсі він говорив про наявність у всіх культурах особливих “інтеграційних потреб”⁴².

Дещо інше трактування інтеграції культури було запропоноване американським культурантропологом Рут Бенедикт в роботі “Патерни культури” (1935). Зазвичай культурі властивий якийсь домінуючий внутрішній принцип або “культурний патерн”, що забезпечує загальну форму культурної поведінки в різних сферах людської життєдіяльності⁴³. “Культура, як і індивід, являє собою більш-менш узгоджений патерн мислення і дії. В кожній культурі виникають характерні завдання, які не обов’язково властиві іншим типам суспільства. Підпорядковуючи своє життя цим завданням, народ все більше і більше консолідує власний досвід, і відповідно до насущності цих спонукань різнорідні типи поведінки знаходять все більш і більш конгруентну форму”⁴⁴. З точки зору Р. Бенедикт ступені інтеграції в різних культурах можуть різнитися як такі, що характеризуються вищим ступенем внутрішньої інтеграції, в інших – інтеграція може бути мінімальною. Таким чином, внесок Р. Бенедикт в розуміння інтеграції полягав в тому, що вона запропонувала розглядати культурну інтеграцію не як постійну і невід’ємну загальну властивість всіх культур, а як структурну змінну.

Основним недоліком поняття “інтеграції” в наведених культурологічних підходах був розгляд культури як статичної і незмінної сутності. Усвідомлення важливості швидкої культурної зміни, що стала майже повсюдною в 20 ст., вело до все більшого розуміння процесуального аспекту інтеграції. Зокрема, Р. Лінтон, М. Херсковіц та інші американські антропологи зосередили увагу на динамічних процесах, за допомогою яких досягається стан внутрішньої узгодженості культурних елементів і відбувається інкорпорація в культуру нових елементів; відзначалися вибірковість прийняття культурою нового, трансформація форми функції, значення та практичного використання

40 Там же

41 Sumner W. G. Folkways / W. G. Sumner. – Boston, 1907. – 692 p.

42 Malinowski B. A Scientific Theory of Culture and other essays / B. Malinowski. – Chapel Hill, 1944.

43 Benedict R. Patterns of Culture / R. Benedict. – London: Routledge & Kegan Paul. – 1935.

44 Там же

запозичених культурою зовні елементів, процес адаптації традиційних елементів культури до запозичень⁴⁵.

Таким чином, культурологічне розуміння інтеграції зводиться до інтерпретації даного процесу як відповідності між культурними нормами і реальною поведінкою носіїв культури; як функціональної взаємозалежності між різними елементами культури (звичаями, інститутами, культурними практиками і т. ін.).

Що стосується соціології, то в даній науці “соціальна інтеграція є найбільш висвітлюваним процесом, який пов’язаний зі станом нерівності у суспільстві, з характером його соціальної структури і стратифікації. Нерівності викликають зростання претензій, що обумовлюють конфлікти. Якщо останні не пом’якшуються розвитком виробництва і удосконаленням системи розподілу, в суспільстві зростають процеси дезінтеграції. Існує зв’язок між видами інтеграції, який є дуже різнобарвним”⁴⁶.

Методологічний аналіз класичних соціологічних підходів до розуміння соціальної інтеграції дозволяє виділити дві лінії аналізу досліджуваного явища:

– *Об’єктивістська традиція* – зосереджена винятково на об’єктивних умовах і критеріях процесу соціальної інтеграції. Вчення про соціальну інтеграцію розвивали О. Конт, Б. Маліновський, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон, Г. Зіммель, Л. Козер, Г. Дубіль та ін., вкладаючи в нього різний сенс та роблячи різні акценти.

– *Суб’єктивістська традиція* – виходить з положення про те, що поряд з об’єктивними умовами однією зі складових процесу соціальної інтеграції є суб’єктивне його визначення, мотиваційні структури й потреби (М. Вебер, П. Бергер, Т. Луман, К. Манхейм, представники феноменологічного й конструктивістського напрямів).

1.4. Процес інтеграції і соціальна система

Початок формування уявлень про інтеграцію виходить з теоретичних дискусій періоду становлення соціології як самостійної наукової дисципліни, котра має об’єктом свого пізнання суспільство, що розглядається як єдиний соціальний організм. Поняття “інтеграція” було введено вперше англійським ученим Гербертом Спенсером, представником еволюціонізму у соціології, згідно з яким розвиток суспільства прирівнюється до розвитку живих організмів. Соціальна інтеграція (від лат. *integratio* - заповнення) – поняття, що характеризує сукупність процесів, завдяки яким відбувається з’єднання різнорідних взаємодіючих елементів у соціальну спільність, ціле, форми підтримки групами певної стійкості та рівноваги суспільних відносин, здатність соціальної системи або її частин до опору руйнівним чинникам, до

⁴⁵ Современная западная социология: словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с.

⁴⁶ Фетисов В. Я. Социальная жизнь как предмет исследования социологии / В. Я. Фетисов // Социологические исследования. – 2007. – № 6. – С. 36.

самозбереження перед обличчям внутрішніх та зовнішніх напружень, протиріч⁴⁷.

Концептуального оформлення проблема інтеграції набула в межах структурно-функціонального аналізу (Е. Дюркгейм (1858), Б. Маліновський (1884), А. Радкліф-Браун (1881), Т. Парсонс (1902), Р. Мертон (1944) та ін.). Розглянемо основні положення їхніх теорій стосовно інтеграції.

В даних підходах різні елементи суспільства та зв'язки між ними детермінуються структурою з метою збереження стабільності та цілісності системи. Система також забезпечує розподіл індивідів за структурними позиціями. Таким чином вони набувають певний соціальний статус і виконують відповідну йому соціальну роль. Можливість зайняття різних статусних позицій індивідами виступає мотиваційною структурою і визначає набір нормативних правил рольової поведінки, що очікується. У такому сенсі інтеграція може розглядатися як процес набуття індивідами певних статусних позицій у суспільній структурі. Можна сказати, що соціальна структура, фіксує стійкі відношення між елементами суспільства, що повторюються, тим самим детермінує інтеграційну поведінку індивідів.

Отже, аналізуючи суспільство з позицій структурно-функціонального підходу, можна дійти до висновку, що його стабільність та розвиток забезпечується відтворенням насамперед тих його функцій, котрі спрямовані на інтеграцію структурних елементів, та стабілізацію зв'язків між ними.

В розробці теорії інтеграції важлива роль належить французькому соціологу Емілю Дюркгейму. Він визначав суспільство як інтегроване ціле, що складається із взаємозалежних частин. Дюркгейм виділив два типи суспільств: з механічною, насильницькою і органічною, природною солідарністю. Перший тип засновується на простому розподілі праці, майже повній відсутності розбіжностей між функціями, соціальними ролями, нетерпимості до прояву індивідуальності, на однорідності ціннісних орієнтацій, типів поведінки індивідів, соціальному примусі (архаїчне суспільство). Другий тип базується на високому ступені розподілу праці, з розвитком якого індивіди, що виконують часткові функції, стають усі більш залежними одне від одного (індустріальне суспільство)⁴⁸. Е. Дюркгейм обґрунтував поняття “нормального типу” суспільства, норми і патології, що можна застосовувати до аналізу умов інтеграції. Характеристикою нормального стану суспільства, який Дюркгейм розумів як оптимальний, є розвинуте економічне планування і нормативна регуляція трудових відносин. В ситуаціях, коли суспільний контроль над індивідами послаблюється, виникає стан аномії. Для нього характерним є відсутність чіткої моральної регуляції поведінки індивідів. Дюркгейм вважав, що індивід і суспільство знаходяться у стані взаємної залежності, кожна сторона зацікавлена у розвитку та добробуті іншої. Благополуччя індивіда залежить від стабільного стану суспільства. Воно визначається чіткою

⁴⁷ Ковалев А. Д. Современная западная социология / А. Д. Ковалев. – М., 1994. – С. 120-121.

⁴⁸ Дюркгейм Э. Ценностные и реальные суждения / Э. Дюркгейм // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – С. 106–114.

регуляцією соціальних відносин і, відповідно, гарантією індивідуальні прав індивідів. Коли ж солідарність між здібностями індивідів та родом їх діяльності порушено, суспільство стає хворим⁴⁹. “Справжня функція поділу праці – створювати між двома або кількома особами почуття солідарності. Яким би способом не виходив цей результат, саме солідарність породжує ці спільності друзів і відзначає їх своєю печаткою”⁵⁰. Таким чином, на думку Е. Дюркгейма “солідарність” і “інтеграція” поняття ідентичні.

Для дослідження процесу соціальної інтеграції молоді важливою є концепція “механічної” та “органічної” солідарності Е. Дюркгейма. Згідно з нею процес інтеграції поєднує в собі два паралельних процеси: механічне включення в соціальну спільність та органічне, тобто усвідомлення себе частиною цієї спільності.

Механічна солідарність має місце у випадку нерозвиненості та схожості суспільних відношень. Її характерними рисами виступають нетерпимість до прояву індивідуальності, однорідність ціннісних орієнтацій, типів поведінки індивідів. Можна сказати, що людина, включаючись в такі відношення, не належить сама собі. Солідарність членів спільноти підтримується за допомогою жорсткого соціального контролю, що виражається в необхідності дотримання чітких норм поведінки. Основою ж органічної солідарності виступає усвідомлення залежності членів соціальної групи або суспільства в цілому одне від одного, сформоване почуття згоди та єдності.

Ідентифікація з культурними цінностями в процесі включення в соціальні групи виступає як культурна основа соціальної інтеграції. Цей аспект інтеграції виражає ступінь узгодженості між культурними стандартами, нормами і зразками поведінки, а також показує, як культурні зразки суспільної та групової свідомості відображаються в індивідуальній свідомості⁵¹.

Отже, спільна діяльність людей щодо відтворення культурних цінностей забезпечує їхнє перетворення в нормативний статус, який згодом закріплюється в свідомості і формує стійку самоідентифікацію молодого покоління з суспільством.

Інтеграція досягається за допомогою консенсусу по відношенню до правил поведінки людей, якими керують і тих, що займають різні соціальні позиції. Молодь, як і всі члени суспільства, соціалізується в напрямку прийняття спільних соціальних правил. Тому соціальний мир гарантується чітким розподілом ролей, який обумовлюється суспільним розподілом праці, з одного боку, і інформованістю кожного члена суспільства про вимоги, з іншого. Соціальний світ будується на взаємній потребі у взаємовідносинах

⁴⁹ Култыгин В. П. Классическая социология / В. П. Култыгин – М. : Наука, 2000. – С. 81-82.

⁵⁰ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии; [пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана] / Э. Дюркгейм. – М. : Наука, 1990. – 575 с.

⁵¹ Карпухин О. И. Молодежь России: особенности социализации и самоопределения / О. И. Карпухин // Социологические исследования. – 2000. – № 1. – С. 57.

молодих людей, яка впливає із функціонального розподілу ролей в процесі їх включення в суспільні структури⁵².

Звідси, взаємозалежність індивідів, що обумовлена суспільним розподілом праці, та необхідність в обміні послуг між ними виступає функціональною основою інтеграції. У такому сенсі інтеграція виявляється за своєю суттю як органічна солідарність, яка поєднує неоднорідних та взаємозалежних індивідів та їхні групи.

Таким чином, Е. Дюркгейм надав власну інтерпретацію поняттю “інтеграція”, в якій зазначив, що вона має примусовий (обов’язковий) характер для особистості, проте суспільство, в свою чергу, зобов’язане враховувати і інтереси індивіда, оскільки несе перед ним певні обов’язки. Далі Е. Дюркгейм виділив і проаналізував факти, що “примушують” індивіда діяти в інтересах суспільства (оскільки є його частиною), до яких відніс: колективні уявлення, соціальні течії, вірування, прагнення, звичаї групи⁵³. “Кожен соціальний факт поширюється наслідуванням, він має тенденцію до поширення, це тому, що він соціальний, тобто обов’язковий”. “В силу цього принципу суспільство - не проста сума індивідів, але система, що утворена їхньою асоціацією, та представляє собою реальність *suī generis*, наділену своїми особливими властивостями. Звичайно, колективне життя припускає існування індивідуальної свідомості, але цієї необхідної умови недостатньо. Потрібно ще, щоб ця загальна свідомість була асоційована, скомбінована, причому скомбінована певним чином. Саме з цієї комбінації виникає соціальне життя, а тому ця комбінація і пояснює його”⁵⁴.

Можна зробити припущення, що згідно з Е. Дюркгеймом, поняття “соціальна інтеграція” базується на культурних складових. Проте даний підхід є лише частково можливим для дослідження процесу інтеграції в сучасному суспільстві, де соціальні інститути та індивіди можуть діяти самі по собі з високим ступенем непередбачуваності.

Еволюція теоретичних поглядів на проблему інтеграції особистості в соціальну структуру суспільства набула особливої інтенсивності у ХХ столітті.

За визначенням американського соціолога Толкотта Парсонса інтеграція – це процес становлення та підтримки соціальних взаємодій і взаємостосунків між діями (акторами), який є однією з функціональних умов існування соціальної системи та її рівноваги поряд з адаптацією, досягненням мети та збереженням ціннісних зразків⁵⁵. Тобто соціальна інтеграція відображує момент згоди, динамічний стан координації, певної гармонії відносин і процесів у соціальній групі будь-якого масштабу.

⁵² Зубок Ю. А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества / Ю. А. Зубок. – М. : Социум, 1998. – С. 28.

⁵³ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии; [пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана] / Э. Дюркгейм. – М. : Наука, 1990. – С. 404-405.

⁵⁴ Там же, С. 414-415; 418-419.

⁵⁵ Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С. 515.

За Т. Парсонсом процес інтеграції індивіда в соціальну систему здійснюється через інтеріоризацію загальноприйнятих норм, коли індивід “вбирає” у себе загальні цінності в процесі спілкування зі “значущими іншими”. Тут можна бачити, що процес інтеграції є ідентичним процесу соціалізації, головним аспектом якої в цьому підході є “напрацювання на основі отриманих знань і виховання соціального досвіду і культури, сукупності ціннісних уявлень про дійсність. Саме напрацьовані ціннісні уявлення про суспільне середовище, про добре і погане, про самого себе і т. ін. являють собою ті певні критерії, що обґрунтовують реальні дії особистості”⁵⁶.

Формування механізмів інтеграції розглядалось Т. Парсонсом серед чотирьох найважливіших проблем, які слід вирішувати будь-якій діючій системі. Виходячи з цього, інтеграція припускає наявність упорядкованих, безконфліктних відносин усередині соціальної системи, найважливішими характеристиками якої визнавались соціальний порядок, консенсус та стабільність. Досягнута згода підтримується інтеграційними механізмами, серед яких – освіта, правова система, мова та інше. Їх розвиток є найважливішим функціональним імперативом усіх соціальних систем. Якщо не вистачає відповідних соціальних механізмів, то це призводить до порушення інтеграції. Також до порушення інтеграції може призвести, наприклад, невідповідність діяльності системи освіти потребам економіки та ринку праці. Послідовна інтеграція згідно з Т. Парсонсом здійснюється на основі чотирьох складових (інтегральних основ)⁵⁷:

1. Культурної – ступінь злагодженості між культурними стандартами, нормами та зразками поведінки індивідів і груп.

2. Нормативної – слідування загальним цілям та цінностям, усвідомленню свого статусу в суспільстві та групі.

3. Комунікативної – обмін культурними досягненнями, інформацією та знаннями.

4. Функціональної – взаємозалежність між людьми, які включені в різні ролі в структурі, обумовлені суспільним розподілом праці.

Найважливішою умовою інтеграції Т. Парсонс розглядає адаптацію індивідів до соціального середовища, що спричиняє з’єднання важливих диференційованих ролей в одному і тому ж самому індивідові. Адаптивні механізми повинні забезпечувати людині її адекватність та соціальну бажаність, особливо в його професійній ролі та сім’ї⁵⁸.

Таким чином, вчений основною функцією соціетального співтовариства виділяв інтеграцію. Категорія інтеграції вченим застосовується у двох сенсах: 1) як процес адаптації до оточення; 2) як процес стабілізації (врівноваження) системою всіх її елементів під час її змін (включення до неї нових елементів).

⁵⁶ Аза Л. А. Ценностные ориентации рабочей молодёжи / Л. А. Аза, В. А. Поддубный, А. А. Ручка – К. : Наукова думка, 1978. – С. 27.

⁵⁷ Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С. 515.

⁵⁸ Парсонс Т. Функциональная теория изменения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – С. 474–476.

Концепція інтеграції Т. Парсонса дозволяє аналізувати освіту, правову систему, мову та інше як механізми інтеграції. Дає можливість на об'єктивному рівні вивчати основи послідовної інтеграції: культурну, нормативну, комунікативну, функціональну. Проте незрозумілими є умови, за яких система стабільна та нормально функціонує. Поняття інтеграція та соціалізація чітко не розмежуються.

На відміну від Т. Парсонса, що приділяв основну увагу аналізу механізмів підтримки соціального порядку, Роберт Мертон зосередив зусилля на вивченні дисфункціональних явищ, що виникають внаслідок напруги і протиріч у соціальних структурах. Приклад такого підходу – теорія аномії, у якій аналізуються різні типи поведінкових реакцій на деформації і напруги соціальної структури. Розглядаючи нормативну структуру суспільства, тобто структуру відносин між нормами, ролями, статусами, цінностями й інституціональними порядками і способи адаптації до неї, Мертон відзначив, що відносини між цими компонентами можуть відрізнятися узгодженістю-неузгодженістю, що варіюються в самих широких межах, більш того можуть бути конфліктними⁵⁹. На рівні індивідуальної поведінки аномія виявляється як структурно задана обмеженість можливих виборів. Коли структура можливостей розходиться з нормативною структурою, люди мають нерівний доступ до інституалізованих засобів досягнення культурно схвалюваних цілей (засобів інтеграції). Типи індивідуальної адаптації Р. Мертон класифікує, ґрунтуючись на розрізненні “культурних цілей” (цінностей, що наказуються культурою) і “інституалізованих засобів” (норм). Інакше кажучи, у процесі входження в суспільство молода людина може приймати чи не приймати цінності, слідувати нормам, або відхилятися від них.

Теорія аномії Р. Мертона дозволяє виділити причини дезорганізації в соціальній структурі, виявити прояви аномії на рівні індивідуальної інтеграційної поведінки молоді як структурно задану обмеженість можливих виборів для досягнення цілей.

Таким чином, у розглянутих теоріях представників функціоналізму Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Р. Мертона, які спрямовані на досягнення стабільності суспільства, поняття інтеграція тісно пов'язано з поняттям система. При його визначенні акцент робиться на узгодженість та гармонію елементів суспільства. Під соціальною інтеграцією розуміється процес становлення та підтримки соціальних взаємодій і взаємостосунків між діями (акторами), що здійснюється через інтеріоризацію загальноприйнятих норм. З позицій даного підходу актори розглядаються як елементи соціальної системи, що детермінує їхні дії через місце в системі в цілому. Тому основний критичний аргумент полягає в тому, що підхід не аналізує здатність акторів конструювати саму соціальну реальність, впливати на суспільство і його інституціональні структури.

⁵⁹ Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социологические исследования. – 1993. – № 3. – С. 53.

Ще одним концептуальним підходом до вивчення процесу інтеграції індивіда в суспільство є погляди Питирима Сорокіна на проблеми суспільного розвитку, соціальні зв'язки, культуру, особистість, поведінку. Якщо для більшості прибічників функціоналізму поняття “інтеграції” мало передусім загальнотеоретичне значення, то П. Сорокін (1962) протиставив такому розумінню розмежування соціокультурних систем, інтегрованих на основі функціональної взаємозалежності елементів, і систем, інтегрованих на основі логічної і смислової когерентності. Ця ідея Сорокіна заклала основу якісно нової дослідницької орієнтації, націленої на аналіз різних форм культурної інтеграції, властивих різним соціокультурним системам. Сорокін створив свою, як він її називав, неопозитивістську, біхевіористську модель соціальної інтеграції. Вчений виділив три найважливіших фактори інтеграції, а саме: 1) “космічно-географічний”: клімат, територія і т.і.; 2) “біолого-фізіологічний”: основні інстинкти і стимули, що спонукають людей вступати у міжособисті взаємодії; 3) “психологічний”: наслідування, емоційно-інтелектуальні контакти і т.п.⁶⁰. В інтерпретації інтеграції він виходив із наявності спільних цінностей, вважаючи, що “силою, яка спонукає соціальну єдність людей та соціальні конфлікти, є фактори духовного життя суспільства – моральна єдність людей або розлад загальної системи цінностей”⁶¹. П. Сорокін пише, що “дослідження будь-якої інтегрованої системи соціально-культурних явищ показує, що всі основні її елементи є з різним ступенем інтенсивності взаємозалежними... В неінтегрованих та дезінтегрованих соціально-культурних скупченнях не можна знайти такий взаємозв'язок”⁶². Таким чином, даний підхід дозволяє інтерпретувати інтеграцію як взаємозалежність, єдність людей, що обумовлюється наявністю спільних цінностей. Проте теорія П. Сорокіна на загал відображала статичний аспект дослідження суспільства і не враховувала суб'єктивне, ціннісне, психологічне ставлення людини до свого місця в суспільстві та феномен діяльності – агентність соціального процесу.

Отже, класична соціологія виходила з моністичного бачення світу і не давала моделі аналізу діючих суб'єктів. Хоча теорія дії Т. Парсонса і намагалася сполучити соціальні системи з урахуванням мотиваційних компонентів людської поведінки, усе-таки його актори не були самостійними виконавцями, не враховувалося суб'єктивне сприйняття свого положення, тим більше засоби його досягнення. Ось чому, необхідним є звернення до розгляду проблеми інтеграції молоді саме на мікросоціологічному рівні.

1.5. Суб'єктивне визначення процесу соціальної інтеграції

В соціології суб'єктивістський напрям розпочинається з теорії раціональності соціальної дії Макса Вебера. М. Вебер, аналізуючи людську поведінку з властивими їй зв'язками і регулярністю, коли суб'єктивно

⁶⁰ Сорокін П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. - Пг. : Колос, 1920. – Т. 1. – С. 261–287.

⁶¹ Там же, С.188-189.

⁶² Там же, С.189.

осмислені дії індивідів співвідносяться з поведінкою інших людей, прийшов до тлумачення розуміння поведінки як “суспільно орієнтованих дій”. Він назвав суспільно орієнтованими (суспільними) діями такі, котрі, по-перше, осмислено орієнтовані на чекання, по-друге, ціле раціональні відповідно до чекань, по-третє, містять суб’єктивно цілеспрямовану смислову орієнтацію індивідів⁶³. Розуміння соціальної інтеграції тісно пов’язано з його ідеєю раціональності. М. Вебер розробив типологію соціальної дії, в основу якої покладений ступінь раціональності. Визначення соціальної дії в категоріях успішності й компетентності виступає підставою для аналізу результатів інтеграційної поведінки⁶⁴. Теорія соціальної дії й концепція покликання, перетворюють досягнення бажаної статусної позиції (інтеграції) у свого роду символ цілераціональної дії. Соціальна дія припускає два моменти: суб’єктивну мотивацію індивіда або групи, без якої взагалі не можна говорити про дію, і орієнтацію на іншого, котру М. Вебер називає ще й “очікуванням” і без якої дія не може розглядатися як соціальне явище.

Індивід цілераціонально конструює своє розуміння життєвого шляху, співвідносячи його з уявленнями інших індивідів, зі зразками успішної інтеграції, що розповсюджені в його оточенні. Раціональність виступає формальною характеристикою соціального актора, який орієнтований на досягнення мети.

Важливим питанням “розуміючого” підходу М. Вебера, який можна застосовувати до пізнання процесу інтеграції молоді, є проблема співвідношення волі й обумовленості, творчості і нормативних обмежень, що соціальний діяч щоразу вирішує для себе на основі ціннісного вибору в запропонованих обставинах. Вбудовування (інтеграція) індивідів у соціальне життя, що ототожнюється вченим з соціалізацією, ніколи не буває пасивним засвоєнням пропонованих суспільством норм і цінностей. Вебер писав про орієнтацію поведінки на встановлений порядок і можливі варіанти “неправильної поведінки”, про реальну поведінку індивіда, що може бути орієнтована на кілька систем установок, що суперечать одна одній⁶⁵.

Принцип раціональності ґрунтується на наявності зв’язку між релігійними ідеями і професіоналізмом. Завдяки цьому зв’язку розвивається особлива трудова етика і формується дух ринково-індустріальної культури, що лежить в основі соціально-економічних відносин сучасного суспільства.

У роботі “Протестантська етика й дух капіталізму” розглядається зв’язок мотивації й ціннісних орієнтацій. Відноситися до певної конфесії – означає розділяти згоду групи з приводу цінностей і норм і слідувати їм у повсякденності. Подібна функція приписується зазвичай і праву. Правовий порядок пов’язує суспільство, воно містить в собі, як і релігія, санкції до

⁶³ Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / М. Вебер // Избранные произведения; [пер. с нем. под ред. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 21–22.

⁶⁴ Согомонов А. Ю. Достижительская культура: теоретическое введение / А. Ю. Согомонов // Социологические чтения. Вып. 2. – М. : Изд-во Института Социологии, 1997. – С. 190–246.

⁶⁵ Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / М. Вебер // Избранные произведения; [пер. с нем. под ред. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 21–22.

девіантної поведінки. Тобто релігія і право відповідають макро- і мікрорівням соціальної інтеграції⁶⁶.

Для протестантів добування грошей стає головною метою життя. Як наслідок відбувається значне зміщення цілей і засобів, оскільки матеріальні блага стають самостійною кінцевою метою⁶⁷.

Центральним питанням протестантського духу капіталізму є уявлення про професійне покликання, тобто про внутрішньо мотивовану обов'язковість і неминучість виконання норм господарської поведінки. Суть справи полягає в тому, що проповідуються не просто правила життєвої поведінки, а викладається своєрідна “етика”, відступ від якої розглядається як свого роду порушення⁶⁸. Головна із цих норм – раціональна дія, орієнтована на збільшення продуктивності й примноження капіталу. Нагромадження грошей носить етичну норму, яка регулює весь уклад життя і створює в суспільстві ідеальний образ успішної людини – кредитоспроможної, добропорядної, обов'язком якої є примноження власного капіталу як самоціль⁶⁹.

Концептуального визначення інтеграції в роботі немає, проте на кооперацію та виникнення поведінки, що підпорядковується правилам, необхідно дивитись як на передумову соціальної інтеграції. Інтеграція досягається там, де всі члени суспільства розділяють основні цінності та релігійні переконання. Інтеграція тим більше, чим вище щільність контактів. Особистість опиняється більш інтегрованою, якщо вона кооперується з іншими. Тут можна говорити про ситуацію взаємовідношень двох індивідів. Важливість веберівського підходу полягає в тому, що він дає можливість розглядати об'єктивні явища в безпосередньому суб'єктивному розумінні діючого суб'єкта. Критичним аргументом є те, що автор концентрується на індивідуальних взаємодіях, не приділяючи уваги іншим рівням.

Багато положень “розуміючої соціології” М. Вебера надалі були розвинені представниками феноменологічної соціології, які запропонували новий підхід, відповідно до якого суспільство створюється завдяки діяльності індивідів, що мають знання у вигляді суб'єктивних значень чи колективних уявлень.

П. Бергер та П. Лукман говорять про соціокультурну детермінацію процесу формування особистості, підкреслюючи, що специфіка соціальної структури обумовлює спрямованість та механізми інтеграції індивіда⁷⁰. На прикладі американських емпіричних досліджень П. та Бр. Бергери зазначають наступне: “Соціалізація в нашому суспільстві послідовно запроваджує все більш сильну потребу в досягненнях. Більшість ігор американських дітей носить змагальний характер... З точки зору стратифікаційної системи цей етос

66 Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма / М. Вебер Избранные произведения; [пер. с нем. под ред. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

67 Там же.

68 Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма / М. Вебер Избранные произведения; [пер. с нем. под ред. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 73-74.

69 Там же, С. 73.

70 Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – С. 212-213.

досягнень переводиться в етос мобільності, в амбіційні намагання покращити позицію в системі стратифікації”⁷¹.

Трансформація сучасного світу припускає значну трансформацію об’єктивних умов існування людини, розширення діапазону соціальних і біографічних можливостей. Молоді люди опиняються перед необхідністю вибору для себе тієї чи іншої можливості з усього різноманіття, котре є основною структурною умовою поширення соціальної дезорієнтації особистості.

Процес інтеграції молоді ускладнюється тим, що в ситуації швидких соціальних змін дуже складно припустити, які цінності і стандарти можуть забезпечити успішність інтеграційної поведінки в найближчому майбутньому. Одна з проблем інтеграції молоді в суспільний простір в даний час пов’язана з великим різноманіттям соціальних виборів. “Сьогодні люди переконані не стільки в праві вибирати нові шляхи життя, ... скільки в тому, що вони повинні вибирати між різними альтернативами, хочуть вони цього чи ні”⁷². Молодий індивід знаходиться в ситуації, коли пошуки та вибір і є імператив. Положення, яке П. Бергер називає “переходом від долі до вибору” [там же], виявляється амбівалентним. Звільнення від тягара традиції несе тривогу і страх перед невизначеністю сьогодення.

Соціокультурний підхід приходиться до “розуміння суспільства як єдності культури та соціальності, створених та змінюваних діяльністю людини”⁷³. Цей підхід до аналізу процесу інтеграції дає можливість узгодженого аналізу мікро- та макрорівня, або, як зазначає Н. Лапін, “соціокультурний підхід прояснює поєднання постійного та змінюваного (суспільства й особистості, культури й соціальності)”⁷⁴. З позицій даного підходу можна розглядати інтеграційну поведінку молодих людей як суспільно орієнтовані дії; вивчати спрямованість та механізми інтеграції молоді у зв’язку з специфікою соціальної структури.

У результаті проведеного аналізу класичних концептуальних підходів до дослідження соціальної інтеграції виявилася відсутність єдиної інтерпретації даної категорії⁷⁵. Поняття інтеграції з огляду на його багатоаспектність залишається широким та невизначеним. Інтеграція ототожнюється різними авторами з солідарністю, кооперацією, згуртованістю. Розглядаються умови, за яких індивід ідентифікує себе з групою. В системах інтеграція залежить від того, чи розділяє індивід колективні цілі та цінності. Отже, інтегрованим виявляється той, хто дотримується позитивного відношення до існуючої системи цінностей. Сенс соціальної інтеграції часто уточнюється в контексті

⁷¹ Личностно-ориентированная социология / Питер Бергер, Бриджит Бергер, Рэндалл Коллинз. – М. : Академический Проект, 2004. – С. 173.

⁷² Бергер П. Понимание современности / П. Бергер // Социологические исследования. – 1990. – № 7. – С. 131.

⁷³ Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 2000. – № 7 – С. 3–12.

⁷⁴ Там же, С. 3-12

⁷⁵ Мосьондз М. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття “Соціальна інтеграція” у соціологічній дослідницькій парадигмі / М. В. Мосьондз // Грані : науково-політичний і громадсько-аналітичний альманах / [наук. ред. С.В. Шевцов]; ДНУ ім. Олесь Гончара. – Д. : Грані, 2008. – Вип. 2. – С. 136–139.

інших соціологічних понять, що вирішують подібні завдання. Соціальна інтеграція аналізується як процес, тісно пов'язаний з іншими процесами, наприклад, соціалізацією та адаптацією, і як деякий результат цих процесів. Застосування класичних теорій стає лише частково можливим для дослідження сучасних реалій, у яких окремі інститути й агенти можуть діяти самі по собі з високим ступенем непередбачуваності. До того ж визначення даного поняття з позиції об'єктивного чи суб'єктивного аспекту представляється в протиріччі двох соціологічних перспектив.

1.6. Взаємозалежність соціальної структури та дії в структурно-конструктивістському підході

Сучасний структурно-конструктивістський підхід, що представлений теоріями П. Бурдьє, Е. Гідденса, М. Арчер, П. Штомпки, припускає, що соціальні процеси носять відкритий характер і визначаються людськими рішеннями і виборами, котрі здійснюються в контексті можливостей соціальної структури й інститутів. Не тільки тенденції системи чи діяльність верств, класів, рухів, орієнтованих на зміни суспільства, а багато в чому – повсякденні дії звичайних людей відіграють визначальну роль у створенні структури, інституалізації відносин нового порядку.

Англійський соціолог Ентоні Гідденс говорить про те, що підходи, які недооцінюють “дуальність структури” суспільства, не здатні критично осмислити сучасність на порозі її переходу до постмодерну⁷⁶.

Об'єктивістський і суб'єктивістський підходи, згідно з П. Бурдьє, знаходяться в діалектичному зв'язку, тому навіть якщо суб'єктивістський підхід застосовується ізольовано, і він здається дуже близьким до інтеракціонізму або етнометодології, він має радикальні відмінності⁷⁷.

Концепції структурно-конструктивістського підходу намагаються поєднати в собі суб'єктивістську традицію, зосереджену головним чином на ролі суб'єкта, і структурний функціоналізм, що спирається на об'єктивізм у пізнанні соціальної реальності. Так, П. Бурдьє вважає, що сьогодні для більш змістовного розуміння соціальних процесів необхідно уявляти єдину агентно-структурну реальність, їхнє поєднання. За допомогою структуралізму вчений прагне визначити існування об'єктивних структур, незалежних від свідомості й волі агентів, здатних направляти або пригнічувати практики чи уявлення самих агентів. Спираючись же на конструктивізм, він показує, що існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення й дії, які є складовими

⁷⁶ Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса / И. А. Климов // Социологический журнал. – 2006. – № 1–2. – С.121–149.

⁷⁷ Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; [пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко]. – М. : Socio-Logos, 1993. – С. 184-185.

частинами того, що називається габітусом, а з іншої сторони - соціальних структур і, зокрема, того, що називається полями або групами⁷⁸.

Звернення до підходу П. Бурдьє дозволяє розглядати молодих акторів як “раціональних”, що задіють свої численні ресурси й свідомо переслідують певні цілі для досягнення бажаних статусних позицій. Його використання дає можливість аналізувати інтеграційні практики молоді, які конструюються всередині поля, та взаємодію певного поля з діями соціальних агентів всередині нього, вироблення соціальними акторами стабільних моделей взаємодії.

В теорії Е. Гідденса поняття інтеграції не ототожнюється з поняттями “згуртованість” або “консенсус”. Інтеграція – це регулярні зв’язки, взаємообумовленість практик між акторами або колективностями. “Взаємообумовленість практик” розуміється як регулярні стосунки автономії та залежності між учасниками взаємодії. Соціальна інтеграція розуміється Гідденсом як взаємодія на особистісному рівні, яка припускає відносини автономії або залежності індивідів за їхньою співприсутністю. Він особливо підкреслює важливість простору, присутності агентів “тут і тепер”, їхню безпосередню взаємодію. Розділяючи погляди Д. Локвуда (англійського критика творчості Т. Парсонса), Е. Гідденс розрізняє “соціальну інтеграцію” і “системну інтеграцію”, що є дуже важливим для нашого дослідження. Перше поняття відноситься до інтеграції усередині систем взаємодії і характеризує “системність на рівні взаємодії обличчям до обличчя”, друге – до інтеграції між системами взаємодії і розглядає “системність на рівні відносин між соціальними системами або колективними утвореннями”⁷⁹.

Системна інтеграція – взаємодія між агентами, соціальними системами, тотальностями, їх взаємний обмін відношеннями автономії або залежності в розширених просторово-часових відрізках⁸⁰. За думкою Гідденса це розрізнення повинно вирішити деякі теоретичні труднощі “функціоналістського” підходу Дюркгейма та Парсонса до трактування процесу інтеграції. У них та їх послідовників соціальна інтеграція, тобто узгоджене з’єднання поведінок окремих діячів усередині відтворених ними систем взаємодії, в першу чергу залежить від моральної координації індивідуальних актів поведінки. Оскільки цей принцип поширюється і на “суспільство” як на кожен іншу форму соціальної взаємодії, то виходить, що інтеграція глобального порядку (загальносистемна інтеграція) також залежить, в основному, від деякої спільної моральної згоди, від успіхів моральної соціалізації індивідів. “Системність” на рівні соціальної інтеграції реалізується через рефлексивний моніторинг дії та раціонально осмислену дію. Це пов’язано з нормативними розпорядженнями, санкціями та здійсненням владної потенції агентами. Згідно з принципом дуальності структури будь-які прояви

78 Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть / П. Бурдьє – Режим доступа: www.UBL:http://bourdieu.name/content/socialnoe-prostranstvo-i-simvolicheskaja-vlast – 15. 04. 2009. – Загл. с экрана.

79 История теоретической социологии. Т. 3 / Отв. ред. и составитель Давыдов Ю. Н. – СПб. : РХГИ, 2000. – С. 642.

80 Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса / И. А. Климов // Социологический журнал. – 2006. – № 1–2. – С. 137.

повсякденної поведінки співвідносяться зі структурними характеристиками соціальних систем [там же]. Тому справедливим є твердження Е. Гідденса, що соціальна інтеграція є опорою системної інтеграції, оскільки саме на рівні першої здійснюється відтворення соціальних інститутів.

В соціологічній думці тема соціальної інтеграції розглядається як одна з головних проблем сучасності (Таб. 1.1). “Соціальна інтеграція – найбільш висвітлюваний процес у соціології, який пов’язаний зі станом нерівності у суспільстві, з характером його соціальної структури і стратифікації. Нерівності викликають зростання претензій, що обумовлюють конфлікти. Якщо останні не пом’якшуються розвитком виробництва і удосконаленням системи розподілу, в суспільстві зростають процеси дезінтеграції. Існує зв’язок між видами інтеграції, який є дуже різноманітним”⁸¹.

Застосування структурно-конструктивістського підходу для дослідження процесу соціальної інтеграції молоді дає можливість акцентувати увагу на взаємозалежності соціальної структури та дії. Згідно з цим підходом особистість має здібності діяти так чи інакше, а структура як обмежує, так і надає можливості особистості діяти в тому чи іншому напрямі.

Інтеграція, згідно з обраною методологічною платформою, розуміється як впорядкована взаємодія (взаємообумовленість практик) між індивідами та групами у формі відносин автономії / залежності⁸². Інтеграція може набувати рис соціальної або системної, залежно від розміру просторово-часових відрізків, в яких реалізуються відносини автономії / залежності. Звідси відтворення соціальних інститутів відбувається на рівні більш вузького простору соціальної інтеграції – повсякденних дій “тут і зараз”. Системна ж інтеграція, що передбачає відтворення структурних якостей системи шляхом підтримки взаємозалежності дій, засновується на соціальній [там же].

Отже, поняття “соціальна інтеграція” є соціологічною категорією, яка має універсальне застосування в аналізі соціальної структури та соціокультурних процесів, що розвиваються на різних рівнях сучасного соціуму (макро, мезо, мікро). При синтезі функціонального, феноменологічного та структурно-конструктивістського підходів для аналізу процесу соціальної інтеграції молоді можна виділити ключові поняття, з поєднанням яких буде проводитися подальший аналіз, а саме: ціннісні орієнтації, норми, соціальні установки, інтеграційні практики, стратегії, соціальний простір, поле.

Таблиця 1.1. Соціологічні підходи до аналізу соціальної інтеграції

Науковий підхід Автори	Провідні ідеї	Переваги	Обмеження
Функціоналістський підхід	Стійкий розвиток суспільства забезпечується відтворенням тих його функцій, котрі	Дозволяє пов’язувати інтеграцію суспільства з широтою та глибиною згоди з	Не дозволяє аналізувати дії суб’єктів, не показує

⁸¹ Фетисов В. Я. Социальная жизнь как предмет исследования социологии / В. Я. Фетисов // Социологические исследования. – 2007. – № 6. – С. 36.

⁸² Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса / И. А. Климов // Социологический журнал. – 2006. – № 1–2. – С. 137–138.

Е. Дюркгейм Т. Парсонс Р. Мертон	спрямовані на інтеграцію структурних елементів, та стабілізацію зв'язків між ними. Основна функція соціального співтовариства - інтеграція. Інтеграція - узгоджене з'єднання поведінок окремих діячів усередині відтворених ними систем взаємодії, в першу чергу залежить від моральної координації індивідуальних актів поведінки.	приводу цінностей. Дозволяє розглядати акторів як елементи соціальної системи, що детермінує їхні дії через місце в системі в цілому.	їхню здатність конструювати саму соціальну реальність, впливати на суспільство і його інституціональні структури. Мало застосовується при вивченні динаміки соціальних змін.
Е. Дюркгейм	Два типи суспільств: з механічною, насильницькою, і органічною, природною солідарністю. Інтеграція має примусовий характер для особистості, проте суспільство зобов'язане враховувати і інтереси індивіда, оскільки несе перед ним певні обов'язки. Поняття “соціальна інтеграція” будується на культурних складових. Солідарність і “інтеграція” поняття ідентичні.	Обґрунтовано поняття “нормального типу” суспільства, норми і патології, що можна застосовувати до аналізу умов інтеграції. Виділено факти, які “примушують” індивіда діяти в інтересах суспільства, оскільки є його частиною: колективні уявлення, соціальні течії, вірування, прагнення, звичаї групи.	Частково можливий для дослідження сучасних реалій, у яких окремі інститути й агенти можуть діяти самі по собі з високим ступенем непередбачуваності.
Т. Парсонс	Інтеграція припускає наявність упорядкованих, безконфліктних відносин усередині соціальної системи, найважливішими характеристиками якої є соціальний порядок, консенсус та стабільність.	Інтеграція застосовується у двох сенсах: 1) як процес адаптації індивіда до оточення; 2) як процес стабілізації (врівноваження) системою всіх її елементів при її змінах (включення до неї нових елементів). Виділено інтеграційні механізми: освіта, правова система, мова та інше	Не зрозумілими є умови, за яких система стабільна та нормально функціонує. Не розмежуються поняття “інтеграція” та “соціалізація”.
Р. Мертон	Вивчення дисфункціональних явищ, що виникають внаслідок напруги і протиріч у соціальних структурах.	Дозволяє виділити причини дезорганізації в соціальній організації; виявити аномію на рівні індивідуальної поведінки як структурно задану обмеженість можливих виборів.	
Неопозитивістський підхід П. Сорокін	Аналіз різних форм культурної інтеграції, властивих різним соціокультурним системам. Три найважливіших фактори інтеграції: 1) “космічно-географічний”; 2) “біолого-	Дозволяє інтерпретувати інтеграцію за наявності спільних цінностей.	

	фізіологічний”; 3) “психологічний”.		
Соціокультурний підхід Феноменологія М. Вебер П. Бергер і Т. Лукман	Розглядають об’єктивні явища в безпосередньому суб’єктивному розумінні діючого суб’єкта. Суспільство створюється завдяки діяльності індивідів, що мають знання у виді суб’єктивних значень чи колективних уявлень.	Дає можливість узгодженого аналізу мікро- та макрорівня. Дозволяє розглядати поведінку як суспільно орієнтовані дії; вивчати спрямованість та механізми інтеграції індивіда у зв’язку з специфікою соціальної структури.	Інтеграція часто ототожнюється з кооперацією. Ключовим для вивчення соціального порядку є поняття соціалізація. Концентрується на індивідуальних взаємодіях, не приділяючи уваги іншим рівням.
Структурно-діяльнісна парадигма П. Бурдье Е. Гідденс М. Арчер П. Штомпка	Уявляють єдину агентно-структурну реальність, їхнє конкретне злиття . Інтеграція – це регулярні зв’язки, взаємообумовленість практик між акторами або колективностями. Соціальні процеси носять відкритий характер і визначаються людськими рішеннями і виборами, що здійснюються в контексті можливостей соціальної структури й інститутів.	Дозволяє досліджувати процес включення індивідів у соціальну структуру суспільства в умовах невизначеності політики конкретних соціальних інститутів, можливої дезорганізації деяких з них. Розглядає акторів як “раціональних”, що задіють свої численні ресурси й свідомо переслідують певні цілі. Концепція дає змогу вивчати соціальні практики, які відбуваються всередині поля, та взаємодію досліджуваного поля з діями соціальних агентів усередині нього.	

1.7. Інтеграція як прояв детермінації соціального середовища суб'єкта дії та результат повсякденного конструювання

Простір суспільства не існує без включення в нього діючого індивіда, який є агентом конструювання соціальної реальності. Згідно з основними положеннями структурного-конструктивістського підходу особистість має здібності діяти так чи інакше, а структура може як обмежувати, так і надавати можливості для дій особистості. Е. Гідденс стверджує, що неможливо незалежне існування структури та дії. Соціальні дії створюють структури, але тільки крізь них відбувається відтворення структур, які можуть існувати дуже тривалий період⁸³. Вчений приходить до того, що пізнавати соціальну дійсність необхідно шляхом вивчення конкретних соціальних практик, процес відтворення яких визначається активним характером дій соціальних акторів. Звідси соціальні практики, узагальнені та упорядковані в просторі та в часі, повинні виступати основним предметом наукового аналізу. При цьому Е. Гідденс підкреслює, що соціальні практики не створюються індивідами, а тільки постійно відтворюються ними. Разом з тим, завдяки своїм діям люди можуть відтворювати та змінювати соціальні практики.

Головним положенням теорії структурації є уявлення про дуальність структури. Структура може виявитися: 1) у вигляді правил і ресурсів, що постійно відтворюються та характерні для певного простору й часу; 2) у вигляді "відбитків" соціальної практики в пам'яті індивідів, знання соціальних можливостей інших людей та себе самого, що й дає змогу продовжувати соціальне життя в усьому різноманітті⁸⁴. Отже, дуалізм між соціальною структурою і соціальною дією описується скоріше як подвійність, у якій структура виступає і як посередник, і як результат, що спираються на знання соціальних практик.

При аналізі взаємодії особистості із соціальною структурою Е. Гідденс створив модель діючої особистості, яка, дає можливість більш повно зрозуміти природу соціальної практики. Дана модель включає три компоненти: рефлексивний моніторинг, раціоналізація та мотивація дії, що є стійкою системою⁸⁵. Під рефлексивним моніторингом діяльності вчений розуміє не тільки свідоме відстежування індивідами своєї діяльності, а й очікування, що інші агенти будуть робити так само. До того ж, важливо відстежувати соціальні контексти, в яких відбувається діяльність. Раціоналізація дії визначається як компетентність у поведінці, коли індивіди можуть раціонально осмислювати власні дії та дії інших індивідів. Також раціоналізація дії дає змогу індивідам на рівні свідомості розуміти процес взаємодії як такий, що важко передбачити, і

⁸³ Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермас. Учебное пособие. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. – С. 62–70.

⁸⁴ Куценко О. Д. Діяльнісно-структурний потенціал трансформаційного процесу: до розробки концепції класоутворення : автореф. дис. ... докт. соц. наук : 22.00.04 / О. Д. Куценко; ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Х. 2001. – С. 3-4.

⁸⁵ Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермас. Учебное пособие. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. – С. 62–70.

який залежить від умов його перебігу, що постійно змінюються. Правила інтерпретуються вченим як формули, що постійно виникають у процесі повсякденної діяльності та зумовлюють структурування повсякденного життя. Завдяки своїм властивостям, рефлексивний моніторинг і раціоналізація дії дають агенту можливість контролювати власну діяльність, враховувати свої бажання та можливості в контексті взаємодії з іншими людьми. Е. Гідденс від цих двох компонентів модель діючої особистості відокремлює третій – мотивацію дії, в основі якої знаходяться потреби та бажання.

Уявлення про дуальність структури та стратифікаційну модель особистості агента надають можливість під іншим кутом зору поглянути на чинники, які забезпечують і підтримують соціальний порядок в суспільстві. Згідно з Е. Гідденсом сталі, типові зразки соціальної поведінки детерміновані соціальним відтворенням, його рутинною. Рутинна – соціальні практики, які засновані на хаотичному характері повсякденної взаємодії. Рутинізація соціальних практик стає умовою соціальної стабільності. Вона забезпечує адекватне взаємне сприйняття вчинків індивідів та не потребує при цьому наведення раціональних аргументів⁸⁶.

Досліджуючи взаємозалежність структури та дій індивідів, Е. Гідденс підкреслює, що його теорія дає змогу вивчити те, як зміни інститутів сучасності впливають на трансформацію агентів, їх знань, симпатій та антипатій, а також те, як дії соціальних суб'єктів впливають на суспільні процеси. І тут життєвий шлях особистості починає виступати як окремо взятий сегмент, що підлягає ретельному вивченню⁸⁷. Це є важливим положенням для дослідження процесу інтеграції молоді.

Таким чином, згідно з теорією структурації Е. Гідденса суспільство формується завдяки повсякденній поведінці звичайних людей. Дана теорія виявляється як спроба подолання протиріччя структурного підходу, де соціум розглядається як нормативна структура правил і можливостей – ресурсів, і діяльнісного, що виступає теорією діючого агента. Соціальні дії соціальних агентів, за Е. Гідденсом, детермінуються фоновими соціальними практиками та диспозиціями. Соціальні взаємодії відбуваються у певних умовах, визначаються певною конфігурацією простору та часу. При цьому соціальні дії та взаємодії є рутинізованими, тобто заснованими на традиції, звичці.

Отже, аналіз суспільних процесів повинен засновуватися на розумінні рутинного компонента повсякденної взаємодії. При цьому соціальні ролі та норми виступають найважливішими концептуальними елементами інституціонального контексту дії.

Для аналізу конструювання практик соціальної інтеграції молоді в сучасному суспільстві, що трансформується, наукові погляди вченого важливі тим, що він розробляє модель діючого агента, а структура, в рамках якої

⁸⁶ Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермас. Учебное пособие. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. – С. 65–66.

⁸⁷ Девятко И. Ф. Социологические теории деятельности и практической рациональности / И. Ф. Девятко. – М. : Аванти-плюс, 2003. – С. 123-124.

відбувається безпосередня діяльність агента, може як обмежувати його можливості у досягненні бажаних позицій, або ж навпаки, надавати їх.

Теорія польського соціолога Пітера Штомпки також прагне подолати дуалізм соціальної структури і дії. Згідно з нею “структура” і “агент” є взаємопов’язаними і автономними одночасно”: немає безструктурних агентів, як і немає безагентних структур; в той самий час структури не розчиняються в агентах, і агенти не поглинаються структурами⁸⁸.

Положення про те, що будь-які соціальні зміни й процеси на рівні структури впливають на суб’єктивні конструкції реальності й навпаки, виявляється в термінології вченого як мікроефект макроподій. Соціальні зміни відбуваються в результаті діяльності індивідів. Їхні вибори в ситуаціях повсякденності в сукупності виявляються вирішальними для забезпечення соціальної стабільності і підтримки процесів змін. Отже, теорії структурних змін повинні показувати, як макрозміни впливають на мотиви й вибір індивідів і як цей вибір, у свою чергу, впливає на макрозміни⁸⁹. У даному підході соціальна реальність інтерпретується як багатомірне соціокультурне поле, у рамках якого діячі й структури вступають у взаємодію. Результатом взаємодії є певна подія, детермінована деякою сукупністю структурно-діяльнісних “зв’язувань”.

З позицій структурно-конструктивістської парадигми соціальна дійсність, її структуру та розвиток можуть відобразити два ряди детермінацій. До першого ряду детермінацій відноситься встановлення причинно-наслідкових зв’язків: існують об’єктивні структури, які впливають на практики, сприйняття й мислення агентів, саме вони є кінцевими причинами практик і уявлень індивідуальних і колективних агентів⁹⁰. Це положення приводить до необхідності аналізу впливу соціокультурних детермінантів на процеси конструювання інтеграційних практик.

До другого ряду детермінацій відноситься уявлення про те, що агентам властива активність, тому саме вони впливають на зміни соціальної реальності. Агенти, виходячи зі своїх практичних схем, по-різному конструюють і структурують соціальну дійсність. Інтеграційні практики конструюються в інтерпретаційних схемах суб’єктів у просторі життєвого світу. Ю. Качанов відмічає, що виробництво суспільства – суть уміле конструювання, забезпечуване й реалізоване людськими істотами, оскільки не створене ніким окремо, суспільство формується й відтворюється ледве не з нуля учасниками соціальної події⁹¹.

Аналіз наведених вище підходів, які мають подібні погляди на природу суспільства, дозволяє зробити висновок, що вони: по-перше прагнуть до

⁸⁸ Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [пер. с англ. под ред. Ядова В.А]. – М. : АспектПресс, 1996. – С. 23.

⁸⁹ Там же.

⁹⁰ Шматко Н. А. Введение в социализм Пьера Бурдьё / Н. А. Шматко. – Режим доступа: www.URL:http://bourdieu.name/book – 4.06.2008. – Загл. с экрана.

⁹¹ Качанов Ю.Л. Начало социологии / Ю. Л. Качанов. – М. : Институт экспериментальной социологии. – СПб. : Алетейя, 2000. – С.121.

збереження єдності поняття структури і системи; по-друге, визначають повсякденні дії та взаємодії соціальних агентів як детермінанти змін соціальних структур, оскільки в них міститься досвід людської свідомості, а тому вони мають інтросуб'єктивне існування; по-третє, розглядають поведінку людей в залежності від об'єктивних структур, які впливають на практики, сприйняття й мислення агентів.

Для аналізу конструювання інтеграційних практик молоді доцільно також звернутися до конструктивістської парадигми та положень феноменологічної соціології. Згідно з конструктивізмом особистість вибудовує власний життєвий світ шляхом засвоєння певної частки реальності. Найближчий соціальний простір охоплює актуальну життєву ситуацію агента, його дії і взаємодії “тут” і “тепер”. Це є простір повсякденного життя, де розгортаються соціальні практики агентів. Тому методологічно важливим для нас є визначення понять “повсякденність” і “життєвий світ”. Для соціології аналіз повсякденності виступив важливим інструментом пізнання макроструктур, які “фактично існують не десь далеко, а всередині нашого соціального існування і пронизують зсередини найпростіші повсякденні явища, в яких ми рутинно беремо участь”⁹². Аналіз літератури показав⁹³, що поняття “життєвий світ” визначається як світ допредикативного (теоретично не концептуалізованого) суб'єктивно-релятивного досвіду, який анонімно конструюється трансцендентальною суб'єктивністю як світ початкових знань, постійно значущих у всякому об'єктивованому стані як самособоюзрозуміле.

У соціології повсякденності Альфреда Шюца соціум розуміється як інтросуб'єктивний світ повсякденності – як найвища реальність, як змістовний універсум значень, котрі кожний індивід інтерпретує, щоб отримати опору в житті. Повсякденність, як і власне життєвий світ у цілому, є продуктом тривалого історичного розвитку. Оскільки життєвий світ охоплює не тільки особисте, але й суспільно-історичне життя людини, тому він є загальним світом спільного життя. Згідно з теоретичною схемою вченого, кожен індивід є центром, навколо якого групуються всі інші люди, утворюючи безперервну множину – континуум. Повсякденність історична, оскільки вона являє собою світ культури, який ми сприймаємо в його традиційності й звичності і котрий доступний спостереженню⁹⁴. Певна інтерпретація світу заснована не тільки на індивідуальному досвіді, але й на досвіді попередніх поколінь. Цей досвід виступає як певна схема, з якою співвідносяться особистісне розуміння та переживання соціальних явищ.

Ю. Хабермас також досліджує повсякденність як життєвий світ, що виступає значеннєвим фундаментом, основою людського знання. Вчений пропонує розуміти життєвий світ через комунікативну дію, яка служить і

⁹² Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 8.

⁹³ Калиниченко В. В. Методология гуманитарных наук у працях Дильтея / В. В. Калиниченко, А. П. Огірків // Вопросы философии. – 1988. – № 4. – С. 93.

⁹⁴ История теоретической социологии. Т. 3 / Отв. ред. и составитель Давыдов Ю. Н. – СПб. : РХГИ, 2000. – С. 108.

зміцненню традиції, відновленню культурного потенціалу, так само як і соціальній інтеракції й формуванню солідарності⁹⁵.

Отже, повсякденність виявляється одночасно у вигляді об'єктивної та суб'єктивної реальностей, “не тільки як цілісний соціокультурний світ, яким він даний людині, але одночасно як суб'єктивна реальність”⁹⁶. Звідси повсякденність виступає результатом соціального конструювання реальності.

Важливим для дослідження механізму конструювання інтеграційних практик є положення феноменологів про те, що процес конструювання реальності утворюється процедурами абстрагування, схематизації і типологізації, а соціальні явища є носіями типових характеристик. Типізація соціокультурних явищ обумовлюється змістом дій соціального агента, його потребами, цілями. Будь-які дії в повсякденній практиці припускають набір об'єктивацій, які виступають як набір типізованих відносин⁹⁷. Іншими словами, частина “Я” об'єктивована в термінах соціальних типізацій, що існують у даному суспільстві. Ця частина – “соціального Я” – суб'єктивно сприймається і відрізняється від цілісного “Я”, тому життєвий світ – це світ змістів, які створюються людьми й перетворюються в соціальний порядок⁹⁸. Індивіди діють на основі “природної установки”, що світ кожного є разом з тим світом іншого (принцип інтерсуб'єктивності життєвого світу). На цьому принципі ґрунтується процес типізації - створення загальних для всіх зв'язків значень. Світ, що соціально конструюється, інтерналізується в свідомості індивіда у вигляді інтерпретативних схем визначень реальності⁹⁹.

Згідно з цим положенням інтеграційні практики повторюються, оскільки являють собою суму типізацій повсякденних дій індивіда. Індивіди завжди можуть повторити їх знову, оскільки, виходячи з феноменологічного бачення, інтеграційна практика – це сукупність типізованих дій з досягнення бажаної статусної позиції, що існують у публічному дискурсі.

Інтеграційна практика не може розглядається, як ізольована від соціального оточення дія. При цьому бажаний результат досягається в типово схожих соціальних обставинах при типово схожих засобах і шляхах його досягнення. І оскільки ця типовість завжди вписана в конкретну біографічну ситуацію людини, як зазначає російський вчений А. Согомонов, то формула повторюваності “зробити це знову” доповнюється соціальною ідеалізацією в режимі “і так далі”, що забезпечує інтеграційним практикам біографічну типовість¹⁰⁰. Таким чином, до установки актора відноситься можливість діяти у типовій ситуації за типом одного з минулих ефективних способів дій.

⁹⁵ Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне; [пер. с нем.] / Ю. Хабермас — М. : Весь Мир, 2003. — 416 с.

⁹⁶ Козлова Н. Н. Социология повседневности: переоценка ценностей / Н. Н. Козлова // Общественные науки и современность. – 1992. – № 3. – С. 48.

⁹⁷ Сериков А. Е. Социология: курс лекций / А. Е. Сериков – Самара : Самарская гуманитарная академия, 2003. – С. 55.

⁹⁸ Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. –С. 121.

⁹⁹ Там же.

¹⁰⁰ Согомонов А. Ю. Генеалогия Успеха-и-Неудач / А.Ю.Согомонов – М. : Невский простор, 2005. – 384 с.

В свою чергу, сукупність типізованих інтеграційних практик визначається як об'єктивно існуюча структура. Індивіди інтерналізують ті чи інші практики згідно зі своїми уявленнями про соціальні відносини, що об'єктивовані у розподілі різноманітних ресурсів. Агенти діють у рамках практичних схем сприйняття, які сконструйовані об'єктивними умовами і перебувають у змістовному полі габітусу. В теорії П. Бурдьє габітус виступає головною категорією, за допомогою якої описується взаємозалежність структури і дії. Згідно з П. Бурдьє *habitus* є системою структурованих (пасивних, визначених структурою, тобто об'єктивними соціальними умовами) і структуруючих (активних, що змінюють існуючі структури) схильностей (диспозицій)¹⁰¹. Він створює умови для актора тим чи іншим чином зорієнтуватися й реалізувати себе в суспільному просторі. Габітус визначається життєвою траєкторією агента, куди “вписані” як минулі, так й можливі моделі поведінки. Саме тому габітус є результатом конструювання суб'єктивних значень особистості.

Згідно з П. Бурдьє габітус, в свою чергу, породжує практики індивідів, за допомогою яких відбувається конструювання соціальної реальності. І оскільки *habitus* обумовлюється активною присутністю минулого досвіду, що, існуючи в кожному індивіді у формі схем виховання, думок і дії, він гарантує “правильність” практик і їхню сталість у часі більш надійно, ніж усі формальні правила і норми. В якості придбаної системи породжуючих схем *habitus* уможливорює вільне виробництво думок, сприйняття і дій, що є властивими конкретним умовам їхнього виробництва. Один і той самий *habitus*, що лежить в основі єдності стилю життя групи чи класу, має здатність породжувати безліч практик, відносно непередбачуваних, але в той же час обмежених у своєму різноманітті. Будучи продуктом деякого типу об'єктивної регулярності, *habitus* схильний породжувати “резонні”, “загальноприйняті” манери поведінки, оскільки вони об'єктивно пристосовані до логіки, характерної для визначеного поля діяльності, об'єктивне майбутнє якого вони передбачають¹⁰². Отже він породжує практики індивідів, які у самому загальному розумінні, визначаються як події соціального світу, але ж події, які є похідними від змін. Отже, можна сказати, що практика є зміною соціального світу, виробленою агентом¹⁰³.

Спираючись на зазначені вище положення, для аналізу процесу соціальної інтеграції молоді слід розглядати певні стратегії включення й відповідні їм практики та їхнє визначення на рівні інтерсуб'єктивних значень (габітус), а також на рівні суб'єктивних переживань власного біографічного проекту.

Стратегія інтеграції, що об'єктивована в соціальних репрезентаціях, виступає інституалізованою структурою, яка відтворюється в процесі інтерналізації. Результатом цього процесу виступає конструювання

¹⁰¹ Бурдьє П. Структура, габітус, практика // Современная социологическая теория: Бурдьє, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. Ун-та, 1995. – С. 19-21.

¹⁰² Там же, С. 19-21.

¹⁰³ Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [пер. с англ. под ред. Ядова В.А]. – М. : АспектПресс, 1996. – 416 с.

біографічного проекту сукупністю типізованих соціальних дій рутинізованного і стереотипізованого характеру. Інтеграційна стратегія в цьому змісті – об'єктивно дана реальність. Тобто вона є сукупністю загальних (інтерсуб'єктивних) уявлень про те, які соціальні позиції в соціальному просторі є соціально значущими, і якщо вони потенційно доступні, то яким чином до них слід прагнути. У якості механізму об'єктивації виступають успішні стратегії досягнення бажаних статусних позицій, що існують у дискурсі, і головним чином залежать від життєвого простору агента.

П. Бурдьє відзначає, що життєві людські стратегії тісно пов'язані з позиціями всередині поля і виділяє два типи таких стратегій: діяльність з підтримки та покращення позицій і переміщення у соціальному просторі. На думку вченого, боротьба та стратегії – це засіб досягнення визнання, легітимація доступу до капіталу¹⁰⁴. Всередині поля знаходяться агенти боротьби за капітал. Діяти спільно агентів примушує об'єднання навколо подій, лідерів, які пропагандують певні ідеї.

Таким чином, виходячи з положення про те, що ансамбль капіталів є фактором структурування шансів і можливостей при конструюванні інтеграційних практик, можна зазначити, що молоді люди у процесі здобуття бажаної статусної позиції є суттєво обмеженими нерівномірним розподілом ресурсів, що диференціює суспільний простір.

Отже, в ще одним важливим стає питання про сутність соціальної стратифікації та її впливу на процес конструювання практик соціальної інтеграції молоді.

Виходячи з наведеного вище, процес соціальної інтеграції молоді до сучасного суспільного простору повинен розглядатися з урахуванням наступних положень.

По-перше, індивідуалізація сучасного суспільства, в тому числі українського, призводить до появи вільних від нав'язаних раніше групових зв'язків і залежностей акторів, які здатні конструювати життя як біографічний проект і обирати способи досягнення бажаних результатів з багатьох моделей.

По-друге, різний доступ до капіталів, ресурсів, переваг, інформації визначає вибір різних стратегій і практик досягнення бажаної статусної позиції.

По-третє, індивіди через різні схеми сприйняття по-різному інтерпретують соціальний світ і суспільні відносини, і тому по-різному формують схеми оцінювання й дії, що визначає вибір тих чи інших практик.

Все це визначає вибір і конструювання стратегій і практик соціальної інтеграції молоді (досягнення бажаної статусної позиції). Наприклад, результати дослідження, здійсненого М. Коном у 90-х роках, продемонстрували взаємозв'язок між соціальним статусом і системою цінностей та відповідним рольовим репертуаром (так, орієнтованість на досягнення виявилась найбільш

¹⁰⁴ Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть / П. Бурдьє – Режим доступа: [www/UBL:<http://ubli.org.ua/content/socialnoe-prostranstvo-i-simvolicheskaja-vlast> – 15. 04. 2009. – Загл. с экрана.](http://ubli.org.ua/content/socialnoe-prostranstvo-i-simvolicheskaja-vlast)

характерною для високостатусних груп, конформізм – для низькостатусних та низькокомпетентнісних страт)¹⁰⁵.

Таким чином, “соціально-структурні категорії (наприклад, клас, гендер, раса й нації) доповнюються категоріями культурно конституційованих життєвих стилів”¹⁰⁶. Так, українська вчена О. Куценко припускає, що в основі сучасних чинників нерівних статусних позицій “лежать, насамперед, розходження в духовному світі, стилях життя, освіті, у тому числі її доступності, і обумовлених цим життєвих шансів”¹⁰⁷. Отже, вчені відстежують факти мікроструктурування макронерівностей.

Таким чином, конструктивістська парадигма П. Бурдьє надає можливість досліджувати характер інтеграційних практик молоді, які конструюються всередині різних полів, враховуючи вплив різноманітних факторів у двох взаємозалежних вимірах – об’єктивному і суб’єктивному. У найзагальнішому розумінні концепція П. Бурдьє має такий вигляд: <(габітус)* (капітал)>= практики¹⁰⁸.

Виходячи з наведеного, у дослідженні соціальної інтеграції молоді до суспільства пропонується відштовхуватися від ключових ідей структурно-конструктивістського підходу, згідно з якими, по-перше, соціальна дійсність структурована двічі; і, по-друге, соціальні відносини, інтеріоризуючись у процесі здійснення практик, перетворюються в практичні схеми, за П. Бурдьє.

Актор – діяч, який невимушено рухається у диференційованому та стратифікованому соціальному просторі. Невимушеність цього руху забезпечена габітусом – сукупністю інтерналізованих зразків поведінки, які в життєвому процесі обумовлюють індивідуальну і групову соціальну компетентність, тобто здатність і навички правильно розуміти і оцінювати те, що відбувається і ефективно діяти на основі такого розуміння і винесених оцінок, легко вгадувати стабільне і те, що змінюється. Соціальна реальність тоді опиняється не набором надособистісних і анонімних структур, а сукупністю різнорідних практик. Вони і є реальність.

У такому контексті, виходячи з основних положень структурно-конструктивістського підходу, інтеграцію можна визначити наступним чином.

Інтеграція – це процес досягнення соціально значущої статусної позиції та інтерналізації зразків поведінки, які набувають індивіди (групи) за допомогою різноманітних практик, що здійснюються в просторі (полях) рухливих статусів, позицій, ідентичностей, нерівномірно розподілених благ (ресурсів), умов відтворення життя, можливостей і обмежень, обумовлених суспільно значущими цілями.

¹⁰⁵ Kohn M. L. Social Structure and Self-Direction: A Comparative Analysis of the United States and Poland / M. L. Kohn, K. M. Slomczynski (with collaborations of Schoenbach C.) – Oxford : Basil Blackwell, 1990. - P. 60-69.

¹⁰⁶ Новые социальные неравенства / Под ред. С. Макеева. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2006. – С. 55.

¹⁰⁷ Куценко О. Д. Інтелігенція, інтелектуали, службовці у соціальній структурі, що змінюється / О. Д. Куценко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2006. – № 723. – С. 29.

¹⁰⁸ Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє / Отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко / [пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 548-549.

Наведене трактування поняття соціальної інтеграції відповідає основним категоріям структурно-конструктивістського підходу. Оскільки інтеграція молоді розглядається як суб'єктивно-об'єктивний процес, необхідним є аналіз суб'єктивних інтеграційних практик молоді, їх "диспозицій" (у термінології П. Бурдьє), тобто внутрішніх аспектів людської суб'єктивності з врахуванням впливу на них об'єктивних умов.

Серед чинників, що безпосередньо впливають на вибір інтеграційних практик, особлива роль належить ціннісно-нормативній системі (у розумінні Т. Парсонса), доступу до різних видів капіталів, що визначають вибір інтеграційних практик.

Також слід зазначити, що всі наукові пояснення соціального світу, за феноменологічним підходом, можуть і в певному змісті повинні посилалися на суб'єктивне значення дій людей, з яких бере початок соціальна реальність. Так, згідно з феноменологічною теорією, конструктами першого порядку є конструкти повсякденної свідомості, які сконструйовані в повсякденності і носять суб'єктивний зміст. Наукові конструкції другого рівня є об'єктивними, ідеально типовими конструктами. Підкреслюючи значимість суб'єктивних значень, П. Бурдьє визнає, що "габітус" агента – це ансамбль суб'єктивних значень сукупності об'єктивних структур, які були інтерналізовані в процесі соціалізації¹⁰⁹.

Підтверджуючи факт актуалізації суб'єктивних значень, соціолог З. Бауман також зазначає, що у сучасному індивідуалізованому суспільстві зростає роль і значимість самовідчуттів людини¹¹⁰. Це означає, що суб'єктивне відчуття інтегрованості є досить важливим при конструюванні біографічного проекту особистості.

Індивідуалізація соціальних процесів, рухливість системи соціальних статусів сучасного суспільства визначає необхідність дослідження процесу соціальної інтеграції молоді на мікрорівні, з використанням таких понять, як ресурси, капітали, переваги, шанси, габітус, стратегії та практики актора.

¹⁰⁹ Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє / Отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко / [пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 558.

¹¹⁰ Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

2. ПРОЦЕС СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ: ОСОБЛИВОСТІ, МЕХАНІЗМИ, ЧИННИКИ

2.1. Сутність життєвих стратегій та практик

Зростання інтересу в сучасній соціологічній думці до питання соціального конструювання соціального простору індивіда зумовлює необхідність соціологічного дослідження життєвих стратегій й соціальних практик. Вчені пропонують їх “розглядати як одну з форм реалізації соціального механізму трансформації або ті його соціокультурні підстави, що визначають не тільки саму динаміку процесу, але й можливу спрямованість трансформації”¹¹¹, тобто розглядати даний мікроконструкт як чинник макропроцесів. У такому розумінні нерівний розподіл статусних позицій відтворюються таким чином не на інституціональному рівні, де вони закріплюються й легітимізуються, а на рівні повсякденних взаємодій індивідів. Саме на цьому рівні відбувається розподіл різних видів капіталів та ресурсів між агентами, різний доступ до яких визначає нерівні статусні позиції.

Визначаючи соціальну інтеграцію молоді як суб’єктивно-об’єктивний процес, необхідним є виокремлення основних індикаторів, які потрібні для його соціологічного дослідження. Пропонується виходити із дуального розуміння процесу соціальної інтеграції: з однієї сторони, вона виявляється як прояв детермінації соціального середовища суб’єкта дії, і з іншого боку, як результат процесу повсякденного конструювання.

Інтеграція молоді до соціальної структури як процес освоєння інноваційних і складніших видів соціальної діяльності має об’єктуватися у певній статусній позиції, що отримує дана вікова група в системі суспільного відтворення. Відрізок життєвого шляху, на якому перебуває молодь, можна охарактеризувати як життєвий старт, але ті стратегії, що обираються на ньому, визначають його загальну спрямованість і характер.

Евристичний потенціал конструктивістської парадигми може бути вправно реалізований в розв’язанні традиційної для теоретичної соціології дилеми: в якій мірі життєві стратегії виступають в як прояв детермінації соціального середовища суб’єкта дії? Криза класичного образу соціалізації призвела до панування в науковому дискурсі концепції “самомонтажу” особистості. Але спрощувати подібний процес не варто. Продуктом первинної соціалізації, що має порівняно більш репресивний характер, є диспозиції особистості, які на подальших етапах “соціальної побудови” можуть бути посилені під впливом соціальних умов. Отже, простір індивідуальної варіативності життєвих стратегій за своєю природою соціально і культурно обмежений.

Методологічна модель, що пояснювала б таку діалектичну залежність, сформована на основі теорії структурації Е. Гідденса, згідно з якою “структура”

¹¹¹ Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О. Д. Куценко; соредактор С.С. Бабенко. – Харьков : Изд. центр Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, 2004. – С. 259.

і “дія” взаємопов’язані, що й виявляється фундаментом соціального порядку, в кінцевому рахунку обмежуючи свободу волі особистості щодо вибору змісту і форми реалізації стратегій діяльності. По-перше, структурні якості соціального поля існують лише в формі відтворення у діях суб’єктів. Суспільство створюється рефлексивною діяльністю індивідів, об’єктом якої виступають власне соціальні правила. Рефлексивний моніторинг всієї системи взаємодій, до якої включений суб’єкт, має основу у інтенціональному характері дії, заснованому на механізмах раціоналізації рутинізованих поведінкових актів. Іntenціональність як усвідомлення індивідом основ власних дій, утворює образ його компетентності як суб’єкта соціальної активності в очах інших ¹¹².

Індивіди реалізують в соціальних діях (в тому числі і під час побудови та реалізації інтеграційних стратегій) практичні ресурси – соціальні знання та уявлення, що попередньо інкорпоровані. В той самий час, можливості і межі соціального агенства задані історико-культурними умовами. Останні, крім іншого, є продуктами впливу позасвідомих умов дій та непередбачуваних наслідків дій в минулому ¹¹³. Правила, що спрямовують практичне відчуття індивідів, а отже детермінують їх соціальні практики, утворюють структури обмежень і можливостей, що відтворюються повсякденною рутинною практикою.

Впорядковані в просторі та часі і поширені соціальні практики – є основою соціального поля, інституційною матрицею суспільства.

Індивід володіє ресурсом можливого втручання у соціальні події (або утримання від нього), але обирати власну ситуативну стратегію він буде, спираючись на практичне відчуття, що конструюється і реконструюється з врахуванням стійких паттернів реальних соціальних відносин. Отже, навіть дії, що суб’єктивно сприймаються як інноваційні, виявляються вписаними до існуючої логіки конкретної соціальної системи.

Інкорпорація до свідомості суб’єкта структурних меж діяльності породжує специфічні елементи особистості – практичну і дискурсивну свідомість ¹¹⁴. Показово, що понятійний, раціональний, логічний рівень свідомості індивіда спирається на практичну свідомість – неартикульоване знання. Нездатність суб’єкта сформулювати свої практичні навички є запорукою їх стабільності.

Соціальна практика “не створюється соціальними акторами, а лише постійно відтворюється ними”, тобто вона має характер наступності, упорядкованості. Соціальні практики “однакові” у визначеному часі і просторі завдяки рефлексивності агентів, що трактується Гідденсом як “моніторинг (відстеження) плину соціального життя”. У свою чергу, індивіди, засвоюючи в ході соціалізації закони і навички соціальної діяльності, забезпечують

¹¹² Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Polity Press, Cambridge, 1991. – P. 156.

¹¹³ Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса / И. А. Климов // Социологический журнал. – 2006. – № 1–2. – С. 121–123.

¹¹⁴ Там же, с. 125.

повторення соціальних практик, що уможлиблює їхню типізацію і науковий аналіз.

Актори є носіями систем правил і практичного знання, необхідного для застосування цих правил (Т. Бернс). Разом з тим, вони часом по-новому, несподіваним чином інтерпретують соціальні правила, виявляючи тим самим здатність до інновацій. Здатність творити, вбудовуватися в існуючі структурно-культурні обмеження, а також переборювати їх, визначає найважливішу для суспільства і соціальних акторів якість “суб’єктності” чи “агентства”.

Суб’єктність визначається вченими не як іманентна, а як конструйована акторською властивістю. Так, суб’єктність виявляється як категорично пов’язана з повсякденними практиками, їх рутинізацією в схемах сприйняття, і в силу цього дієва і актуальна тільки в цих рамках: “В процесі дорослішання й формування особистості діти, юнаки й дівчата поступово отримують риси суб’єкту, що творить світ, – спочатку у відносинах в родині, в дитячому й юнацькому колективі, а потім в праці й керуванні справами суспільства”¹¹⁵. Саме в конструюванні суб’єктності інтеграційні практики отримують свою мету, засоби у сприйнятті актора осмислюються – одержують свою завершеність, “замкнутість” на потреби й інтереси індивіда, з одного боку, і на соціальні потреби й цінності – з іншого. Так, ще в радянській соціології констатували, що потреба в освіті “пов’язана перш за все з матеріальними інтересами людей. З поліпшенням свого загальноосвітнього та професійного рівня вони пов’язують надії на високооплачувану роботу, покращення життєвих умов, отримання можливостей для більш комфортабельного відпочинку, сприятливого режиму робочого і вільного часу і т.п.”¹¹⁶ – тобто що соціокультурні, політичні й економічні характеристики актора пов’язані як між собою, так і з його системою цінностей і потреб.

Важливо для дослідження конструювання практик соціальної інтеграції молоді те, що практики є тривалими у часі та спадковими відносно однієї до іншої. Так, ще в радянський час (можна поглянути на залежність життєвих планів особистості, наприклад, від рівня освіти чи інших елементів повсякденності¹¹⁷) вченими була виявлена співспрямованість стратегій досягнення бажаних статусних позицій у часі, наростання накопичення капіталу у одних страт і наростання відставання від “лідерів” - у інших.

У цілому, розкриваючи сутність практики, дослідники зазначають, що вона є анонімним, соціально санкціонованим набором правил, який керує манерою сприйняття, судження та дії індивіда. Російські соціологи В. Волков та О. Хархордін зазначають, що соціальну дію необхідно вивчати крізь апеляцію до загальноновизнаних правил, норм і цінностей. Теорія практик розглядає дію соціальних акторів як традиційну, що склалася внаслідок звички. Соціальне для

¹¹⁵ Руткевич М. Н. Общественные потребности, система образования, молодёжь / М. Н. Руткевич, Л. Я. Рубина. – М. : Политиздат, 1988. – С. 9.

¹¹⁶ Филиппов Ф. Р. Школа и социальное развитие общества / Ф. Р. Филиппов. – М. : Педагогика, 1990. – С. 48.

¹¹⁷ Руткевич М. Н. Общественные потребности, система образования, молодёжь / М. Н. Руткевич, Л. Я. Рубина. – М. : Политиздат, 1988. – 224 с.

теорії практик міститься в рутинізованих засобах поведінки, які мають члени суспільства¹¹⁸.

Рутинізовані практики в будь-якому соціальному інституті складаються з таких процесів [там же]:

1) інституціоналізація нормативної структури, внаслідок якої норми та цінності починають обертатися навколо соціально значущих функцій;

2) артикуляція ідеальної структури за допомогою стандартних суджень, міфів та стереотипів;

3) експансія інтеракціоністської структури та розширення мережі контактів;

4) кристалізація структур інтересів, унаслідок чого чітко окреслюється ієрархія привілеїв та думок, нерівності між людьми щодо доступу до влади й престижу.

Ще однією важливою властивістю практик є те, що: “Практики конституують та відтворюють ідентичності або “розкривають” основні шляхи соціального існування, можливі в даній культурі в теперішній момент історії. В цьому сенсі вони розуміються як різні впорядковані сукупності навичок інтенційної діяльності, які в той самий час розкривають можливості для людини відбутися у тій чи іншій соціальній якості”¹¹⁹. Таке розуміння є важливим при дослідженні інтеграційних практик сучасної молоді, а також обумовленості вибору тих чи інших практик та стратегій рівнем володіння капіталами та ресурсами.

Інтерпретація процесу розвитку особистості, як заснованого на рефлексивній взаємодії з матеріальним і соціальним оточенням, в сучасній теоретичній соціології вже вкоренилася. Так, західний соціолог Д. Глен презентує образ інтеракції суб’єкта і середовища як єдності трьох модусів: засвоєння об’єктивно даного, вибіркове просування суб’єкта у соціально структурованому полі і зміна реальності завдяки певним індивідуальним діям¹²⁰. Але треба визнати обмеженість для молоді доступу до останніх двох модусів, оскільки зміна реальності – трансформація “правил гри” щодо посідання високих соціальних позицій в соціальному полі – передбачає інвестицію культурного, соціального і символічного капіталу відповідного об’єму і структури.

В умовах стандартизації життєвого шляху вік взагалі набуває соціального значення. Вік є соціальною категорією з огляду на те, що “дорослість” – не психологічний стан, а свідчення рівня соціальної компетентності як умови нормативної реалізації індивідуальних можливостей; це показник міри адаптованості і самореалізації¹²¹. Крім того, це передбачає

118 Волков В. Теория практик / В. Волков, О. Хархордин. – СПб. : Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – С.40-41.

¹¹⁹ Волков Вадим. Теория практик / Вадим Волков, Олег Хархордин. – СПб. : Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – С. 22.

120 Мещеркина Е. Ю. Жизненный путь и биография: преемственность социологических категорий / Е. Ю. Мещеркина // Социологические исследования. – 2002. – С. 61.

121 Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – С. 208.

можливість перетворення на суб'єкта соціальних змін, які насправді є проявами соціальних протиріч всередині соціальних систем – ефектів непередбачуваних наслідків попередніх дій. А, отже, сприяють кращій адаптованості та організованості соціальної системи шляхом удосконалення реалізації її структурних якостей. Саме з віком людина отримує соціально санкціоновану можливість культурної і індивідуально-біографічної варіативності, оскільки в меншій мірі стає об'єктом рефлексивної саморегуляції. Але суспільство й надалі нормативно визначає кожній віковій групі певний репертуар життєвих стратегій, що кращим чином сприяють її соціальній інтеграції.

Життєвий шлях набуває рис соціального інституту, тобто є ансамблем життєвих стратегій як конвенціональних практик подолання життєвих криз. Функцією цього інституту є вироблення програми усупільнення особистості шляхом структурування фаз життя. В той самий час, життєвий шлях молоді пов'язаний із структурними протиріччями у формі кризи легітимізованих зразків соціальних дій. Саме подібні нормативні кризи і виявляються ресурсом розширення соціальної варіативності для кожного нового покоління. До того ж сучасна соціокультурна ситуація, на думку вчених, породила сприятливий простір для дестандартизації формальної структури життєвого шляху в цілому. Але, в той самий час, інерційність культурного поля підтримує ресурс стабільності структур життєвих стратегій – їх легітимізовані образи інкорпоровані на рівні габітусу особистості¹²².

Виявлення цього феномену відбувається хоча б на рівні конструювання індивідом власної біографії – побудови життєвого шляху згідно з інтерсуб'єктивними і засвоєними на рівні практичної свідомості культурними схемами. Орієнтації особистості, до яких належать й життєві стратегії, продукуються навколо подій життя. А їх склад соціокультурно детермінований: згідно з засвоєними соціальними класифікаціями відбувається відбір тих, що відповідають зразку “актуальні, значущі і впорядковані дії”.

Феномен життєвих стратегій уособлює інтерсуб'єктивність ідеально-нормативного простору суспільства, оскільки це одночасно суб'єктивний образ ситуативних і надситуативних особистісних смислів і цілей та об'єктивно циркулюючі у культурному просторі зразки та стандарти¹²³, що інкорпоровуються в процесі соціалізації і реалізуються у соціальних практиках. Інтерпретація засвоєних зразків життєвих стратегій набуває рис індивідуальної значущості: реалізується “практичне почуття” особистості, що діє в умовах соціальної системи, рушійною силою відтворення якої є інтеграція і впорядкування елементів. Тому, наприклад, найбільш соціалізаційно зорієнтовані сфери соціального життя (праця і сім'я) традиційно володіють іміджем головних просторів самореалізації.

¹²² Мосьондз М. В. Життєві стратегії як механізм соціальної інтеграції молоді / М. В. Мосьондз // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / [редкол. : О.Л. Скідін (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – Вип. 51. – С. 247–253.

¹²³ Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. – 1995. - № 4. – С. 101.

Соціологічний підхід у дослідженні життєвих стратегій за своєю природою зорієнтований на їх аналіз в контексті інституціональних процесів. Інституціоналізація життєвих стратегій відбувається як поєднання індивідуалізації і стандартизації. Для соціології життєві стратегії – це одночасно орієнтації соціальні, культурні і особистісні. З одного боку, в суспільстві зразки життєвих стратегій типізовані, але з іншого, їх інтеріоризація неможлива поза контекстом ідентифікації, адаптації і саморегуляції. Також необхідно уникати спрощення образу зазначеного феномену в напрямку стабілізації його змісту. Життєві стратегії природно потрапляють до складу процесуальних феноменів, а їх типізованість спирається на тонкі механізми соціокультурної трансляції.

Згідно з концепцією Е. Гідденса життєві стратегії особистості спрямовані на відтворення соціокультурних умов: діючи, індивід відтворює умови своїх дій, тобто структурні властивості системи. Соціалізація як контекстуальне конструювання протягом всього життєвого шляху образу “суспільства” в свідомості індивіда у вигляді диспозиції відтворення нормативних рутинізованих практик, утворює основу інституціонального ладу¹²⁴. Продуктом соціалізації виявляються не жорсткі схеми дій, а творчо адаптовані правила, що впорядковують той сегмент суспільного буття, який доступний для індивіда відповідно до його вікового статусу. Життєві стратегії індивіда синтезуються навколо головного завдання – розробки траєкторії власного “Я” шляхом визначення траєкторії біографії з урахуванням минулого і прогнозованого майбутнього.

Продуктування життєвих стратегій в полі культури синхронізоване з загальною метою соціальної інтеграції: активність особистості впорядковується згідно з нормативними формами соціального сприйняття, мислення і поведінки з орієнтацією на тривалу перспективу. Зміст стратегій зорієнтований ззовні до сфери практичної діяльності, що передбачає прийняття особистістю трансформації власного “Я-образу” в напрямку нівелювання рис унікальності і суб’єктивності. В протилежному випадку індивід (особливо молодий) опиняється у вирі внутрішньоособистісної кризи на тлі неможливості подолати відчуження від реальності¹²⁵. Відчутна навіть певна ієрархія спрямованості життєвих стратегій: ядро їх організованої системи (життєвого плану), принаймні на рівні соціального дискурсу, сконцентровано навколо вибору професії.

Отже, соціально санкціонований характер життєвих стратегій підтримує претензії соціальної системи щодо тотальності конструювання індивідуальної свідомості. Особистість програмується одночасно на рівні стратегічного, оперативного та ретроспективного орієнтування, на рівні цінностей, норм, цілей та визначення життєвого сенсу¹²⁶. Крім того, об’єктом усупільнення

¹²⁴ Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса / И. А. Климов // Социологический журнал. – 2006. – № 1–2. – С. 144.

¹²⁵ Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – С. 210.

¹²⁶ Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. – 1995. - № 4. – С. 103.

завдяки життєвим стратегіям виявляється образ особистісного і суспільного майбутнього. Перебування всередині єдиного соціокультурного середовища неминує передбачає узгодження соціального досвіду, згідно з яким і продукуються зразки життєвих стратегій, а отже й програмування спільного майбутнього. Усвідомлюючи майбутнє як проект власного життєвого шляху, індивід вираховує можливості і ризики дій, засновуючись на даних рефлексивного моніторингу структурних умов – отже враховуючи їх владу і відтворюючи її.

Беручи до уваги вище зазначене, опорне визначення життєвих стратегій наступне: *це динамічна, саморегульована система соціокультурних уявлень особистості про власне життя, що орієнтує і спрямовує її поведінку протягом тривалого часу*¹²⁷.

Сукупність життєвих стратегій та соціальних практик масових акторів є соціокультурним виміром суспільства, який поєднує різноманітні ознаки: 1) реалізується в практиках; 2) є ціннісно-нормативним середовищем; 3) охоплює певні соціальні спільноти¹²⁸.

Життєві стратегії на рівні соціальних практик містять у собі континуум стратегій поведінки соціальних акторів щодо вирішення життєвих проблем: стратегії досягнення життєвого успіху, стратегії соціальної адаптації, стратегії виживання та стратегії соціальної ексклюзії, стратегії втечі від соціальної реальності. Всім стратегіям відповідають певні соціальні практики¹²⁹.

Стабільність організації соціального поля підтримується, як не дивно, варіативністю інтерпретації правил і тактик їх реалізації. Тому й життєві стратегії, що пропонуються для засвоєння в контексті соціалізації, утворюють набір альтернативних репертуарів. Різні типи стратегій значною мірою визначають ступінь пристосування до умов нестабільного суспільства. Критеріями соціологічної типологізації життєвих стратегій найчастіше виступають цінності, що їх визначають, та обумовлений ними характер соціальної активності особистості.

Цінності (А. Ручка інтерпретує їх як “ціннісні орієнтації”), будучи включеними в рутинізовані схеми взаємодії (: “При вивченні життєвих стратегій важливим є введення в аналіз фактора часу, тобто розгляд тільки таких соціальних практик і відповідних їм стратегій, які є стійкими й повторюваними”¹³⁰), упорядковують акторні практики в тій логіці, про яку пише Е. Гідденс: упорядкованість практик є іманентною; вона породжується не

¹²⁷ Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. – 1995. - № 4. – С. 102.

¹²⁸ Бабенко С. С. Социальный механизм постсоветской трансформации: деятельностно-структурный подход / С. С. Бабенко // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание : статьи. – Х., 2004. – С. 251–252.

¹²⁹ Копатько Е. Э. Социально-экономическое поведение населения как реализация жизненных стратегий в трансформирующемся украинском обществе / Е. Э. Копатько // Проблемы розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства : статті. – К., 2003. –С. 345–346.

¹³⁰ Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О. Д. Куценко; соредатор С.С. Бабенко. – Харьков : Изд. центр Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, 2004. – С. 263.

включеністю людської дії в макросоціальний порядок, а його рутинізацією у повсякденності завдяки схемам практичної свідомості й наявному розподілу ресурсів¹³¹.

2.1. Типи, структура, вибір життєвих стратегій

Визначення ідеально-типових форм життєвих стратегій молоді є дуже важливим у дослідженні проблем соціальної інтеграції молоді.

Згідно зі спостереженням К. Альбуханової-Славської “всі типи людей розташовані між двома полюсами, між якими знаходиться центр їхньої життєвої рівноваги”¹³². Автор виокремлює інтенсивний та екстенсивний способи організації життя, внаслідок чого по-різному витрачаються і відновлюються психічні, особистісні, життєві сили людини. Відповідно формуються й оптимальні чи неоптимальні життєві стратегії. Активно і цілеспрямовано зорієнтована на творення власного життя особистість здатна уникати спроб і помилок, з яких складається повсякденне життя.

Як вважає К. Альбуханова-Славська, “стратегія життя складається із засобів зміни, перетворення умов, ситуацій життя у відповідності з цінностями особистості”¹³³. На думку К. Альбуханової-Славської, стратегія життя людини має три основних ознаки: 1) вибір основного для людини напрямку, способу життя, визначення головних цілей, етапів їхнього досягнення; задум життя; 2) рішення протиріч життя, досягнення своїх життєвих цілей і планів; 3) творчість, творення цінності власного життя. Кожна людина повинна самостійно вирішити задачу вироблення індивідуальної траєкторії усередині соціального життя. Життєва позиція особистості, за К. Альбухановою-Славською, визначається через активність особистості, наскільки вона реалізувала свої можливості, здібності. Вона має вихідну об’єктивну характеристику – участь особистості в сферах, де соціальне життя найбільш інтенсивне і перспективне. Життєва позиція – це вироблений особистістю за даних умов спосіб громадського життя, місце в професії, спосіб самовираження, вона є своєрідною платформою для життєвої стратегії. Стратегія життя складається зі способів зміни, перетворення соціальних умов відповідно до цінностей особистості. Активність особистості в реалізації життєвої стратегії виявляється як здатність до оптимального балансу між бажаним і необхідним, особистим і соціальним.

Російський дослідник Л. Костюченко виокремлює наступні елементи в структурі життєвої стратегії особистості: сприйняття майбутнього; установки на формування майбутнього; загальні стратегічні орієнтації; ціннісно-нормативні уявлення про майбутнє життя; стратегічні інтереси і цілі; стратегічні

131 Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.

132 Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Альбуханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – С. 281.

¹³³ Там же, с. 183.

рішення та здатності; технології та процедури стратегічної дії; стратегічна поведінка; рефлексивно-контрольні механізми стратегічного орієнтування¹³⁴.

Отже, життєві стратегії досліджуються як засіб організації життєдіяльності особистості, в якому проявляються її соціальні орієнтації (прагнення до досягнення бажаної соціальної позиції, завдяки включенню в ті чи інші соціальні групи), прийняття певних культурних зразків, особисті цінності. Таким чином, життєва стратегія – це своєрідна проекція індивіда на своє майбутнє.

Т. Резник, Ю. Резник у процесі формування життєвих стратегій виділяють три етапи, що змінюють один одного: вибір стратегії на основі особистісної ідентифікації, побудова, презентація (самопрезентація). Перші два поєднуються в рамках єдиного процесу стратегічного вибору. Вибір стратегії життя, її побудова відбувається на основі рефлексивного усвідомлення людиною раціональних і нераціональних основ життя. Стратегічний вибір реалізується через механізм ідентифікації, що, у свою чергу, забезпечується механізмом типізації (особистість вибирає стратегію життя, виходячи з різноманіття культурних зразків) і індивідуалізації (додання стратегії життя власної унікальності, неповторного змісту). Рефлексивна діяльність передуює вибору життєвої стратегії. Ця презентація життєвих стратегій відбувається в індивідуальному порядку (самопрезентація) чи в соціокультурному контексті (соціальна презентація), що здійснюється через угоду між особистістю та іншими учасниками її життєвого процесу. Після завершення цього процесу настає реалізація стратегії, що може відбуватися в різних, у тому числі і несприятливих обставинах¹³⁵.

Важливою передумовою формування життєвої стратегії є забезпеченість особистості комплексом ресурсів, необхідних для побудови альтернатив вибору. Н. Наумова¹³⁶ зазначає, що в перехідній соціальній реальності різко зростає залежність поведінки, стратегій людини від соціального та індивідуального життєвого ресурсу, насамперед від її економічного статусу. Чим більш високим є статус, тим раціональніша поведінка і тим більше існує можливостей зберегти його попереднім або підвищити. Тобто при малому соціальному ресурсі виявляється сформованою вимушена ірраціональна поведінка. Раціональність є важливою сьогодні характеристикою соціальної поведінки, проте елементом життєвої стратегії є не рівень, а тип раціональності, тобто “спосіб не тільки рішення, але і постановки деякої життєвої задачі, а також цілепокладання, домагання, пріоритети, соціальні засоби”¹³⁷.

Аналізуючи механізм стратегічного вибору, Н. Наумова виокремлює наступні його фактори:

134 Костюченко Л. Г. Введение в теорию личности: социокультурный подход: Учебное пособие для вузов / Л. Г. Костюченко. – М. : Независимый институт гражданского общества. 2003. – 209 с.

¹³⁵ Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. – 1995. - № 4. – С. 101–116.

¹³⁶ Наумова Н. Ф. Жизненная стратегия человека в переходном обществе / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. - 1995. – № 2. – С. 5–22.

¹³⁷ Там же, С. 11.

- альтернативність, альтернативний характер цінностей, цілей, заснований на внутрішньому програванні декількох життєвих сценаріїв та стратегій;
- протиріччя посилянь, закладених в основу вибору, наприклад, в оцінку індивідом свого життєвого ресурсу;
- невизначеність, прагнення індивіда зберегти невизначеним (вільним) хоча б один із елементів цілепокладання (цілі, цінності, умови), що дозволяє конструювати нові альтернативи вибору;
- вільне структурування та інтерпретація часу людиною, які можуть бути викликані необхідністю поставити цілі, несумісні за ресурсом, що змушує розводити їх у часі.

Як відзначалося вище, для стану сучасності істотною характеристикою є активність особистості в процесі конструювання біографічної траєкторії. Однак для індивідуалізованого суспільства характерною рисою є зниження можливості людини контролювати власну долю, тому що індивідуалізація не припускає вибір існуючих життєвих шансів, вони визначені “системними протиріччями”. Те, що агент діє певним чином – це не його вибір, а системний примус. Молоді люди прагнуть обирати цілі в сфері професійного самовизначення, що відповідають потребам суспільства, з одного боку, і збігаються з їхніми особистими інтересами – з іншої. Однак дослідження показують, що в реальності рушійні сили інтеграції молоді знаходяться поза її впливом. Відбиваючи дану тенденцію, англійські дослідники К. Еванс і Е. Ферлонг виділяють кілька типів стратегій інтеграції молоді¹³⁸.

1. “Стратегічна” модель, заснована на обережному плануванні життя за допомогою слідування чітким цілям професійного становлення.
2. Модель “крок за кроком”, в основі якої міститься неясний професійний вибір, пошук цікавої професії без чітких професійних орієнтацій.
3. “Використання шансів”. Усвідомлення молоддю непередбачуваності тенденцій у професійній та інших сферах і одночасній спробі реалізувати свої амбіції шляхом продовженої освіти.
4. “Вичікувальна” модель характеризується комплексом жертви, що виник через попередні невдачі, відчуттям марності дій і пасивним чеканням вдалого збігу обставин.

З початку 1990-х років поширилися терміни “стратегії виживання” та “адаптаційні стратегії”. Наприклад, Н. Наумова відзначає три типи стратегій¹³⁹. Для першого типу характерна ефективна, успішна зовнішня адаптація, заснована на новій, жорстко організованій системі ціннісних орієнтацій. Спостерігається підвищена сприйнятливість до визначених зовнішніх впливів (економічного, інформаційного, статусного). Соціальна ідентифікація спрямована на первинні (родина) професійні спільності. Механізм другого типу життєвих стратегій – ефективна внутрішня адаптація, заснована на стійкості фундаментальних ціннісних орієнтацій і на відносній несприйнятливості до

¹³⁸ Чупров В. И. Молодежь в обществе риска / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок; В. И. — М. : Наука, 2001 .– С. 166.

¹³⁹ Наумова Н. Ф. Жизненная стратеги человека в переходном обществе / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. - 1995. - № 2. - С. 5–22.

зовнішніх впливів. Ідентифікація орієнтована на великі спільності як реальні, так і номінальні (народ, однодумці). Третій тип життєвої стратегії – стратегія виживання. Вона характерна для соціально-демографічних груп з невеликим життєвим і соціальним ресурсом, невисоким статусом і матеріальним положенням, що погіршується, тут переважають м'які ціннісні системи й ідентифікація з групами подібної соціальної долі. Соціальне порівняння ослаблене.

Т. Заславська виділяє три типи життєвої активності: цільова реформаторська діяльність, масова соціально-інноваційна діяльність і реактивно-адаптаційна поведінка¹⁴⁰; і на їхній підставі, за сукупністю таких ознак, як цілі, мотиви і засоби реалізації поведінкових стратегій, визначає чотири класи стратегій: досяжницькі, адаптаційні, регресивні та руйнівні.

О. Злобіна і В. Тихонович, досліджуючи життєві стратегії особистості в кризовому суспільстві України кінця 1990-х рр., стратегіям виживання протиставляють стратегії життєвого творення¹⁴¹. Основою для таких визначень є рівень адаптації: від добровільної – успішної та позитивної до вимушеної¹⁴².

У працях багатьох українських вчених (Л. Сохань, Є. Головахи, О. Балакіревої, І. Мартинюка та ін.) особливості побудови життєвих стратегій особистістю досліджуються на індивідуальному рівні, з точки зору її самовизначення, як процесу, в ході якого індивід визначає своє відношення до певних явищ, подій, людей, світу в цілому. Процес самовизначення виявляється також як вибір молоді людиною освіти, професії, способу життя, на який впливає її життєвий простір та різноманітні чинники. Кожному новому поколінню необхідно виробити свої життєві стратегії, щоб включитися до суспільства і зробити свій внесок у його розвиток, цей процес дуже складний, оскільки вектори суспільних та індивідуальних інтересів у сучасному суспільстві можуть не збігатися.

Домінування в суспільстві певних культурних орієнтацій продукує різні співвідношення поширеності серед особистостей схильностей до стратегії життєвого успіху, життєвого добробуту чи самореалізації. Залежно від характеру соціальної активності особистості різняться й відповідні типи життєвих стратегій. Так, рецептивній активності відповідають стратегії життєвого добробуту, мотиваційній активності – стратегії життєвого успіху, творчій активності – стратегії самореалізації¹⁴³.

Результатами поведінкових стратегій, що обираються різними соціальними групами в повсякденному житті, стають не тільки відтворення, але

¹⁴⁰ Заславская Т. И. Трансформационный процесс в России: социоструктурный аспект / Т. И. Заславская // Социальная траектория реформируемой России. Исследования Новосибирской социологической школы; отв. ред. Т. И. Заславская, З. И. Калугина. – Новосибирск : Наука. 1999. – С. 152.

¹⁴¹ Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович. – К. : Стило, 2001. – С. 15.

¹⁴² Цит. за: Бабенко С. С. Социальный механизм постсоветской трансформации: деятельностно-структурный подход / С. С. Бабенко // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание : статьи. – Х., 2004. – С. 251–252.

¹⁴³ Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. – 1995. - № 4. – С. 103.

головне, перетворення як інституціональної, соціогрупової, діяльнісної, так і ціннісно-нормативної структур. Такі поведінкові (чи життєві) стратегії і практики, здійснювані в рухливих структурних і культурних умовах, не тільки “рутинно” відтворюють існуючі структури і правила, але і творять нові, що відповідають матеріальному і духовному домаганням соціальних акторів. Здатність творити, вбудовуватися в існуючі структурно-культурні обмеження, а також переборювати їх визначає найважливішу для суспільства і соціальних акторів властивість “суб’єктності” чи “агентства”, що на нашу думку проявляється саме в стратегії самореалізації. Цей тип стратегії характеризується насамперед націленістю суб’єкта на самостійність, самодіяльність завдяки його творчій активності, інноваційній діяльності, високому рівню вимог та очікувань. Особистість активно діє в тій чи іншій сфері: професійній, суспільно-політичній, освітній, сімейній. Реалізація життєвої стратегії самореалізації з необхідністю вимагає психологічну готовність індивіда до конкретної діяльності в цьому напрямку, стійкий емоційний рівень, впевненість у своїх силах. Ще однією потрібною умовою реалізації активної життєвої стратегії є теоретична та практична підготовка індивіда, тобто володіння необхідними для цього знаннями, вміннями (культурним капіталом).

Розділяючи думку Л. Сокурянської, згідно з якою, якість соціальної суб’єктності обов’язково припускає не тільки наявність у індивіда або групи власної стратегії поведінки, але і досить чіткі уявлення про засоби її реалізації¹⁴⁴, дослідження практик та стратегій інтеграції української молоді повинно враховувати наступні критерії:

- наявна статусна позиція;
- засіб досягнення соціального статусу (які засоби досягнення успіху в житті різними групами молоді виокремлюються як найбільш ефективні);
- домінуюча настанова респондентів на визначений тип діяльності (серед яких установка на активну життєву позицію, конструктивно-інноваційний пошук, що визначає стратегію самореалізації; на пасивну як очікування допомоги зовні);
- уявлення про значимість ресурсів для досягнення успіху;
- життєві цінності (те, що утворює мету та мотиви діяльності, прагнення)¹⁴⁵;
- соціальні очікування (те, що необхідно зробити акторам з різними статусами та ролями, це порівняння двох образів майбутнього – реального та очікуваного) як передумова зміни соціальної реальності; різновид суспільних настроїв щодо перспектив вирішення тієї чи іншої соціальної проблеми¹⁴⁶;
- соціальне та психологічне самопочуття;

¹⁴⁴ Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода: Монография / Л. Г. Сокурянская. – Х. : Изд. центр ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – 576 с.

¹⁴⁵ Зиновьев А. Запад / А. Зиновьев. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2003. – С. 32.

¹⁴⁶ Соболева Н. И. Социальные ожидания как предмет социологического анализа. Проблемы развития социологической теории / Н. И. Соболева. – К., 2001. – С. 150–151.

- індивідуально-психологічні особливості¹⁴⁷;
- використання нових структурних та інституційних можливостей, як важливого компонента стратегій інтеграції.

Немає сумніву в тому, що вибір молоддю тої чи іншої стратегії (а нас в першу чергу цікавить стратегія самореалізації) у значному ступені детермінується її соціальним досвідом, місцем в структурі суспільних відносин і т.д. Тому доцільним є аналіз життєвих стратегій різних вікових та статусних груп молоді. Вибір адекватної стратегії дасть змогу акторам більш ефективно освоювати соціальний простір та залучати дієві ресурси для досягнення бажаної соціальної позиції.

Таким чином, життєві стратегії, являючи собою соціокультурний вимір суспільства, вибудовуються соціальними акторами на підставі життєвих уявлень, цілей і домагань, заснованих на усвідомленні власних потреб і ресурсів їхнього досягнення. Такі ресурси можуть носити особистісний, груповий, структурний і інституціональний характер. Життєві стратегії – це спрямованість поведінки, обумовлена різними факторами й умовами вибору. Причому на різних рівнях соціального життя ці стратегії виявляються по-різному. Соціологічний підхід у дослідженні життєвих стратегій за своєю природою зорієнтований на їх аналіз в контексті інституціональних процесів. Інституціоналізація життєвих стратегій відбувається як поєднання індивідуалізації і стандартизації. Для соціології вони – це одночасно орієнтації соціальні, культурні і особисті. З одного боку, в суспільстві зразки життєвих стратегій типізовані, але з іншого боку, їх інтеріоризація неможлива поза контекстом ідентифікації, адаптації і саморегуляції. Також необхідно уникати спрощення образу зазначеного явища в напрямку стабілізації його змісту. Життєві стратегії природно потрапляють до складу процесуальних феноменів, а їх типізованість спирається на тонкі механізми соціокультурної трансляції.

Життєві стратегії також пов'язані з розумінням актором власного життєвого шляху, мотивацією власної поведінки, здатністю ефективно вирішувати соціальні проблеми. Для класифікації життєвих стратегій використовують такі критерії: засіб відтворення соціального статусу й життєвих шансів; ступінь пристосування до мінливих умов соціальної дійсності та відповідно до життєвих шансів; рівень використання інституціональних можливостей, практики вирішення життєвих труднощів та подолання соціальних проблем. Крім того, необхідно враховувати види, типи та спрямованість соціальної активності, мету, мотиви цінності соціальних акторів та сферу реалізації. Отже, життєві стратегії містять у собі сукупність стратегій поведінки соціальних акторів, серед яких можна виділити такі типи: стратегії досягнення життєвого успіху, стратегії соціальної адаптації, стратегії виживання та стратегії соціальної ексклюзії (ізоляції), а також відповідні практики.

147 Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 6–7.

Специфіка інституціональної матриці економічного і культурного простору суспільства зумовлює склад нормативних репертуарів життєвих стратегій. І, поза сумнівом, ресурс свободи у виборі життєвої стратегії конкретним індивідом детермінований його соціальною позицією.

Отже, структурно-діяльнісний підхід передбачає врахування широкого кола аспектів при дослідженні соціальної інтеграції молоді в період суспільної трансформації. Виходячи із запропонованої концептуалізації, ми вважаємо, що інтеграційні практики і стратегії конструюються агентом у рамках об'єктивних і суб'єктивних структур і спричинені соціокультурними умовами. А важливим питанням залишаються умови, за яких може реалізуватися певна стратегія, що є ідентифікатором актора в його статусному вимірі.

2.3. Соціокультурні детермінанти процесу конструювання стратегій і практик

Дослідження інтеграційних практик сучасної молоді потребує розуміння впливу на процес конструювання об'єктивних чинників. В концепції подвійного структурування об'єктивні соціальні відносини обумовлюють діяльність, сприйняття й мислення суб'єктів. Важливо розглянути, як інтеграційні практики формуються під впливом об'єктивних соціальних відносин, що існують поза свідомістю й волею акторів і не залежать від них. Саме ці відносини є необхідними передумовами й умовами конструювання інтеграційних стратегій і практик молоді. Соціальні відносини можуть мати або об'єктивовану форму соціальної предметності, або суб'єктивовану й виступати у вигляді диспозицій, знань, навичок¹⁴⁸.

Одним з суттєвих моментів вивчення інтеграційних практик з використанням структурно-конструктивістського підходу, як вже зазначалося, є поняття “соціальний простір” та “соціальне поле”.

Так, П. Бурдьє розкрив соціальну структуру суспільного життя через поняття “соціальний простір”. Це сукупність “соціальних стосунків”, віднесених до будь-якої, - одної сфери життя, і що є автономними “полями” (економічне, політичне, культурне та ін.). “Соціальний простір” включає певну “конфігурацію” різних “полів”, за допомогою яких люди взаємодіють в суспільстві і задовольняють різні потреби¹⁴⁹.

“Поле” у свою чергу складається з різних “позицій”, через які здійснюються об'єктивні взаємозв'язки людей. “Позиція” - особливе місце, де кожного разу по-різному проявляються соціальні стосунки. Це структурна одиниця соціального простору [там же]. Поза позиціями взаємодія і участь агентів в соціальному відношенні неможливі. Отже, соціальний простір можна уявити і як сукупність позицій агентів.

¹⁴⁸ Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев – М. : Academia-Наука, 1999. – 740 с.

¹⁴⁹ Бурдьє П. Структура, габитус, практика // Современная социологическая теория: Бурдьє, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. Ун-та, 1995. – С. 19-21.

П. Бурдьє виходить з гіпотези про відповідності між виборами, які робить людина в різних полях. Подібний підхід дозволяє врахувати автономність того або іншого поля (і простежити логіку актора як рух і вибір у просторі, структурованому співвідношенням позицій) і при цьому показати взаємини полів через курсування тих або інших “акторів” між просторами. І “циркуляція капіталів”, і теорія полів з їх перманентними виборами й набором позицій розмикають замкнуті світи текстів, перетворюючи твори з самодостатніх естетичних об’єктів-“речей” у вчинки, націлені на завоювання позиції, створення нової позиції, що ламає колишній стан поля, у дії, логіка яких визначається цілим (і дуже складним) набором факторів¹⁵⁰. Інструментом, за допомогою якого Бурдьє проводить описане вище зняття дихотомії структури й актора, є поняття *habitus*. Даний феномен починає усвідомлюватися при зіткненні з іншим, невідомим середовищем.

Одним з головних питань в теорії вченого є пояснення відносин між габітусом та полем. З одного боку, поле зумовлює габітус, з іншого – габітус утворює поле як дещо значуще або таке, що має сенс та цінність і заслуговує витрат енергії¹⁵¹.

Соціальна дійсність, згідно з П. Бурдьє, як зазначалося вище, являє собою простір об’єктивованих розбіжностей, пов’язаних з розподілом між агентами різноманітних капіталів та соціальних відносин. Структура поля одночасно підтримує та спрямовує стратегії, за допомогою яких ті, хто займає ці позиції, прагнуть індивідуально або колективно поліпшити своє становище або нав’язати той принцип ієрархії, який є найбільш сприятливим для них. Поле – це своєрідний ринок, де використовуються різноманітні види капіталу (економічний, культурний, соціальний, символічний)¹⁵². Таким чином, агенти існують в соціальному просторі, борються між собою за володарювання над цим простором, привласнюють його.

При цьому стійкі утворення капіталів визначають позиції індивідів в соціальному просторі, вивчаючи які, дослідники можуть аналізувати соціальні відносини індивідів і груп.

Поняття капіталу у визначенні П. Бурдьє має велике значення для розуміння взаємовпливу основних об’єктивно-суб’єктивних чинників конструювання інтеграційних практик. Обсяг й перевага володіння капіталами визначає принцип суспільної диференціації, ієрархію соціального визнання, і нарешті, символічний порядок соціуму. Тобто ансамбль капіталів є фактором конструювання шансів і можливостей при конструюванні інтеграційних практик.

У розумінні П. Бурдьє, капітал включає все те, що цінується індивідами і тому виступає предметом їхньої боротьби. Наприклад, за допомогою поняття

¹⁵⁰ Уроки истории для профессионалов универсального / Кристоф Шарль // Интеллектуалы во Франции: Вторая половина XIX века; [пер. с фр. под ред. С. Л. Козлова]. – М. : Новое издательство, 2005. – 328 с.

¹⁵¹ Бурдьє П. Структура, габитус, практика // Современная социологическая теория: Бурдьє, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. Ун-та, 1995. – С. 19-21.

¹⁵² Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; [пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко]. – М. : Socio-Logos, 1993. – С. 57-58.

“культурний капітал” П. Бурдьє описує переваги, які еліти передають своїм дітям (навички етикету, спілкування, вміння взаємодіяти з людьми, орієнтація на досягнення), посилюючи їх шанси досягнути успіху в житті. Так, дослідження П. Бурдьє та ін. засвідчили, що різним соціальним позиціям, пов’язаним з доступом до важливих ресурсів, які мають представники певних соціальних спільнот, відповідають розходження в життєвих стилях.

Види капіталів, що виокремив П. Бурдьє, дають змогу проаналізувати шанси та ресурси соціальних акторів, що визначають вибір тих чи інших моделей конструювання інтеграційних практик в різноманітних сферах суспільного життя. Вчений розкриває у своїй в концепції наступні види капіталів:

1. Соціальний капітал – це норми, цінності соціальних груп; своєрідний ресурс, який дає індивіду можливість отримувати певні переваги для реалізації своїх шансів шляхом включення до соціальних відносин.

2. Економічний капітал в широкому розумінні містить у собі будь-які активи, що використовуються в господарській діяльності та мають певну ліквідність. Він безпосередньо конвертується в грошову форму та інституціоналізується у формі прав власності. Відповідно, найпростішим та найзручнішим його індикатором є грошова оцінка активів, які є в акторів.

3. Адміністративний капітал забезпечує здатність акторів регулювати доступ до ресурсів і видів діяльності інших акторів, використовуючи особливі позиції влади, контролю та авторитету в організаційних ієрархічних структурах (корпораціях). Обсяг адміністративного капіталу актора пов’язаний з колом повноважень та обов’язків, компетенціями, які притаманні конкретним посадовим позиціям. Цей капітал пов’язаний з позицією в організаційній ієрархії, легко відчужується від людини та передається разом з посадовою позицією. Адміністративний капітал вимірюється посадовою позицією, обсягом повноважень, масштабом корпорації або організації та кількістю підлеглих.

4. Політичний капітал пов’язаний із здатністю репрезентувати інтереси інших акторів, мобілізувати колективні дії, використовувати структури політичних інституцій. Це капітал публічного впливу, досягнення якого пов’язано з механізмами виборів, публічного визнання, публічного лідерства.

5. Культурний капітал – це різноманітність у формі знань або ідей, яка легітимізує володіння статусом або владою¹⁵³.

6. Символічний капітал, яким володіє соціальний актор, залежить від його позиції в соціальному просторі та виражає ступінь визнання його заслуг з боку референтних груп. Символічний капітал виступає образом, проекцією всього сукупного капіталу актора в комунікативному полі, у просторі символічної взаємодії.

П. Бурдьє вводить у науковий обіг поняття “реконверсія капіталу” – прагнення використовувати один тип капіталу для збільшення обсягу іншого

¹⁵³ Голиков А. С. Повседневность в конструировании социальных неравенств: феноменология vs/& структурный конструктивизм / А. С. Голиков // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ, 2006. – Т. 1. – С. 200.

типу та у такий спосіб зберегти або підвищити свої соціальні позиції в суспільстві. Без реконверсії капіталів підвищення соціального статусу в сучасних суспільствах неможливо¹⁵⁴.

Згідно з дослідженнями П. Бурдьє культурний, соціальний і символічний капітали у деяких полях виступають такими ж важливими ресурсами, що й економічний для визначення й досягнення соціальних позицій. Підтверджуючи це зауваження, вчений демонструє, яким чином система шкільної освіти виключає дітей, представників низьких страт. Він також говорить про те, як погляди й *habitus* викладачів престижних шкіл “схожі з поглядами дітей з родин певного соціального рівня, сприяють відтворенню з покоління в покоління нового державного дворянства”¹⁵⁵.

Вивчення соціального капіталу є важливим для більш глибокого дослідження ресурсів соціальних агентів для побудування інтеграційних стратегій¹⁵⁶. Український соціолог Н. Бобро, аналізує концепції Дж. Коулмена та Р. Пантема, які у своїх дослідженнях капіталів, спиралися на теорію П. Бурдьє. Згідно з нею, Дж. Коулмен розглядає соціальний капітал як потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що використовується в повсякденному житті; своєрідний ресурс дії; один із способів залучення до соціальної дії. За Дж. Коулменом соціальний капітал – це ресурси соціальних відносин та мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних обов’язків та очікувань. Згідно з Р. Пантемом соціальний капітал утворюється з активних взаємозв’язків між людьми, у межах яких довіра та спільні цінності пов’язують членів мереж і спільнот, спрощують спільну дію. Соціальні мережі є головним елементом відтворення соціального капіталу. Завдяки нормам, цінностям, довірі, що підтримується соціальними мережами, у суспільстві утримуються певні зразки взаємодії, важливе місце серед яких посідає певний тип соціальної участі¹⁵⁷.

А. Портес вважав, що ідея соціального ресурсу соціальних прошарків, груп і індивідів в різних контекстах і під різними найменуваннями була присутньою ще у класиків соціології, розглядалася з часів Конта і Дюркгейма, Маркса і Парсонса. Популярність і “ентузіазм” в зверненні до цієї методології він пояснював її надзвичайною адекватністю до дослідження і розуміння різноманітних соціальних процесів нашого часу¹⁵⁸.

При дослідженні понять ресурсів й капіталу як чинників структурування можливостей досягнення бажаних статусних позицій в сучасній соціології також використовується поняття потенціалу, як інтегральна характеристика

154 Бурдьє П. *Форми капітала* / П. Бурдьє // *Економіческая социология*. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.

155 Бурдьє Пьер: *новый взгляд на общество*. – Режим доступа: [www/UBL: http://www.2france.ru/index.shtml?articles/guman/184](http://www.2france.ru/index.shtml?articles/guman/184)

156 Бурдьє П. *Социология политики* / П. Бурдьє; [пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко]. – М.: Socio-Logos, 1993. – С. 57-59.

157 Бобро Н. В. *Теоретико-методологічні аспекти дослідження соціального капіталу в роботах Р. Пантема, П. Бурдьє та Дж. Коулмена* / Н.В. Бобро // *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*: зб. наук. праць. – Донецьк: ДоННУ, 2009. – Т. 10. – С. 138.

158 Portes A. *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology* / A. Portes // *Annual Review of Sociology*. – 1998. – Vol. 24. – P. 21.

дієздатності людини, що являє собою таку внутрішню, духовну енергію людини, його діяльну позицію, яка спрямована на творче самовираження, самореалізацію людських сутнісних сил. “Розуміння потенціалу як відображення минулого адекватно фіксується поняттям наявних ресурсів, можливостей та здатностей, від яких залежить успішне вирішення тих чи інших завдань, реалізація тих чи інших життєвих шансів. Це – нібито застигли в структурних й культурних ресурсах згустки минулого досвіду”¹⁵⁹.

О. Куценко в своїх дослідженнях працює з поняттям структурно-діяльнісного потенціалу особистості. Під структурно-діяльнісним потенціалом соціальних акторів вона розуміє їх комплексну характеристику, пов’язану з прагненням своїми діями затвердити чи поширити життєві шанси (міру свободи) із сукупністю структурних, культурних, особистісних та соціальних (у вузькому значенні) ресурсів, які можуть бути використані в соціальних діях. Вчена пропонує досліджувати наступні ресурси соціальних акторів: знання, освіту, життєві шанси, кваліфікаційні можливості, манери, мову, використання інформаційних технологій, свободу вибору та життєвий рівень¹⁶⁰.

Ресурси молодих акторів аналізується також вченими з долученням понять “ресурсний потенціал батьків” та “ресурс родини”, до яких відносять “рівень освіти батьків; рівень їх матеріальної забезпеченості; розмір заощаджень; соціальний статус та рівень адаптованості”¹⁶¹.

Соціологи пропонують у теорії й практиці досліджень спиратися на такі поняття, як капітал, переваги, ресурси, які мають різні характеристики¹⁶².

Вищенаведені розробки є важливими для дослідження чинників досягнення бажаних статусних позицій молодими людьми в процесі їхньої інтеграції в простір суспільства. Наприклад, за результатами досліджень російських вчених, родини з високим та низьким ресурсами обирають в основному державні ВНЗ, родини, що мають середній ресурсний потенціал, не так залежать від безкоштовного навчання; “за результатами дослідження виявились три основні обмеження доступності вищої освіти за рівнем підготовленості респондентів; за фінансовими можливостями батьків; за зв’язками, які можуть бути задіяні батьками”¹⁶³, що характеризує три види капіталу за П. Бурдьє (культурний, економічний, соціальний).

Російський соціолог Т. Заславська у своїй структурно-діяльнісній концепції приділяє увагу дослідженню таких потенціалів, як соціокультурний, економічний і політичний. Вона відзначає певне зниження ролі політичного потенціалу при підвищенні “ролі характеристик соціокультурного потенціалу,

159 Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / Под ред. С. Макеева. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2003. – С. 57.

160 Куценко О. Д. Статус культурных неравенств в современной социологии / О. Д. Куценко // Новые социальные неравенства. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2006. – С. 49–50.

161 Аврамова Е. М. Студенты столицы и провинции: социальные ресурсы, ожидания / Е. М. Аврамова, А. А. Шабунова, Д. М. Логинов // Социологические исследования. – 2005. – № 9. – С. 98.

¹⁶² Savage Mike. Capitals, assets and resources: some critical issues / Mike Savage, Alan Warde, Fiona Devine // The British Journal of Sociology. – 2005. – Vol. 56. – Num. 1. – P. 31–47.

163 Аврамова Е. М. Студенты столицы и провинции: социальные ресурсы, ожидания / Е. М. Аврамова, А. А. Шабунова, Д. М. Логинов // Социологические исследования. – 2005. – № 9. – С. 99.

зокрема, якості освіти, рівня кваліфікації й особливо в умовах переходу до ринку зростання цінності професіоналізму”¹⁶⁴.

Таким чином, в дослідженні процесу інтеграції молоді необхідно враховувати обсяг володіння і доступ до різних видів капіталів, ресурсів, потенціалу, що виступають важливим чинником структурування шансів і можливостей при досягненні бажаних статусних позицій в тих чи інших полях. При цьому необхідно враховувати просторово-часовий відрізок, що досліджується.

Оскільки, нерівний доступ до різних видів капіталів, ресурсів, переваг “поступово стають визначальними в системі нерівних соціальних позицій. Вони плюралізують й, у певному сенсі, індивідуалізують соціальний світ”¹⁶⁵. Наприклад, згідно з даними дослідження, здійсненого російським вченим А. Овсянниковим, ядро середнього класу (близько 6 % населення) накопичило колосальний капітал (у системах визнання й в освітніх стратегіях, у знаннях, у тому числі й зумовлених потребами ринку, у величезних (понад 15 років) періодах навчання й т.п.), що, як вважає А. Ніколаєвська, надає цій групі значні переваги¹⁶⁶, габітуалізовані в схемах сприйняття, оцінювання й дії, а звідси, надалі реалізовані в стратегіях інтеграції.

Так, з куту зору Н. Коваліско “статусні відносини досить специфічно виражаються в різних культурах і мовах. Наприклад, ця специфіка може проявлятися в особливих формах спілкування, зверненнях; у правилах етикету, наявності в деяких мовах особливих знаків поваги/неповаги тощо. Специфіка статусних відносин базується на нормативній системі суспільства”¹⁶⁷; Л. Сокурянська розглядає демонстрацію матеріальної забезпеченості, високоурбанізований спосіб життя й освітній капітал батьківської родини¹⁶⁸. Однак головне, що всі соціальні ресурси, капітали, переваги, шанси можуть бути реалізовані лише за умови наявності відповідних ціннісних переваг у вигляді габітуалізованих схем.

Тому важливим є розгляд ролі повсякденності (як базової індивідуальної реальності) у формуванні габітусу особистості. Конструювання габітусу повсякденністю дасть можливість відстежити вплив цього процесу на досягнення нерівних соціальних позицій молоді в процесі інтеграції до простору суспільства.

164 Заславская Т. И. Современное российское общество: Социальный механизм трансформации / Т. И. Заславская. – М. : Дело, 2004. – С. 76-77.

165 Куценко О. Д. Інтелігенція, інтелектуали, службовці у соціальній структурі, що змінюється / О. Д. Куценко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2006. – № 723. – С. 30.

166 Ніколаєвська А. М. Нерівність у освіті: пострадянські реалії / А. М. Ніколаєвська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2006. – № 752. – С. 101.

167 Коваліско Н. В. Феномен капіталу в сучасній теорії соціальної стратифікації / Н. В. Коваліско // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. - Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 153–157.

168 Сокурянская Л. Г. Модернизация и постмодернизация ценностей студенчества: поколенческий анализ / Л. Г. Сокурянская // Проблемы развития социологической теории. Социальные процессы в Украине. – К. : ІС НАНУ, 2004. – С. 392–395.

2.4. Вплив повсякденності на статусну позицію особистості

З точки зору феноменологів Бергера і Лукмана повсякденне життя являє собою реальність, що інтерпретується людьми й має для них суб'єктивну значимість як цільний світ¹⁶⁹. Соціальна реальність постійно відтворюється членами суспільства. Вона не має власної об'єктивності, а є конструкцією, яка постійно відтворюється в процесі соціальних взаємодій і підтримується рутинною, з якою актори постійно мають справу у повсякденному житті. У процесі конструювання біографічного проекту суб'єкти обирають із потоку відчуттів лише ті, які для них є значимими [там же].

Також за думкою української дослідниці Н. Козлової: “Перше значення слова “повсякденність” – це емпіричне життя. Саме в ньому ми виявляємо себе...”¹⁷⁰. Є і “інший ключовий його зміст - повсякденність як стандартизований і нормований зріз емпіричного життя, як світ правил, циклів, стереотипів” [там же]. Феноменологи (Шюц, Гарфинкель, Блумер) звернули увагу на те, що повсякденність є строго впорядкованою. Найважливіша властивість повсякденності – її суспільний характер, що припускає постійну комунікацію. Тобто сама по собі повсякденність впорядковується за допомогою ролей, знань, практик.

Перебування в одному і тому ж просторово-часовому континуумі в процесі безпосередніх взаємовідносин сприяє засвоєнню, створенню та перетворенню знання про цей світ.

Отже, повсякденність виявляється як сфера погоджених дій індивідів, поведінки, де всі взаємозалежні одне від одного й інтерпретують світ разом. А для цього соціальні позиції повинні бути принципово порівняними. Саме тому важливим для розуміння структури і динаміки повсякденності виступає поняття “досвід” – багатство пережитих і мислимих змістів суб'єктивності. У такому тлумаченні дане поняття ми можемо використовувати як ідентичне поняттю “габітус” (за Бурд'є).

За Р. Дарендорфом “пропоновані тією або іншою культурою життєві шанси є сполученням двох елементів: наявності “виборів”, доступних індивідові можливостей зробити особистий вибір, з одного боку, і “прив'язок”, різних соціальних зв'язків, від яких індивід залежить або які обумовлюють і підтверджують перетворення можливості вибору в його реальне втілення”¹⁷¹. У такому контексті “прив'язки” можна інтерпретувати як наявність соціального капіталу, а “доступні індивідові вибори” як пропоновані культурою цінності й норми, причому не тільки пропоновані, але й прийняті, габітуалізовані.

Тобто повсякденність визначає набуття нерівних соціальних позицій в процесі інтеграції молоді до суспільного простору.

¹⁶⁹ Berger P. L., *The Social Construction of Reality : A Treatise in the Sociology of Knowledge* / P. L. Berger, T. Luckmann. – Garden City, NY: Anchor Books. – 1966. – 240 p.

¹⁷⁰ Золотухина-Аболина Е. В. Повседневность: философские загадки / Е. В. Золотухина-Аболина. – К. : Ника-Центр, 2006. – С. 7-8.

¹⁷¹ Оксамитная С. Социальный класс как фактор дифференциации жизненных шансов / С. Оксамитная, С. Бродская // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 29.

Взаємозв'язок особистісної повсякденності й соціального положення індивіда багато вчених намагаються виявити на емпіричному рівні. Так, за даними досліджень, здійснених польськими соціологами, у 80-тих роках наявність батька-інтелігента надавала майже в 7 разів більше шансів (6,77) для переходу молодого людини на щабель вище початкової школи в порівнянні з усіма іншими. Походження з родини працівника розумової праці також давало більше (1,99) шансів, однак у кілька разів менше, ніж у першому випадку. Якщо людина походила в верстви власників підприємств, вона перебувала на середньому рівні (1,08), проте нижче середніх визначалися шанси дітей робітників (0,55 - 0,60), а як найнижчі - селянських дітей (0,21). Дослідники пояснюють це вмонтуванням у габітус установок на соціально-професійний статус батьків, їх освітній рівень, які "самі по собі стають деякими обов'язковими вимогами до формування адекватних типів поведінки молодих людей"¹⁷².

В літературі виділяють три рівні взаємодії габітуалізованих структур і повсякденності¹⁷³:

1. Мікрорівень: мікросередовище сприяє формуванню актора, що займає соціальні позиції й грає соціальні ролі. Значний вплив на процес соціального відтворення індивіда справляє статус батьків. Сім'я, у свою чергу, забезпечує первинне включення індивіда в систему соціальних зв'язків. Положення родини як агента соціального відтворення в суспільстві подвійне: з одного боку, через неї накопичується й передається соціальний досвід попередніх поколінь у формі ціннісних орієнтацій, звичаїв, традицій; з іншого боку, родина сама піддається впливу макросередовища, будучи одним із соціальних інститутів.

2. Мезорівень або рівень групи. Всередині групи передаються навички, тобто відбувається "передсоціалізація". У таких випадках люди вкладають менше зусиль у досягнення статусу й затрачають зусилля на те, щоб здійснитися вище.

3. Макрорівень або рівень суспільства. Тут можна говорити про механізми балансу відтворення, які ґрунтуються, з одного боку, на оцінці індивідів за здібностями, обдарованістю, а з іншого – на соціально-економічному положенні родини в суспільній стратифікації, впливі економічних, політичних та інших чинників.

Українські учені Л. Сохань і І. Каменєва пропонують розширити уявлення щодо повсякденного життя людини шляхом уведення у науковий дискурс більш загального поняття – життєвий простір. На їх думку, життєвий простір – не тільки фізична реальність (структури соціального та природного світу, що освоєні індивідом), а й психічна реальність, тобто життєвий світ людини – світ її думок, почуттів, бажань, очікувань, планів тощо. Між двома цими сферами має місце взаємозв'язок, вони наче дві сполучені судини:

¹⁷² Мкртчян Г. М. Стратификация молодёжи в сферах образования, занятости и потребления / Г. М. Мкртчян // Социологические исследования. – 2005. – № 2. – С. 105.

¹⁷³ Кузьминых Е. В. Устойчивость статуса поколений: образовательный и профессиональный аспекты / Е. В. Кузьминых. - Режим доступа: [www/UBL:http://econom.nsc.ru/ieie/smu/conference/articles/Кузьминых.doc](http://econom.nsc.ru/ieie/smu/conference/articles/Кузьминых.doc)-10.06.2004. – [Загл. с экрана](#).

реальний життєвий простір формує психічну реальність, суб'єктивований життєвий світ особистості, а особистість, в свою чергу, накладає на фізичну, об'єктивну реальність відбиток свого внутрішнього життєвого світу¹⁷⁴.

Український учений М. Шульга наголошує на необхідності дослідження “соціального ареалу” як частини простору, що особистість привласнює і освоює і в якому розгортається її індивідуально-особистісна життєдіяльність. Це поле її повсякденного буття, арена, де відбуваються події переважно приватного та особистого життя, в епіцентрі яких перебуває вона сама¹⁷⁵.

Можна назвати праці О. Злобіної, І. Мартинюка, Н. Соболевої, В. Тихоновича, які досліджують соціальний простір життя як суб'єктивну символічну реальність¹⁷⁶. Т. Рудницька досліджує особливості соціального ареалу життя особистості у контексті глобалізації соціокультурного простору¹⁷⁷. Проблемами соціального ареалу особистості займається Р. Ануфрієва, концентруючи увагу на людях похилого віку¹⁷⁸.

Соціальний ареал – це просторова організація буття особистості, він умонтований у соціальний простір. М. Шульга відзначає, що через категорію „соціальний простір” можна розглядати соціальний устрій суспільства, соціальний порядок у його сферах, фрагментах, наприклад, соціальний простір великих соціальних груп, соціальний простір міста. А поняття соціального ареалу відкриває нові пізнавальні можливості через персоноричний підхід. Соціальний ареал життя особистості – це частина соціального простору, що має суб'єктоцентричний характер. Ареал – це зона безпосередньої включеності особистості в певний фрагмент соціального простору¹⁷⁹.

Концепт “життєвий ареал” має значні евристичні можливості стосовно дослідження інтеграційних практик молоді. Він ще більше, ніж це можна зробити при застосуванні соціального простору, наближує до особистості реальний простір її життєдіяльності, пояснюючи життєвий ареал, як більш інтимне, близьке коло її життєобертання й життєдіяльності, яке охоплює сім'ю, рідних, близьких, малі групи тощо.

До того ж, якщо характеристикою соціального простору виступає соціальний статус особистості, який вона набуває, виконуючи ті чи інші соціальні ролі (професійні, політичні, суспільні, сімейні тощо), то, характеризуючи життєвий ареал, ми застосовуємо соціально-психологічні,

¹⁷⁴ Сохань Л. Життєвий простір і життєвий світ особистості / Л. Сохань, І. Каменева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 190–201.

¹⁷⁵ Шульга М. Соціальний ареал життя особистості / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 20–23.

¹⁷⁶ Злобіна О. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність / О. Злобіна, І. Мартинюк, Н. Соболева, В. Тихонович. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 299 с.

¹⁷⁷ Рудницька Т. Вестернізація соціального ареалу життя особистості як український варіант глобалізації соціокультурного простору / Т. Рудницька // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 482–493.

¹⁷⁸ Ануфрієва Р. Соціальний ареал життя людей пенсійного віку: психологічні проблеми адаптації / Р. Ануфрієва // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг; за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 411–418.

¹⁷⁹ Шульга М. Соціальний ареал життя особистості / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 21.

моральні, ціннісні, естетичні виміри. Важливу роль тут відіграє особистість – як творець, що не просто адаптується до суспільства, у котрому живе, а виступає суб'єктом життєтворчості, розробляє життєві стратегії, володіє ефективними техніками для досягнення успіху, розширення й упорядкування життєвого простору, тобто характеризується творчим відношенням до власного життя (суб'єктністю).

Що ж до структури повсякденності, то О. Козлова стверджує: “У повсякденності як економічно, прагматично, “побутово” оформленого соціального життя ми можемо виділити дві основні складові – трудову й побутову повсякденність, області виробництва й споживання, роботи й відпочинку”¹⁸⁰. Безумовно, такий поділ є досить вузьким і не завжди операціональним, внаслідок чого ми уникаємо точного визначення кількості елементів повсякденності в силу невизначеності підстав класифікації повсякденності й утрудненості самої класифікації.

Однак на підставі аналізу літератури структуру повсякденності особистості умовно можна уявити у вигляді різноманітних життєвих полів, які перетинаються й взаємодіють між собою, виступаючи цілісною характеристикою життя людини. Кожний компонент повсякденності має кількісні і якісні характеристики. Кількісні – це передусім обсяг того простору, в якому відбувається процес життєдіяльності конкретної особистості у межах певного поля – праці, освіти, політики, моралі тощо. Щодо якісних характеристик, то тут мова йде про особливості конструювання й облаштування свого життєвого простору, соціальні практики освоєння того чи іншого сегменту життєвого ареалу, про особливості взаємодії різних полів, про моделі життєтворення тощо. Якщо кількісні показники освоєння як сегментів, так і життєвого простору загалом можна отримати шляхом масових опитувань, то якісні показники, що природно, є більш “тонкими”, колоритними, потребують якісних методів із застосуванням специфічних методик.

Для побудови системи індикаторів соціальної інтеграції з використанням концепту повсякденності можна визначили його складові у вигляді полів, включення в які видається дуже важливим для характеристики процесу соціальної інтеграції молоді. Як конкретні індикатори соціальної інтеграції для молоді можуть бути виділені різноманітні життєво важливі параметри, що характеризують кожне з полів.

- Соціогеографічне поле характеризується показниками просторової мобільності: інтенсивність, частота, віддаленість переміщень у фізичному просторі, забезпеченість інфраструктурою, комунікаціями.
- Екологічне поле характеризується показниками освоєння природного простору, особливостями взаємодії особистості з довкіллям.
- Шлюбно-сімейне поле характеризується показниками набуття шлюбного і сімейного статусів: шлюбність (види), сімейний статус (види), наявність дітей (кількість).

¹⁸⁰ Козлова О. Н. Повседневность как источник социального бытия / О. Н. Козлова // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 69–82.

- Поле освіти характеризується показниками досягнення певної освіти (неповної середньої, середньої, професійно-технічної, ступінь молодшого спеціаліста, ступінь бакалавра, ступінь спеціаліста, ступінь магістра, учена ступінь), мотивації на отримання (підвищення рівня) освіти; цінності освіти; професійної зорієнтованості, володіння компетенціями, значущими для майбутньої професійної діяльності; доступності отримання якісної освіти; додаткових освітніх можливостей (підготовчі курси, заняття за інтересами та ін.).

- Економічне поле характеризується показниками включення особистості в економічні відносини й освоєння економічного простору: економічне (матеріальне) положення, доступності економічних благ, загальної зайнятості (первинна і вторинна), зайнятості в окремих сферах і секторах суспільного виробництва, загального працевлаштування, працевлаштування за отриманою професією, мотивації на чесну працю як основу благополуччя, інноваційної діяльності молоді у сфері праці.

- Поле дозвілля характеризується показниками участі в культурно-дозвільній діяльності (шкільні заходи, заняття спортом, відвідування театрів, музеїв, екскурсії та ін.), освоєння і привласнення видів і форм діяльності у вільний час, спрямованих на рекреацію фізичних і психічних сил, рівня культури (побутова культура, художня культура, етнокультура, інформаційна культура та ін.), розвитку особистісної сфери, спілкування, задоволення різноманітних культурних запитів, включеності в суспільно-значиму діяльність, почуття належності до певної культурної групи.

- Інформаційно-комунікативне поле характеризується показниками освоєння комп'ютерних технологій, включенням у сучасний інформаційний простір, залучення до всесвітньої мережі Інтернет, показниками внутрішньогрупового і міжгрупового спілкування (інтенсивність, частота, характер, засоби).

- Соціально-психологічне поле характеризується показниками індивідуального сприйняття соціальної реальності, специфікою інтерпретації подій і процесів, що відбуваються в ній; наявності значущого дорослого; значущої групи (друзі); сімейно-родинних зв'язків; широкого кола спілкування. Важливу роль тут відіграють індивідуальні можливості, особистісний потенціал, який забезпечує освоєння і присвоєння життєвого простору, створення життєвого ареалу.

- Ціннісно-нормативне поле характеризується показниками ціннісно-нормативної сфери особистості, ідентичності (комплекс фізичних, соціальних, суто психологічних явищ, з якими людина ототожнює себе – територія, предмети, прихильності, настанови тощо), психологічного стану (соціальне самопочуття), високої самооцінки і високого рівня самоповаги, задоволення сьогоденням; впевненості у завтрашньому дні (досягнення успіху, позитивне бачення свого майбутнього).

- Тілесне поле характеризується показниками ставлення особистості до власного тіла, прагнення до здорового способу життя, моделі поведінки в сфері здоров'я.

- Суспільно-політичне поле характеризується включенням особистості у систему суспільно-політичних відносин: політична грамотність (знання законів, прав і обов'язків), політичним самовизначенням, суспільно-політичними орієнтаціями, суспільно-політичною активністю (участь у суспільно-політичних рухах), доступністю соціальних благ і пільг, можливістю скористатися ними (в тому числі, інформованість); почуттям соціальної захищеності, стабільності (суб'єктивна складова).

Застосування всієї сукупності індикаторів дозволить виявити ступінь соціальної інтеграції молоді. Зрозуміло, запропонована система індикаторів інтеграції молоді є попередньою і підлягає емпіричній верифікації. Емпірична апробація запропонованих індикаторів при вивченні процесу соціальної інтеграції молоді, дасть, окрім іншого, і можливість глибше зрозуміти його сутність, форми і характеристики.

Множинність плюралістичного стану соціально-економічного й культурного життя сучасного українського суспільства формує специфічне середовище пропозицій, ресурсів, життєвих шансів, можливостей вибору власного біографічного проекту. Ще одним емпіричним виміром повсякденності, що досить часто використовується сучасними вченими, є концепт життєвих шансів. На думку Е. Гідденса життєві шанси чи життєві очікування означають, насамперед, можливості просторового виживання людей у різних формах і зонах суспільства. Разом з тим поняття життєвих шансів означає також увесь спектр можливостей людей при вирішенні того чи іншого завдання¹⁸¹. Досліджуючи шанси соціальних акторів, Е. Гідденс виділяє авторитарні та аллокативні ресурси. Авторитарні пов'язані з нематеріальною сферою та включені у виробництво влади, мають можливість контролювати людську діяльність та виконують функцію панування одних соціальних акторів над іншими. Аллокативні ресурси пов'язані з матеріальними благами¹⁸².

Під кутом зору веберівського підходу цей концепт являє собою “шанси індивіда на отримання частини економічних та культурних благ, що надаються суспільством. Розподіл цих благ зазвичай несиметричний”¹⁸³.

Використовуючи ресурси, переваги, шанси, молода людина може вільно обирати будь яку лінію поведінки, будувати стратегію власного життя, що створює відчуття можливості реалізації будь-якого біографічного проекту. Проте, для сучасного індивідуалізованого суспільства характерною рисою є зниження можливості людини контролювати власну долю, оскільки існуючі життєві шанси вони визначені “системними протиріччями”. Індивідуалізація означає, що люди звільняються від умов, що визначають їхнє життя, життєвий шлях у більшому ступені залежить від особистих рішень і в меншій мері від зовнішніх детермінант. Індивіди можуть вибрати освіту, професію, роботу,

¹⁸¹ Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академичекый Проект, 2005. – С. 356-357.

¹⁸² Гидденс Э. Структура, структуризация / Э. Гидденс // Контексты современности : хрестоматия; [ред. И. Г. Ясавеев]. – Казань : КГУ, 2000. – Т. 1. – С. 49-50.

¹⁸³ Аберкромби Н. Социологический словарь: пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тёрнер; под ред. С. А. Ерофеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 2004. – С. 141.

регіон і життєву стратегію, самостійно приймати рішення з цих питань: акцент переноситься на особисті рішення і відповідальність за їхнє втілення. Однак, згідно з думкою У. Бека, феномен індивідуалізації супроводжується стандартизацією, нав'язаною людині системою ринку, засобами масової комунікації, модою, рекламою і т.д. Те, що агент діє певним чином – це не його вибір, а системний примус. Кількість шансів визначає насиченість повсякденності індивіда різними видами капіталів та ресурсів (рівень освіти батьків, матеріальне положення, доступ до закладів культури, громадських організацій, можливості одержання та продовження освіти, шанси на вдосконалення професійних компетенцій тощо).

Згідно з С. Оксамитною, при аналізі життєвих шансів індивідів або груп необхідно враховувати: структурні ресурси та позиції, сприйняття життєвих шансів, потребу в розширенні або в обмеженні життєвих шансів, соціальні практики з реалізації життєвих шансів та соціальну свідомість як відображення прагнення бути активним членом суспільства¹⁸⁴. Дослідження наявності шансів дає можливість виявити, чи мають молоді люди належний потенціал та капітали для вдалого конструювання біографічного проекту, самостійного вирішення життєвих проблем в процесі інтеграції до суспільного простору.

Досліджуючи вплив повсякденності на конструювання інтеграційних стратегій, важливо звернути увагу також на бар'єри, що виступають перешкодою ефективному використанню життєвих шансів молодими індивідами. Це питання є особливо гострим для сучасного українського суспільства. Соціологи відстежують обмеження реального обсягу того простору, в якому здійснюється процес життєдіяльності особистості, що продукує соціальну напругу в молодіжному середовищі, конфлікти, призводить до відчуження молоді від суспільства, бідності, маргіналізації окремих її груп, погіршення соціального здоров'я, падіння духовності, росту агресії, байдужості тощо. Виявляється у присутності таких явищ як життєва пасивність, відхід у приватне життя, втрата життєвого інтересу, життєва нереалізованість тощо. Молодь, яка не змогла успішно інтегруватися в суспільство, стає пасивною, відходить у приватне життя, втрачає життєвий інтерес, починає виступати чинником дестабілізації суспільних відносин.

Отже, різна конфігурація повсякденності визначає різні життєві траєкторії через різні види капіталів, які є каналом впливу повсякденності на статусну позицію особистості.

2.5. Роль габітуалізованих структур у конструюванні інтеграційних практик молоді

Вивчаючи конструювання практик соціальної інтеграції сучасної молоді з позицій концепції подвійного структурування, важливим є виділення ще одного рівня соціальної реальності, а саме рівня габітуалізованих структур.

¹⁸⁴ Оксамитная С. Социальный класс как фактор дифференциации жизненных шансов / С. Оксамитная, С. Бродская // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 29–30.

Тому далі звернемося до розгляду конструювання габітусу, що являє собою “інкорпорований клас”, або, більш широко, “інкорпороване суспільство”.

Російський соціолог М. Кузьмин визначає габітуалізовані структури як рівень соціальної реальності, що являє собою сукупність, з одного боку ідей, цінностей, уявлень, символів, що нав’язані суб’єктам соціальними структурами і спільнотами, а з іншого – суб’єктивних переваг, диспозицій, установок, що впливають на соціальну поведінку суб’єктів¹⁸⁵.

Згідно з П. Бурдьє, *habitus* – звичка детермінована соціальними стосунками, що залежить від позиції індивіда в соціальному просторі. Вона втілює об’єктивні соціальні структури в досвіді минулих поколінь, але укорінені у свідомості і поведінці людей. Таким чином, досвід попередніх поколінь є присутнім в сьогоденні як минуле¹⁸⁶.

Габітус організує практики й уявлення, які об’єктивно пристосовані для досягнення результату, але при цьому не припускає свідомої націленості на цей результат і не вимагає особливої майстерності. Згідно з теорією П. Бурдьє агенти не підганяють свої очікування з приводу володіння тим або іншим благом до точної оцінки власних шансів на успіх в досягненні бажаного результату¹⁸⁷. Прагнення досягти мети завжди присутнє у практичних схемах сприйняття, оцінювання, класифікації й дії. Агент не усвідомлено формує власну модель життя, оскільки габітус, який породжується середовищем (“класом умов існування”), виступає результатом інтеріоризації індивідом власної персональної історії й соціального досвіду. Таким чином, до дій агента входить минулий досвід, за допомогою якого він порівнює нове зі старим та впорядковує старе в новому.

Отже, габітус – це взаємодія об’єктивних структур і персональної історії, це знання особистості та розуміння світу. Габітус являє собою дві системи моделей: 1) відтворення поведінки; 2) моделі сприйняття та оцінки поведінки¹⁸⁸.

Люди під час непередбаченого зіткнення з різними подіями життя діють, виходячи з габітусу. Оскільки *habitus* містить зліпок з соціальних структур, то він вибудовує поведінку людей, виходячи з правил, що існують у суспільстві. Отже, взаємодія габітусу та поля породжує практики індивіда¹⁸⁹. Практики, з одного боку, взаємно зрозумілі учасникам, цілком гармонізовані, а з іншого – розгортаються строго за правилами, запропонованими структурою свідомості індивідів. Моменти непередбачуваності життя дають деякий спектр

¹⁸⁵ Кузьмин Н. Н. О категории сферы социальной репрезентации // Культура народов Причерноморья / Н. Н. Кузьмин. – 2000. – № 13. – С. 155. – Режим доступа: [www/UBL:\[http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/knp200013/knp13_42.doc\]\(http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/knp200013/knp13_42.doc\)](http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/knp200013/knp13_42.doc) - 12.07.2005. – Загл. с экрана.

¹⁸⁶ Бурдьє П. Структура, габітус, практика // Современная социологическая теория: Бурдьє, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. Ун-та, 1995. – С. 19-21.

¹⁸⁷ Там же, с. 46.

¹⁸⁸ Калькова В. Л. П. Бурдьє: Социальное пространство и символическая власть / В. Л. Калькова // Социология : реферативный журнал. – 1993. – № 3–4. – С. 19–35.

¹⁸⁹ Фомичев П. Н. Социологические портреты. Социология П. Бурдьє / П. Н. Фомичев // Социология : реферативный журнал. – 1993. – № 3–4. – С. 3.

можливостей розвитку тієї чи іншої практики, але вони обмежені у своєму різноманітті саме *habitus*’ом.

Габітус створює умови для актора тим чи іншим чином зорієнтуватися й реалізувати себе в соціальному просторі. Як зазначає П. Бурдьє: “габітус” агента є ансамблем суб’єктивних значень сукупності об’єктивних структур, в які агент був інтегрований в процесі своєї соціалізації¹⁹⁰. Таким чином, габітус залежить від соціальної траєкторії агента, куди “вписані” як минулі, так й можливі моделі поведінки. Саме тому габітус є результатом конструювання суб’єктивних значень особистості.

П. Бурдьє виокремлює в габітусі такі функціональні сегменти, як “етос” (сукупність засвоєних моральних правил і норм) і “екзис” (манери поведінки, тілесні диспозиції, засоби зовнішньої індивідуальної презентації). Найважливішим моментом інтеріоризації є інкорпорація, тобто втілення соціальних відносин в тілі агента у вигляді його стійких диспозицій - говорити, ходити, почувати, тримати спину й т.п.¹⁹¹.

П. Бурдьє вважає, що первинний габітус (тобто габітус, сформований в родині) у латентному становищі завжди проявляється в наступних діях агента. На цьому заснований ефект гістерезису (відставання, запізнювання) габітусу: якийсь час після того, як соціальні відносини змінилися (або агент зайняв іншу позицію в них), агент як і раніше відтворює старі соціальні відносини, продуктом яких є його габітус. Іншими словами, габітус зберігає свою сталість у зміні. Гістерезис проявляється як нездатність до швидкої адаптації до вже існуючих соціальних змін.

Отже, згідно з теорією П. Бурдьє, агенти діють у рамках практичних схем сприйняття, які сконструйовані об’єктивними умовами і перебувають у змістовному полі габітусу.

Результатом формування габітусу є теоретична та практична підготовка індивіда як необхідна умова конструювання успішних інтеграційних практик, що характеризує життєву компетентність особистості.

Компетентне ставлення особистості до життя означає потребу в саморозумінні, самореалізації в різних видах творчої діяльності; володіння науковими знаннями про сутність “Я”, принципами і методами життєздійснення; усвідомлення, організацію свого психологічного часу, життєвого шляху особистісного розвитку; проблемне бачення свого життя; осмислене розв’язання міжособистісних протиріч; здатність до об’єктивного оцінювання рівнів, сфер і меж поширення своєї життєвої активності; усвідомлене й адекватне оцінювання результатів своєї життєдіяльності; високу культуру споживання: відповідальне ставлення до свого життя, здоров’я; культуру фізичного розвитку; філософське, етичне осмислення свого життя¹⁹².

¹⁹⁰ Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє / Отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко / [пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – С.25.

¹⁹¹ Социология: энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 826.

¹⁹² Життєва компетентність особистості / Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Т. І. Єрмаков та ін.; [під ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Насен]. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.

Соціальний конструктивізм наголошує, що люди конструюють свою реальність, взаємодіючи з іншими. Значущі інші визначають, яка концепція реальності складеться у людини. Таким чином, компетенції тісно пов'язані з контекстом норм і цінностей тієї групи, з якою людина взаємодіє.

Згідно з П. Бурдє життєва компетентність – це деякий капітал, що приносить в результаті кожного соціального обміну прибуток у формі відмінностей. Так, якщо поставити двох людей перед однією життєвою ситуацією, то кожна з них вирішить цю ситуацію по-різному. Оскільки люди мають різний досвід, різні навички, знання, володіють різними способами і методами виходу з ситуації. Людина повинна мати життєві компетенції, щоб бути адекватною в житті, жити з часом, бути життєво компетентною. У кожен момент вона повинна підтверджувати свою компетентність. Суспільство дає нам набір життєвих компетенцій, які повинна мати кожна людина. Якщо вона їх має, то компетентна, входить в поле, якщо не має, то вона поза полем.

Життєва компетентність, на думку Л. Сохань¹⁹³, охоплює такі боки соціальної життєдіяльності, як: вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях; здатність обирати адекватні та ефективні способи розв'язання життєвих проблем; знання своїх особистих якостей, власних переваг і недоліків; здатність до самовдосконалення та змін; здатність розуміти та правильно оцінювати інших людей, встановлювати з ними адекватні способи спілкування, виявляти толерантність у відносинах; вміння керувати собою й обставинами власного життя; здатність вибірково використовувати особисті якості в тих чи інших життєвих ситуаціях.

З точки зору У. Бека суспільство ризику актуалізує у змісті життєвої компетентності особистості, по-перше, сміливість як готовність до ризику і прийняття життєво важливих рішень з урахуванням особистої відповідальності, що передбачає віру у себе і здатність здійснювати оцінювання ймовірності досягнення бажаного результату діяльності, можливості відхилення від поставленої мети і невдачі з урахуванням чинних моральних і правових норм і на загально світоглядних засадах універсальної макроетики, а по-друге, адаптивну складову – здатність максимально пристосовуватись до ситуацій ризиків завдяки спроможності їх компенсувати і мінімізувати¹⁹⁴.

Структура життєвої компетентності за Л. Сохань вбирає в себе такі компоненти: знання, уміння та навички, життєвий досвід, життєві досягнення особистості, які об'єктивують міру її життєвої компетентності (Рис. 2.1).

¹⁹³ Життєва компетентність особистості / Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Т. І. Єрмаков та ін.; [під ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Насен]. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.

¹⁹⁴ Мартинюк І. Ставлення молоді до суспільних проблем і перспектив / І. Мартинюк // Українське суспільство. 1992–2010. Соціальний моніторинг; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 373–379

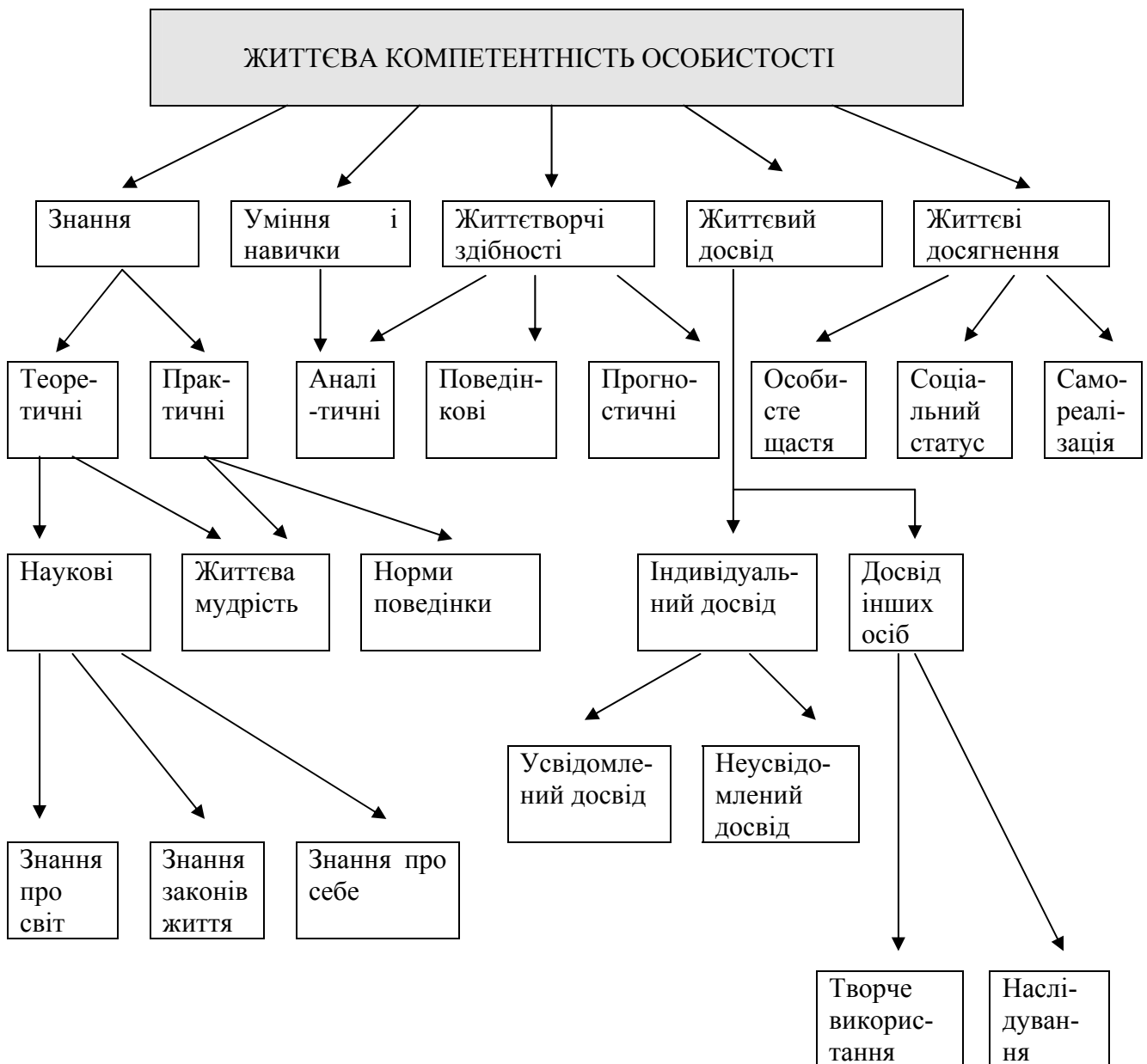

Рисунок 2.1. Компоненти життєвої компетентності (за Сохань Л.)¹⁹⁵

Життєва компетенція це не лише проста сукупність цих компонентів, а інтегральне утворення, яке дасть змогу акторам більш ефективно освоювати соціальний простір та залучати дієві ресурси для досягнення бажаної соціальної позиції.

Отже, реалізуючи свій особистісний потенціал, власні компетенції й інтереси в процесі включення в суспільне життя, молоді люди набувають і власного соціального статусу, усвідомлюючи й оцінюючи його. Тому важливим аспектом є інкорпорування через повсякденність тієї або іншої ідентичності.

¹⁹⁵ Життєва компетентність особистості / Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Т. І. Єрмаков та ін.; [під ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Насен]. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.

2.6. Ідентичність у процесі побудови практик інтеграції

Як вже відзначалося, для постсучасності істотною характеристикою особистості є її активність в процесі конструювання власного біографічного проекту. Для сучасної людини притаманний постійний пошук і спроба побудувати біографію власного життя.

Так, розрізняючи об'єктивну реальність (суспільство) і суб'єктивну реальність (індивід, особистість), П. Бергер і Т. Лукман підкреслюють, що ключовим елементом другої служить ідентичність, тобто зв'язок індивіда із суспільством і усвідомлення цього зв'язку індивідом. Ідентичність є основним елементом суб'єктивної реальності, яка знаходиться в діалектичній взаємодії із об'єктивною реальністю¹⁹⁶. Л. Яо виокремлює як один з основних компонентів соціальної суб'єктивності молоді суб'єктивне визначення нею своєї ідентичності, котра розуміється як інтеріоризація об'єктивних соціальних статусних позицій, що займаються. Він пише: “На сучасному етапі суспільство переживає становлення нової соціальної суб'єктивності. Люди організують та спрямовують власну поведінку відповідно до їхніх ідентифікацій, що суб'єктивно визначаються”¹⁹⁷.

У будь-якій соціальній системі ідентичність є одним з механізмів впорядкування змісту соціальної реальності, тому питання формування й підтримки ідентичності, яка є значимим елементом процесу побудови інтеграційних практик, припускає його ціннісний зміст. Саме напрацьовані ціннісні уявлення про суспільне оточення, про добре і погане, про самого себе і т. ін. “являють собою ті певні критерії, що обґрунтовують реальні дії особистості”¹⁹⁸. У соціологічній думці виокремлюються два вектори ціннісного ствердження людини – соціально-ідентифікаційний (ідентифікаційний вектор) і індивідуально-реалізуючий (індивідуальний)¹⁹⁹. Ідентифікаційний вектор проявляється, коли людина знаходиться в пошуку самоствердження, в ідентифікації з певним суспільним явищем (інститути, спільність). Соціальна ідентифікація має велике значення для самоствердження, самореалізації людини, мотивації досягнення цілей.

В соціологічній думці поняття ідентифікації розуміється як один із механізмів міжособистого сприйняття. В цій трактовці під ідентифікацією розуміють “спосіб розуміння іншої людини через усвідомлене або несвідоме уподібнення її характеристикам самого суб'єкта”, “це механізм, коли суб'єкт ставить себе на місце іншого, що проявляється у вигляді перенесення індивіда себе в поле, простір, обставини іншої людини і приводить до засвоєння її особистих сенсів. Цей тип ідентифікації дозволяє моделювати смислове поле

¹⁹⁶ Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – С. 278.

¹⁹⁷ Яо Л. М. Социальная идентификация студенческой молодежи в современных условиях / Л. М. Яо // Тезисы Всероссийской научной конференции “Молодежь и становление новой России”. – М., 1997. – С. 88.

¹⁹⁸ Аза Л. А. Ценностные ориентации рабочей молодежи / Л. А. Аза, В. А. Поддубный, А. А. Ручка – К. : Наукова думка, 1978. – С. 27.

¹⁹⁹ Бауман З. Мыслить социологически: / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. А.Ф.Филиппова]. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 220 с.

партнера за спілкуванням, забезпечує процес взаєморозуміння та спричинює відповідну поведінку”²⁰⁰.

У теорії соціальної ідентичності соціальна ідентифікація також розглядається як засіб збереження або підвищення позитивної самооцінки, досягнення позитивної соціальної ідентичності. Саме механізм типізації лежить в основі ідентифікації (віднесення до типів особистості, що утвердились у даному суспільстві, групі) і механізм індивідуалізації (надання особистості індивідуального, неповторного вигляду). Згідно з А. Шюцом, людина орієнтується в світі завдяки типізованим конструктам здорового глузду, які занурені у повсякденне життя і на перший погляд непомітні²⁰¹. Важливу роль в утворенні та передачі типізованих конструктів відіграють безпосередні “Ми-відносини”. На основі типізацій формується певна “картина світу”, узагальнені уявлення про реальність. Суспільство заздалегідь готує найважливішу для типізації і соціальної ідентифікації заданість (мова, норми, цінності, картини світу і т.д.), що дозволяє йому функціонувати і зберігати стійкість у ході соціальних змін. Отже, соціальний світ впливає на індивідуальний спосіб бачення суб’єкта. З іншого боку, картина світу людини зорганізується в систему пов’язаних інтерпретацій – ідеї, цінності, установки, що є регулятором соціальної поведінки. Суспільство зацікавлене у високому ступені соціальної ідентичності належних йому індивідів. Але в будь-якому суспільстві залишається простір для нетипового, неідентичного в особистостях з урахуванням персоніфікації, індивідуалізації життєвого шляху кожної людини. Частка соціально типового й індивідуального в конкретній особистості багато в чому залежить від самої людини, хоча і детермінується суспільством.

У своїй роботі “Соціальне конструювання реальності” П. Бергер і Т. Лукман зазначають, що індивід ідентифікує себе з тими чи іншими соціальними групами або позиціями на підставі власних уявлень про всю структуру позицій²⁰². Процес ідентифікації є функцією самоопису, самовизначення, придбання суб’єктності тим, хто ідентифікується, вироблення певної системи цінностей. У цьому випадку правомірно говорити про значущість для людини цінності досягнення бажаної статусної позиції, що визнається й символічно оцінюється членами певної спільності, авторитетними для індивіда, що, згідно з П. Бергером і Т. Лукманом є “головними агентами підтримки суб’єктивної реальності в індивідуальному житті”²⁰³. Отже, особистість самостверджується через свою належність до певної соціальної спільності, що виступає як фундамент самооцінки, самоствердження, знаходження сенсу життя.

²⁰⁰ Гнатенко П. И. Идентичность: философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. - К., 1999. – С. 59.

²⁰¹ Шюц А. Размышления о проблеме релевантности / А. Шюц // Избранное : Мир, светящийся смыслом; [пер с нем. и англ.]. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 235–398.

²⁰² Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.

²⁰³ Там же, С.245.

Суспільство, що переживає кардинальні соціокультурні трансформації, сприяє конструюванню нових ідентичностей, розгляд яких є доцільним в контексті нашого дослідження практик соціальної інтеграції сучасної молоді. Сучасні теорії ідентичності акцентують увагу на тому, в яких умовах відбувається процес набуття ідентичності. В світі глобалізації, як стверджує З. Бауман, слід досліджувати "...ідентифікацію, що ніколи не скінчується, є завжди незавершеною, відкритою в майбутнє діяльністю, до якої всі ми з необхідності або свідомо включені"²⁰⁴. В цьому сенсі сучасна ідентичність це, насамперед, вираження життєвої активності актора, яка виявляється в постійному процесі конструювання власної особистості при зменшенні впливу суспільства на даний процес. Якщо раніше ідентичність приписувалася індивіду майже без його участі в процесі самоідентифікації, то сучасний стан соціуму вимагає від людини власного, вільного вибору своєї ідентичності. Сучасну ідентичність індивідів Е. Гідденс характеризує як рефлексивний проект: здійснення достатньо цілісного і постійно корегуемого біографічного оповідання (про минуле і майбутнє), тісно пов'язаного з існуючими абстрактними системами, виробленого в контексті багатоваріативності вибору. Отже, одним з найважливіших завдань індивіда стає "розробка траєкторії власного "Я"²⁰⁵. Ідентичність не може бути віднайдена в поведінці або реакціях інших акторів, вона залежить від здатності підтримувати свій особливий наратив. За Гідденсом біографія індивіда не може бути повністю фіктивною, якщо він має підтримувати постійну взаємодію в життєвому просторі. В біографії мають постійно інтегруватись події, які відбуваються в зовнішньому світі, та вистроюватись в єдину несуперечливу історію²⁰⁶.

З точки зору структурно-конструктивістського підходу незадоволеність наявним станом ідентичності й постійний пошук майбутнього еталонного стану виявляється як досяжницька ідентичність, тобто свого роду критичний проект. Індивіди інтерналізують моделі соціальної поведінки, спрямовуючись в першу чергу на зовнішнє визнання їхньої ідентичності. Згідно з З. Бауманом, у суспільстві споживання однією з підстав для особистісної ідентичності є економічний капітал, який забезпечує вибір моделі споживання, що має підкреслити індивідуальну неповторність, виокремити індивіда з мас, і в той самий час виступити елементом інтеграції з іншими споживачами²⁰⁷. Можна стверджувати, що таким чином відбувається ідентифікація з номінальною групою, що має віртуальний характер і якої по суті не існує. Актори, виходячи зі своїх практичних схем (інтеріоризованих соціальних відносин), співвідносять свої досягнення в житті з структурою інтерсуб'єктивних типізованих значень (соціальних уявлень про успішні соціальні позиції). Тим самим вони

²⁰⁴ Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – С. 192.

²⁰⁵ Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса / И. А. Климов // Социологический журнал. – 2006. – № 1–2. – С. 146.

²⁰⁶ Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Polity Press, Cambridge, 1991. – P. 54.

²⁰⁷ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.

конструюють індивідуальну досяжницьку ідентичність, яка проявляється в суб'єктивному визначенні себе особистістю, що досягла або не досягла бажаного результату. Згідно з Е. Гідденсом соціальний актор, діючи, постійно контролює не тільки хід своєї діяльності, а й очікує, що інші діють аналогічно. Також він регулярно моніторить навколишнє середовище й відповідно до отриманої інформації постійно регулює свою діяльність²⁰⁸.

Ідентичність, що формується в результаті узгодження зовнішніх і внутрішніх визначень, – це одна із головних характеристик соціальної позиції індивіда в соціумі, що визначає спрямованість та стійкість його інтеграції. Ключовою тут є суб'єктивна оцінка свого наявного стану, співставлення зі станом навколишніх. Визначення індивіда та його досягнень у житті як успішних або ні відображаються спочатку в дискурсі, а потім відтворюються в системі суспільних відносин. Таким чином, ці визначення перетворюються в канали доступу до соціальних і культурних ресурсів або в механізми, що навпаки унеможливають цей доступ. Так, невідповідність індивідуальної життєвої траєкторії, згідно з думкою А. Беленок, “загальноприйнятій” моделі самореалізації розглядається як соціальний неуспіх особистості²⁰⁹.

У такому розумінні можна припустити, що, наприклад, в соціально успішних родинах у дітей формується установка на високу цінність індивідуальних досягнень, отже досяжницька модель, яка спирається на розуміння того, що людина повинна сама творити свою біографію, затверджується і поширюється серед успішних соціальних верств. Серед малозабезпечених верств населення можливість досягнення успіху пов'язується, у першу чергу, з наявністю потрібних зв'язків і матеріальних ресурсів. Таким чином, матеріальна нерівність закріплюється серед малозабезпечених людей на рівні свідомості, веде до уявлення про те, що бідність фактично не можливо здолати. Матеріальне становище родини визначається сьогодні як один з найважливіших факторів успішної інтеграції молоді. Низьке матеріальне становище родини виступає своєрідним бар'єром, що обмежує життєві шанси молодих індивідів на досягнення бажаних статусних позицій.

Прояви соціальності індивідів, їх ставлення до себе як до соціальних акторів українська вчена О. Куценко описує поняттям “соціальне Я”, яке втілює прагнення вільно реалізовувати власний діяльнісно-структурний потенціал, вбудовувати власну “Я-концепцію” в контекст соціального оточення²¹⁰. Однак для сучасного суспільства, в тому числі українського, характерною є невизначеність та фрагментарність життєвих траєкторій, що обумовлюється безліччю можливостей вибору в конструюванні біографічного проекту. При цьому дані можливості, життєві шанси, серед яких обирає молодий індивід,

208 Социология: энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 217.

²⁰⁹ Беленок А. К проблеме социального неуспеха / А. Беленок // Соціальні виміри суспільства. - Випуск 11. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 85.

²¹⁰ Куценко О. Д. Становление социальных классов как проявление самоорганизационных процессов в обществе / О. Д. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 126–127.

визначаються й обмежуються структурою суспільства. Щоб досягти бажаного результату необхідно дотримуватися певних правил. Наприклад, раніше у дискурсі домінувала така стратегія, як послідовний професійний ріст, слідування якій приведе у будь якому випадку до більш високої соціальної позиції. Але оскільки для сучасних людей життєвий проект виявляється як сукупність епізодів, які часто не пов'язуються між собою, то модель успішної інтеграційної стратегії “стратегічна ” змінюється на зовсім іншу “використання шансів” (за К. Евансом і Е. Ферлонгом).

У процесі сприйняття і оцінки людиною соціальних процесів, власного місця в них, своїх життєвих шансів і соціальних перспектив виробляється системне ставлення до життя в соціумі, вибудовуються і корегуються ціннісні пріоритети, здійснюється вибір життєвої стратегії. “Зі світу, що перебуває в моїй реальній або потенційній досяжності, відбираються як первинно важливі ті факти, об’єкти, події, які дійсно є або можливо стануть цілями чи засобами, перешкодами або умовами здійснення моїх проектів”²¹¹.

Отже, одну з ключових ролей в процесі соціальної інтеграції молоді виконують саме фактори внутрішньої детермінації. Вони утворюються внутрішнім світом особистості, її свідомістю, на рівні якої відбувається системне усвідомлення об’єктивної реальності і свого місця в ній. На рівні габітусу відбувається виділення, вибір сфери самореалізації, що відповідає тому чи іншому світовсприйняттю особистості, її реальним, дійсним зв’язкам з навколишньою дійсністю, її уявленням про свій життєвий шлях, своє положенні в системі суспільних відносин, усвідомленням своїх життєвих сил (здібностей, потреб, інтересів, цілей). У перехідному суспільстві саме рівень габітувлізованих структур, на базі якого формуються різні життєві стратегії, набуває вирішального значення. Послаблення суспільних регуляторів поведінки компенсується посиленням Я-концепції, усвідомленням власної відповідальності за своє життя.

2.7. Індикатори дослідження процесу соціальної інтеграції молоді

Соціальне життя в рамках структурно-конструктивістського та феноменологічного підходів можна представити як сукупність індивідуальних повсякденних практик, неперервність яких являє собою соціальність на мікрорівні. Це положення підтримують П. Бергер і Б. Бергер, які вважають, що статус – це процес, що виражається в амбіційних спробах актора поліпшити свою позицію в соціальній ієрархії²¹². З таких позицій відбувається відхід від структуралістського розуміння соціального статусу й наближення до культур-аналітичного напрямку. Самі ж життєві стратегії вибудовуються акторами на

²¹¹ Шюц А. Размышления о проблеме релевантности / А. Шюц // Избранное : Мир, светящийся смыслом; [пер с нем. и англ.]. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 235–398.

²¹² Личностно-ориентированная социология / Питер Бергер, Бриджит Бергер, Рэндалл Коллинз. – М. : Академический Проект, 2004. – 608 с.

підставі “життєвих уявлень, цілей і домагань, заснованих на усвідомленні власних потреб і ресурсів їхнього досягнення. Такі ресурси можуть носити особистісний, груповий, структурний й “інституціональний характер”²¹³.

При цьому процес набуття статусних позицій доцільно вивчати за всіма його основними вимірами: “позиції - диспозиції (установки) - оцінки власної ситуації (шанси й експектації) - практики (соціально значимі дії індивідів)”²¹⁴. Саме диспозиції й оцінки відносяться до рівня габітуалізованих структур.

Як зазначає М. Кузьмин, цю сферу, по-перше, не можна локалізувати ні на одному із полярних рівнів соціальної реальності, оскільки вона включає в себе як “колективні уявлення”, так і репрезентативні елементи, що обумовлені індивідуальними змістами і життєвим досвідом індивіда; по-друге, дослідження соціальної реальності та адекватне пояснення соціальних процесів потребує вивчення всього конгломерату ментальних уявлень про суспільство, існуючих в когнітивних схемах суб’єктів соціальної взаємодії²¹⁵.

Виокремлення габітуалізованих структур як рівня соціальної реальності дає можливість відстежити механізми взаємодії суб’єктів та соціальних структур при вивченні процесу соціальної інтеграції молоді.

Габітуалізовані структури визначають подальшу активність, що виражається в стратегіях (як запланованих і цілеспрямованих практиках) і у власне самих практиках, причому стратегії й практики, як зазначалося вище, “являють собою соціокультурний вимір суспільства, що природно поєднує три найважливіші якісні характеристики: 1. Реалізовано в практиках. 2. Є ціннісно-нормативним середовищем. 3. Охоплює певні соціальні спільноти”²¹⁶.

Дослідження конструювання практик соціальної інтеграції молоді буде здійснюватися з позиції теорії подвійного структурування реальності П. Бурдьє. При цьому слід зазначити, що середній рівень охоплює габітуалізовані практики взаємного впливу об’єктивних і суб’єктивних структур. Визначивши рівні конструювання інтеграційних практик, які визначаються взаємним впливом, можна виділити індикатори вивчення досліджуваного процесу, що наведені в таблиці 2.1. Концептуальна модель дослідження інтеграційних практик та стратегій молоді підтверджує, що процес їхнього конструювання є досить складним і багатоаспектним.

Таким чином, виділивши габітуалізовані структури в якості предмету аналізу, можна прийти до більш глибокого розуміння процесу соціальної інтеграції молоді, врахувати в єдиній концепції об’єктивні і суб’єктивні чинники, що впливають на формування інтеграційних стратегій. Оскільки, як

213 Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О. Д. Куценко; соредактор С.С. Бабенко. – Харьков : Изд. центр Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, 2004. – С. 262.

²¹⁴ Там же, С. 250.

²¹⁵ Кузьмин Н. Н. О категории сферы социальной репрезентации // Культура народов Причерноморья / Н. Н. Кузьмин. – 2000. – № 13. – С. 156. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/Articles/kultnar/knp200013/knp13_42.doc - 12.07.2005. – Загл. с экрана.

²¹⁶ Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О. Д. Куценко; соредактор С.С. Бабенко. – Харьков : Изд. центр Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, 2004. – С. 259.

вже зазначалося вище, саме рівень габітуалізованих структур є результатом процесів структурування соціального простору і породжує практики соціальної інтеграції молоді.

Таблиця 2.1. Індикатори дослідження процесу соціальної інтеграції молоді

Об'єктивний рівень
<p>1. Наявна статусна позиція, гендерна приналежність, вік, категорії молоді в залежності від роду занять на момент опитування: молодь, що навчається у технікумах, коледжах, училищах 1 - рівнів акредитації, ПТУ; молодь, що навчається у вузах; молодь, яка працює: керівники, менеджери, спеціалісти-виробничники, спеціалісти гуманітарного або медичного профілю, робітники, допоміжний та обслуговуючий персонал; безробітна молодь.</p> <p>2. Наявність системи капіталів, ресурси, бар'єри (можуть носити особистісний, груповий, структурний й інституціональний характер).</p> <p>3. Наявність інформації про життєві шанси.</p>
Габітуалізовані структури
<p>1. Цінності, норми, потреби, інтереси.</p> <p>2. Цілі і домагання, засновані на усвідомленні власних потреб і ресурсів їхнього досягнення.</p> <p>3. Диспозиції (установки) - оцінки власної життєвої ситуації, що впливають на практики.</p> <p>4. Уявлення про ресурси досягнення бажаної статусної позиції та їхня оцінка.</p> <p>5. Уявлення про значущі особистісні якості, необхідні для досягнення статусної позиції.</p> <p>6. Освіта, володіння компетенціями.</p>
Суб'єктивний рівень
<p>1. Індивідуальні практики в сфері відносин розподілу капіталу: в сфері праці, освіти, соціальних зв'язків.</p> <p>2. Сприйняття життєвих шансів, потреба в розширенні або в обмеженні життєвих шансів, практики з реалізації життєвих шансів.</p> <p>3. Активність життєвої позиції, конструктивно-інноваційний пошук, що визначає стратегію самореалізації.</p> <p>4. Ідентичність, що виявляється в особистісній самоідентифікації.</p> <p>5. Задоволеність життям, можливість планувати своє майбутнє.</p> <p>5. Використання структурних та інституційних можливостей як важливого компоненту стратегій інтеграції.</p> <p>6. Соціальне та психологічне самопочуття.</p>

3. КОНСТРУЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

3.1. Об'єктивні умови і критерії процесу соціальної інтеграції молоді

В умовах соціальної невизначеності, відсутності інтеграційних механізмів, процес включення молоді до простору суспільства, конструювання нею біографічних проектів має ряд особливостей. Він може наштовхуватися на об'єктивні і суб'єктивні перешкоди з боку самого суспільства та його структур. І якщо стабільне суспільство при інтеграції в нього молоді має у своєму розпорядженні можливості не тільки збереження інтеграційних процесів, але і їхнього стимулювання, то в кризовому суспільстві такі механізми не працюють. Зумовленість життєвого шляху молоді, нерівність соціальних умов середовища стають джерелом напруг, конфліктів в молодіжному середовищі.

Дослідження конструювання конкретних інтеграційних практик молоддю є важливим в умовах епізодичної, фрагментарної природи соціокультурного простору, що обумовлює вибір та інтерналізацію різних інтеграційних практик й до відсутності визнаних правильними моделей досягнення бажаних статусних позицій. Це актуалізує завдання вивчення взаємозв'язків та взаємовпливу комплексу факторів конструювання успішних інтеграційних практик. До того ж “найбільшою є ймовірність стабілізації соціального становища, вже одного разу зайнятого молоддю в період включення в соціальні прошарки”²¹⁷.

Оскільки соціальна інтеграція молоді розглядається як суб'єктивно-об'єктивний процес, необхідним є аналіз певних практик присвоєння соціального простору молоді, їхніх “диспозицій” (за термінологією П. Бурдьє), тобто внутрішніх аспектів людської суб'єктивності в контексті аналізу об'єктивних умов. Соціальні відносини в різних полях можуть перебувати між ситуацією монополії на надані ресурси й ідеальною ситуацією рівноправної конкурентної боротьби між агентами. З позиції заведеного в полі порядку вдала інтеграція – це постійний процес нагромадження ансамблю капіталів, що регулюють стратегії й життєві шанси агентів у боротьбі за позиції й ресурси.

З метою аналізу процесів конструювання інтеграційних практик у сучасному соціокультурному контексті в 2011 - 2012 рр. було проведено емпіричне соціологічне дослідження: “Чинники, стан і перспективи соціальної інтеграції молоді (на прикладі Дніпропетровського регіону)”, об'єктом якого виступила молодь у віці від 16 до 35 років, що навчається та працює, зайнята в різних секторах економіки і репрезентує різні верстви сучасного українського суспільства. n = 470.

Визначивши рівні конструювання інтеграційних практик (об'єктивні структури, габітуалізовані структури і суб'єктивні схеми сприйняття), які не протистоять один одному, а визначаються взаємним впливом, як індикатори вивчення досліджуваного використовуються: наявне соціально-економічне

²¹⁷ Титма М. Х. Молодое поколение / М. Х. Титма, Э. А. Саар. – М. : Мысль, 1986. – С. 95.

положення (статус) молоді та її інтеграційні практики в різних соціальних полях (економічному, освітньому, соціально-політичному та духовному).

Інтеграція нових учасників соціальних відношень відбувається шляхом включення у різні поля і набуття визначеної позиції в соціальному просторі. У складних і суперечливих умовах українського соціуму, що трансформується, особливого значення набуває дослідження наявного соціально-економічного становища молоді, яке в певній мірі виступає інтегративною характеристикою її соціального статусу, як процесу, що виражається в амбіційних спробах актора поліпшити свою позицію в соціальній ієрархії²¹⁸. Соціально-економічне становище молоді характеризується наявністю системи капіталів, ресурсів (можуть носити особистісний, груповий, структурний й інституціональний характер). Їх показниками виступають: економічне (матеріальне) положення, доступність економічних благ, загальна зайнятість (первинна і вторинна), зайнятість в окремих сферах і секторах суспільного виробництва, загальне працевлаштування, працевлаштування за отриманою професією.

Дослідження суб'єктивної оцінки молоддю свого матеріального становища показало, що лише незначна частина опитаних (1 %) ідентифікують себе з забезпеченими і багатими людьми, майже кожний п'ятий – з досить забезпеченими. Половина опитаної молоді відносить себе до не досить забезпечених, 15 % – до бідних, 6 % респондентів вважають себе практично жебраками і близько 9 % не змогли визначити своє матеріальне становище (Табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Розподіл молоді за самоідентифікацією свого матеріального становища (у % від загальної кількості опитаних) *

Відносять себе	Питома вага опитаних
До забезпечених, багатих	1
До досить забезпечених	20
До не досить забезпечених	50
До бідних	15
До практично злидарів	6
Важко відповісти	9
Всього	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Отже, в цілому економічний капітал опитаної молоді виявився досить обмеженим, що є закономірним наслідком швидкого падіння загального рівня життя.

Самоідентифікація молоді за матеріальним станом, по суті, залежить від розуміння реальної вартості життя і комерційного хисту, готовності виконувати будь-яку роботу. Розглянемо суб'єктивні оцінки молоді свого матеріального становища в залежності від її належності до певної соціальної групи.

²¹⁸ Личностно-ориентированная социология / Питер Бергер, Бриджит Бергер, Рэндалл Коллинз. – М. : Академический Проект, 2004. – 608 с.

Дослідження показало (Табл. 3.2), що серед тих, хто відносить себе до забезпечених, багатих найбільший відсоток спостерігається серед керівників, менеджерів (67%). Отже, ця група молоді здатна досягати бажаних результатів за допомогою економічного капіталу.

Досить забезпеченими себе вважають лише 12% опитаних спеціалістів-виробничників, спеціалістів гуманітарного або медичного профілю, 14% робітників, працівників допоміжної та обслуговуючої сфери, 7% менеджерів. Проте серед молоді, що навчається, до таких себе віднесли 28% студентів технікумів і 31% студентів вузів. Однак більшість молоді даної групи ще досі не має власного економічного статусу, оскільки не досягла матеріальної самостійності. І власне матеріальне становище студентська молодь визначає в залежності від матеріального становища своїх батьків. Великий відсоток тих, хто вважає себе не досить забезпеченими, можна спостерігати в усіх виділених групах молоді. Найбільшу кількість тих, хто відносить себе до бідних, можна бачити в групі спеціалістів-виробничників та спеціалістів гуманітарного або медичного профілю, котрі в більшій мірі працюють на підприємствах з державною формою власності, де як відомо, не гарантуються матеріальні блага.

Таблиця 3.2. Самоідентифікація матеріального становища молоді з різних соціальних груп (у % по різних групах молоді) *

Відносять себе	Групи молоді					
	Молодь, що навчається у технікумах	Молодь, що навчається у вузах	Молодь, що працює			Безробітна молодь
			Керівник, менеджер	Спеціаліст-виробничник, спеціаліст гуманітарного або медичного профілю	Робітник, працівник допоміж. та обслуг. сектору	
До забезпечених, багатих	0	1	6,66	0	0	0
До досить забезпечених	28	32	7	12	15	0
До не досить забезпечених	44	52	33	45	56	60
До бідних	12	10	13	30	19	20
До практично злидарів	12	1	13	5	0	0
Важко відповісти	4	4	27	7	12	20
Всього	100	100	100	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Суб'єктивна оцінка є важливим, але звичайно не єдиним показником матеріального становища молоді.

Слід також зауважити, що для розгляду соціального статусу молоді має сенс визначення частини молоді, яка володіє власним економічним капіталом і досягає матеріальної самостійності. Чим більша кількість молодих людей,

здатних самотійно вирішувати свої матеріальні проблеми, тим ефективніше вона включена у відтворні процеси економічного життя суспільства. Економічна самотійність в певній мірі визначається тим, чи використовує молодь практики матеріальної підтримки батьків. Дослідження показало (Табл. 3.4, табл. 3.5), що 45,5 % опитаної молоді користуються матеріальною підтримкою батьків.

**Таблиця 3.4. Матеріальна допомога з боку батьків
(у % по різних групах молоді) ***

Джерело доходу	Групи молоді							
	Молодь, що навчається у технікумах		Молодь, що навчається у вузі		Молодь, що працює		Безробітна молодь	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Допомога батьків	29	61	48	81	39	22	0	33

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Таблиця 3.5. Джерело доходу різних груп молоді (у % від кожної групи) *

Джерело доходу	Групи молоді			
	За масивом	Молодь, що працює	Безробітна молодь	Молодь, що навчається
Стипендія	18	-	-	39
Допомога батьків	24	18	34	39
Власний заробіток (випадковий)	16	15	61	19
Власний заробіток (постійний)	43	66	6	4

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Серед них 29 % чоловіків і 61 % жінок, що навчаються у технікумі, 48 % чоловіків і 81 % жінок – студентів вузів, 39 % чоловіків і 22 % жінок, які працюють, і 33 % опитаних безробітних жінок. Отже жінки, крім тих, що працюють, більше використовують допомогу батьків. Чоловіки більше розраховують на власні сили. Таким чином, майже половина опитаних молодих людей не мають повної економічної самотійності, або їх матеріальне становище повністю визначається матеріальними можливостями батьків.

Економічний капітал молоді детермінує також її соціально-побутовий стан, важливим показником якого є наявність у молоді власного житла.

Серед молоді, що увійшла до вибірки, 62 % живуть з батьками (родичами). Звичайно, таких серед студентів спостерігається більше, ніж серед молоді, яка працює. 17 % опитаних живуть самі і 22 % - з чоловіком (дружиною) або партнером. З таблиці можна також побачити, що чоловіків, які мешкають окремо, більше, чим таких жінок, тобто вони є більш незалежними

від батьків (Табл. 3.6). Таким чином, майже дві третини опитаних молодих людей мешкають з батьками.

Таблиця 3.6. Наявність окремого житла (у % по різних групах молоді) *

Мешкають	Молодь, що навчається		Молодь, що працює та безробітна молодь		За масивом
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	
З батьками, родичами	71	79	47	50	62
Самі	20	13	12	22	17
З чоловіком (жінкою), або партнером	9	8	41	28	22

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Треба сказати, що таке явище є досить поширеним в нашому суспільстві. Це не може не відобразитись на залежності молоді від старшого покоління, що призводить до певного обмеження самостійності молодих людей у конструюванні життєвих проєктів, їхніх прав, а зрештою – до падіння активності і поширення утриманських настроїв.

Що стосується житлових умов, то згідно з суб'єктивними самооцінками, 28 % опитаної молоді задоволені ними. Причому серед молоді, що працює, таких виявилось більше (Рис. 3.1). 42 % респондентів задоволені житловими умовами, але не в повній мірі і 30 % не задоволені.

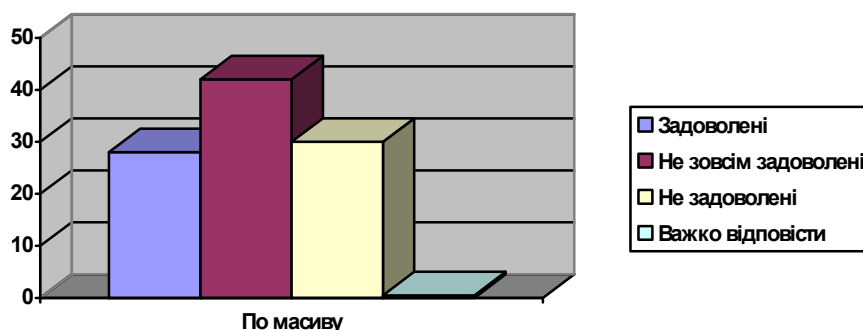

Рис. 3.1. Ступінь задоволеності молоддю житловими умовами (у % від загальної кількості опитаних). За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Отже, більшість молоді, яка досліджувалася, не має можливостей забезпечити таке існування, яке б влаштувало.

Це говорить про обмеженість аллокативних ресурсів, що звичайно призводить до обмеження реального обсягу того простору, в якому здійснюється процес конструювання, що виявляється у появі життєвої пасивності, втраті життєвого інтересу, життєвій нереалізованості тощо.

Від розуміння свого потенціалу, наявних ресурсів, можливостей та здібностей залежить подальше конструювання біографічного проєкту. Досить оптимістичною виявилася оцінка молоддю майбутніх змін свого матеріального стану (Табл. 3.7). Так, у наступні два роки зміни в своєму житті очікують 24 % жінок, які працюють, і 33 % безробітних жінок. Знаходяться в очікуванні змін,

але не скоро близько 19 % опитаних. Не менше 30 % - сподіваються покращити свій теперішній стан у наступні п'ять років. В цілому ж серед молоді, що працює спостерігаються трохи оптимістичніші оцінки, ніж у студентів – 9 % з них у майбутньому змін на краще не очікують. Серед студентів таких немає. Це можна пояснити тим, що студентська молодь тільки вступає в самостійне життя, її професійний шлях ще не є визначеним, а тому їй ще важко реально оцінити свої перспективи. З таблиці також видно, що в групі студентської молоді оцінка матеріальних перспектив більш оптимістична серед жінок. Проте цікавим є той факт, що 36 % опитаних студенток сподіваються покращити свій матеріальний стан шляхом шлюбу з матеріально забезпеченою людиною.

Таблиця 3.7. Оцінка різними групами молоді майбутніх змін свого матеріального стану (у % від кожної групи) *

Очікування	Групи молоді			
	Молодь, що навчається	Молодь, що працює	Безробітна молодь	За масивом
Не очікують	0	9	0	4
Очікують, але не скоро	17	24	35	20
Очікують через п'ять років	57	7	32	30
Очікують через рік-два	20	36	21	29
Важко відповісти	7	24	12	18
Всього	100	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Отже, різна конфігурація повсякденності визначає різні життєві очікування через наявність різних видів капіталів, які є каналом впливу повсякденності на стратифікаційний статус молодих людей.

Таким чином, дослідження виявило в цілому досить низький рівень володіння молоддю економічним капіталом. Майже половина опитаних, навіть ті, що працюють, є матеріально залежними від батьків. Між тим, ступінь інтегрованості молодих людей в поле економічного життя прямо пов'язана з їх матеріальними ресурсами, можливістю підвищення свого життєвого рівня. Погіршення матеріального стану молоді, відображаючи загальну тенденцію до зубожіння населення України, призводить до поглиблення розшарування в межах цієї соціально-демографічної групи, що є чинником соціальної напруженості. Отже, не можна говорити про успішну та стійку інтеграцію молоді в соціально-економічне поле суспільства, коли питання вирішення її матеріальних та житлових проблем залишаються дуже гострими.

3.2. Освіта як капітал побудови успішних інтеграційних практик

Одним із найважливіших видів капіталів, що забезпечує ефективне конструювання інтеграційних практик і досягнення бажаної соціальної позиції, є освіта. Вона виступає також важливим фактором конструювання габітусу, грає значущу роль у накопиченні ансамблю капіталів. В сучасних умовах високий рівень освіти та її якість, можливості освітньої та академічної мобільності молоді розширюють можливості професійного вибору молодого працівника, відповідно до цього надаючи шанс для здобуття більш високого соціального статусу.

Поле освіти є дуже важливим для молоді, оскільки молоді люди в тому чи іншому ступені включені в усі ланки системи освіти або поетапно, або одержують професійну підготовку в одній з них. До того ж в умовах суспільства, що трансформується, коли гострою є напруга на ринку праці, молодь використовує продовження освіти як практику відгородження від проблем, пов'язаних з пошуком роботи. За даними дослідження 20 % молодих людей використовують також практики суміщення роботи з навчанням (як форма продовженої освіти). Охоплення частковою зайнятістю відбувається за гендерною ознакою і серед дівчат поширюється швидше.

В даному дослідженні конструювання інтеграційних практик студентами вузів і технікумів міста Дніпропетровська розглядається через спонукальні причини отримання освіти. Результати показали (Табл. 3.8), що одним із найважливіших чинників, які впливають на рішення вступити в учбовий заклад, є бажання отримати освіту – 77 % серед молоді, що навчається у вузах і 52 % молоді, що навчається у технікумах. Це свідчить про те, що статус освіти в молодіжній свідомості є дуже високим. Близько 44 % студентів технікумів відмітили, що основною причиною вступу до навчального закладу є прагнення стати висококваліфікованим спеціалістом в обраній галузі. Це говорить про усвідомлений професійний вибір і про ставлення до навчання як до засобу отримання цікавої, на їх погляд, спеціальності, що забезпечить бажаний статус у майбутньому. Серед студентів, що навчаються у вузах, такий відсоток значно менший – 14 %. Проте майже 43 % з них орієнтується на статусну функцію освіти і вважають, що отримання вищої освіти дозволить їм зайняти достойне місце в суспільстві. 11 % студентів вважають, що будь-яка освіта є престижною.

За даними дослідження, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка та Центром “Соціальний моніторинг” за національною репрезентативною вибіркою, з часів незалежності мотиви отримання вищої освіти все більше детермінуються не стільки профілем майбутньої спеціальності, скільки її престижністю, поширюється тенденція формально меркантильного ставлення до неї. За період 1996 – 2007 рр. цінності вищої освіти трансформувалися з позицій “стати висококласним спеціалістом”, “забезпечити собі матеріальний статок у майбутньому”, “отримати цікаве коло спілкування” до позицій матеріального благополуччя, професійної підготовки та підвищення соціального статусу. Тобто інструментальна прагматична

цінність освіти продовжує домінувати у ціннісній ієрархії, витісняючи її термінальний аспект²¹⁹. Вища освіта стала занадто масовою, доступною, саме тому важливим стає не зміст знань, не особливий тип світогляду, а “поверхневий рівень знань” і його символічне закріплення – наявність диплому. Чим більше символічних знаків і чим вони престижніше, тим ширше можливості статусної мобільності. Пропонуючи на ринку праці свої дипломи, випускник демонструє свою готовність “бути в курсі”, “бути гнучким і мобільним”. Цінність знань замінюється знаками знань²²⁰.

Таблиця 3.8. Чинники, що вплинули на рішення студентської молоді вступити до учбового закладу (у % до кількості опитаних кожної групи) *

Чинники	Групи молоді	
	Молодь, що навчається у технікумах	Молодь, що навчається у вузі
Можливість стати висококваліфікованим спеціалістом в обраній галузі	44	14
Можливість стабільного матеріального доходу у майбутньому	31	24
Можливість подовжити безтурботне існування, пожити студентським життям	13	14
Можливість мати диплом про вищу освіту	52	77
Вимога батьків	8	15
Можливість зайняти престижне положення в суспільстві	35	43
Можливість цікавого спілкування під час навчання і в майбутньому	5	12
Наслідування професії батьків	3	6
Щоб не прикликали до армії	-	4
Можливість стати культурною освіченою людиною	8	10
Не замислювався про це	8	6
Всього	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

В процесі дослідження було виявлено ще ряд причин, які вплинули на прийняття рішення про вступ до учбового закладу. Так, одною з вагомих причин вступу до навчального закладу як серед студентів вузів (14 %), так і серед студентів технікумів є бажання пожити студентським життям.

Близько 6 % студентів вузів і 8 % студентів технікумів відмітили, що їм було однаково, куди вступати, аби отримати диплом, який може нагодитися у майбутньому, 4 % студентів вузів отримують вищу освіту, щоб ухилитися від служби в армії. Такі мотиви є обумовленими як об’єктивними причинами –

²¹⁹ Балакірева О. М. Трансформація цінностей освіти / О.М. Балакірева, О.В. Валькована // Український соціум. – 2007. – № 4. – С. 7–19.

²²⁰ Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода: Монография / Л. Г. Сокурская. – Х. : Изд. центр ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – С.340.

недоліки соціальної реальності, що спонукають людину шукати шляхи їх уникнення, так і суб'єктивними (утриманські настрої серед молоді, прагнення відкласти вступ до “дорослого”, трудового життя).

Далі, після першого вибору професії відбувається процес більш глибокого осмислення вдалості власного вибору. Конструювання успішних інтеграційних практик в професійному полі на цьому етапі можна розглядати через такі показники, як задоволеність отриманою спеціальністю і установки, пов'язані з майбутнім працевлаштуванням. Як підказує досвід, на етапі первинного професійного вибору більшість студентів високо оцінює для себе привабливість майбутньої професії. Під час навчання ця оцінка в деякій мірі знижується.

Дослідження показало (Табл. 3.9), що лише біля 39 % опитаних студентів повністю задоволені отриманою спеціальністю (причому таких жінок майже в два рази менше ніж чоловіків) і 42 % задоволені, але не повністю. Цікавим є той факт, що серед жінок відсоток незадоволених своєю спеціальністю є значно більшим, ніж серед чоловіків (відповідно 15 % і 3 %), а 5 % опитаних студенток з радістю б її змінили. Можна припустити, що це пов'язано зі слабкою інформованістю жінок про майбутню спеціальність, умови і зміст майбутньої професійної діяльності перед вступом до учбового закладу. Чоловіки ж більш чітко визначені в своїх професійних намірах. Від розуміння власного потенціалу, наявних ресурсів, можливостей та здібностей залежить успішне вирішення тих чи інших завдань, реалізація тих чи інших життєвих шансів. Тут слід підкреслити важливість прийняття практичних кроків у формуванні професійних планів молоді, виробки стійких професійних інтересів і намірів відносно до майбутньої діяльності, які б також відповідали потребам суспільства в кадрах з різних професій.

Таблиця 3.9. Ступінь задоволеності студентів обраною спеціальністю з розподілом за статтю (у % до кількості опитаних кожної групи) *

Ступінь задоволеності	Питома вага	Жінки	Чоловіки
Повністю задоволені	39	30	56
Задоволені, але не повністю	42	46	35
Не задоволені	11	15	3
З радістю б змінили спеціальність	3	5	0
Важко відповісти	5	5	6
Всього	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Ставлення індивідів до себе як до соціальних акторів, яке втілює прагнення вільно реалізовувати власний діяльнісно-структурний потенціал, вбудовувати власну “Я-концепцію” в контекст соціального оточення пов'язано з вибором певної сфери діяльності після закінчення навчання, побудовою планів відносно майбутнього працевлаштування. Результати дослідження (Табл. 3.10) показали, що лише половина (50 %) студентів планують у майбутньому працювати за спеціальністю, яку вони отримують у навчальному

закладі. Досить значна кількість молодих жінок орієнтується на будь-яку, в тому числі і не кваліфіковану роботу. Це 14 % дівчат, що навчаються у вузах, і 17 %, що навчаються у технікумах. Також 5 % студенток вузів і 11 % студенток технікумів планують взагалі не працювати. Така спрямованість інтеграційних практик обумовлює зниження соціального статусу. В даному випадку можна сказати, що освіта як соціальний капітал не виконує свою соціально-інтегративну функцію.

36 % опитаних чоловіків і 35 % жінок, що навчаються у вузах, та 16 % студенток технікумів орієнтується на професію, яка була б добре оплачуваною. Ця частина молоді орієнтується на досягнення високого матеріального рівня і менше – професійного статусу. Що стосується чоловіків, які навчаються у технікумах, то 57 % з них планують працювати за отриманою спеціальністю, а інші 43 % сподіваються продовжити навчання. В цьому випадку можна очікувати, що професійна підготовка виступить реалізованим капіталом побудови успішних інтеграційних практик. Інакше кажучи, стратегії конструювання виявляються значущими для розуміння власних можливостей і здібностей, що визначається схемами сприйняття, оцінювання, і, отже, для виробки подальших стратегій (схем дій).

Таблиця 3.10. Стратегія поведінки в сфері професійної діяльності студентської молоді (у % по кожній групі)*

Плани на майбутнє	Молодь, що навчається у вузах		Молодь, що навчається у технікумах		За масивом
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	
Робота за своєю спеціальністю	59	47	57	39	50
Праця на будь-якій роботі, в тому числі не кваліфікованій	4	14	0	17	11
Пошук роботи, яка добре оплачується	36	35	40	17	28
Взагалі не працювати	0	5	0	11	4
Інше	4	0	0,3	18	7
Всього	100	100	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Таким чином, розглянуто деякі чинники, що впливають на конструювання соціально-професійних інтеграційних практик студентами: визначили мотивацію отримання освіти, ступінь задоволеності отриманою спеціальністю та установи, пов'язані з майбутнім працевлаштуванням. Як з'ясувалось, більшість студентів орієнтується на статусну функцію освіти і набагато менше прагнуть стати висококваліфікованими спеціалістами в обраній галузі. Отриманою спеціальністю задоволено менше половини опитаної молоді. І лише половина хотіла б у майбутньому займатися діяльністю за спеціальністю, що отримується у навчальному закладі. Тобто, освітній капітал в цьому випадку залишається незатребуваним щодо конструювання

інтеграційних стратегій. Це говорить про необхідність корекції різних форм професійної освіти із врахуванням реальної ситуації на місцевому ринку праці.

Отже сьогодні не можна говорити про єдину модель конструювання інтеграційних стратегій на етапі життєвого старту, що є наслідком соціального розшаровування молоді. Так, результати дослідження дозволили виділити три типові моделі. У першій життєві плани молоді орієнтовані на вищу освіту, яка подалі стане затребуваним капіталом для досягнення бажаного соціально професійного статусу. На її досягнення спрямовані інтереси і практична діяльність. В другій моделі інтеграційні стратегії також пов'язуються з освітою, але конкретні форми її використання не визначені. Не усі вони мотивовані придбанням знань. Так, деякі студенти керуються лише інструментальними мотивами, як, наприклад, одержання диплома чи відстрочення служби в армії. Вони орієнтуються на досягнення високого матеріального рівня і менше – професійного статусу. Усе залежить від ресурсів, до яких можуть бути віднесені і наявність навчального закладу в районі проживання, і рівень знань, отриманих у школі, і наявність грошей у батьків для оплати навчання, і багато чого іншого. Серед молодих людей, що діють відповідно до цієї моделі, більшість прагне опинитись в якому завгодно навчальному закладі, віддаючи перевагу не стільки його профілю, скільки можливості вступу. Прихильники третьої моделі орієнтуються на будь-яку, в тому числі і некваліфіковану роботу, при цьому повністю виключають продовження навчання. До даної групи відноситься і та частина молоді, для якої дозвільна діяльність більш пріоритетна, ніж трудова. Більшість з них розраховує на випадкові заробітки і на допомогу батьків. На відміну від радянського часу та суспільств епохи модерну, які характеризувалися однозначністю існування “жорстко” зафіксованих моделей інтеграції в різні сфери суспільства, сьогодні немає уявлення про біографічний проект, який однозначно відповідав би поняттю досягнення життєвого успіху, ілюстрував його, як немає уявлень і про життєву траєкторію, яка дійсно приводила б до успіху²²¹.

Важливим дослідницьким завданням також є вивчення взаємовпливу освітнього капіталу щодо конструювання інтеграційних практик з іншими ресурсами, а також з акторною повсякденністю. Серед чинників зайняття нерівних соціальних позицій найвагомішими є: гендерні, місце проживання родини; освітній статус батьків, рівень їх матеріального добробуту, ставлення батьків із різних соціальних груп до навчання власних дітей та інші. Однак ступінь їхнього впливу не однакова. Вони є різнорідними, і поєднує їх співіснування в повсякденності будь-якого актора.

Якщо проаналізувати вплив основних ресурсів конструювання інтеграційних практик на етапі життєвого старту, то вийде наступна картина. Як видно з дослідження, провідне місце за ступенем впливу на конструювання на етапі життєвого старту молоді займає такий соціокультурний фактор, як освіта батьків. Причому освіта матері виявилася більш вагомим ресурсом, ніж

²²¹ Вовк Е. Счастье плюс... Формулы успеха в современной России / Е. Вовк // Социальная реальность. – 2008. – № 1. – С. 79.

освіта батька, що відбиває історично сформований розподіл ролевих структур в українській родині. Мати ближче до дітей і її вплив на них більше. Що стосується гендерних розходжень, то вони виявляються на рівні окремих показників життєвого старту, але ступінь їхнього впливу менше, ніж інших факторів.

Для докладнішого розгляду механізму впливу соціокультурних і соціально-економічних факторів на конструювання інтеграційних практик молоді слід проаналізувати зв'язок перерахованих вище факторів з показником структури зайнятості молоді. Дані дослідження говорять про переважний вплив освіти батьків і, насамперед, освіти матері на вибір молоддю своїх інтеграційних стратегій. Чим він вищий, тим більше в структурі зайнятості частка молоді, що навчається в середній школі і вузі. І, навпаки, у родинах з низьким освітнім статусом батьків підвищується частка молоді, що працює і отримує професійну освіту в середніх спеціальних навчальних закладах. Таким чином, не тільки схеми оцінювання, а і власне схеми дії опиняються під впливом повсякденності в контексті конструювання молоддю інтеграційних практик. Так, респонденти-вихідці з родин, де батьки мали вищу освіту, “у два рази частіше (61 %) відтворюють досягнутий батьком освітній рівень”²²², у той час як будь-яка інша освіта батька відтворюється в освіті сина на рівні 25 – 30 %.

Також результати досліджень російських соціологів вказують на те, що існує “прямий зв'язок сімейного походження з освітньою стратифікацією”²²³: не зважаючи на падіння матеріального становища інтелігенції, саме з цього середовища виходить найбільше студентів: “Особи з категорій, що займають більше високий соціальний стан, мають більше шансів на подолання бар'єра навчання в порівнянні із представниками так званих нижчих класів”²²⁴, у тому числі й через більшу звичність до подібних практик, через підготовленість до них. Звідси нерівність ресурсів на етапі життєвого старту молоді і соціальна зумовленість спрямованості інтеграційних стратегій.

Таким чином, успіх в конструюванні біографічного проекту багато в чому визначається тими капіталами та ресурсами, якими володіє молодь на етапі соціального старту для досягнення бажаної статусної позиції.

Конструювання інтеграційних стратегій української молоді проходить в кризових умовах і визначається зростаючими труднощами в досягненні економічної незалежності і стійкого положення в професійному полі. Молодь довше залишається в системі освіти, важко знаходить роботу, змушена обирати низькокваліфіковані і низькооплачувані види діяльності, відкладає створення родини, матеріально залежить від батьків.

²²² Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности / Макеев С.А., Прибыткова И.М., Симончук Е.В. и др. – К. : ИС НАНУ, 1999. – 204 с.

²²³ Мкртчян Г. М. Стратификация молодёжи в сферах образования, занятости и потребления / Г. М. Мкртчян // Социологические исследования. – 2005. – № 2. – С. 105.

²²⁴ Доманский Х. Отбор по социальному происхождению в среднюю школу и высшие учебные заведения / Х. Доманский // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 35.

3.3. Включеність молоді у соціально-професійне поле

Одним із важливих індикаторів інтегрованості молоді в суспільство є також її включеність у соціально-професійне поле. Вона характеризується реальною зайнятістю молоді в сфері праці, наявністю або відсутністю таких ресурсів, як професійна підготовка, стаж трудової діяльності, відповідність роботи до отриманої спеціальності, а також суб'єктивними оцінками свого професійного становища. Чим вище оцінки цих показників, тим стійкіше соціально-професійне положення молоді і вище рівень її інтеграції в професійне поле.

Реалізуючи об'єктивні ресурси, свій особистісний потенціал, власні здібності й інтереси в процесі конструювання інтеграційних практик, молоді люди знаходять свій власний соціальний статус, усвідомлюючи й оцінюючи його. В індивідуально-особистісному аспекті успішна інтеграція визначається можливістю здійснити свої життєві плани у відповідності до здібностей і схильностей, виразити себе внаслідок своєї діяльності, відчувати власну індивідуальність і незалежність від обставин. При цьому формується індивідуальна досяжницька ідентичність, яка проявляється в суб'єктивному визначенні себе особистістю, що досягла, чи не досягла бажаної статусної позиції.

Для аналізу характеристик соціальних позицій молоді в професійному полі, сконструйованих в результаті впливу зовнішніх і внутрішніх визначень, було опитано представників трьох професійних груп: 1) керівники, менеджери; 2) спеціалісти-виробничники, спеціалісти гуманітарного або медичного профілю; 3) робітники, працівники допоміжної та обслуговуючої сфери.

Вихідним ресурсом конструювання стратегій професійної інтеграції молоді, який визначає їхню успішність, є професійна підготовка. В ній закладаються основи професійної орієнтації, необхідні знання і навички, без яких процес професійної інтеграції не може бути успішним.

В цілому дослідження показало, що рівень володіння освітнім ресурсом є досить високим. Так, вищу освіту мають близько 53 % опитаної молоді, зайнятої в сфері праці, середньо-спеціальну отримали 38 % опитаних, середню – 7 % і лише 2 % мають незакінчену середню освіту. Такі показники залишають надію на відтворення високого якісного складу трудових ресурсів сучасної молоді.

Дані Табл. 3.11 свідчать про те, що в кожній професійній групі рівень освіти також є досить високим. Так, 73 % опитаних керівників або менеджерів, 69 % спеціалістів-виробничників, спеціалістів гуманітарного, медичного профілю і 30 % робітників, працівників допоміжної та обслуговуючої сфери мають вищу або незакінчену вищу освіту. Середньо-спеціальну освіту отримали відповідно 20 % робітників першої групи, 21 % представників другої і 61 % – третьої.

Спостерігається доволі високий відсоток робітників і працівників допоміжної та обслуговуючої сфери, освітній капітал яких є достатньо великим. Це свідчить про нереалізацію соціального капіталу в процесі конструювання

інтеграційних стратегій. Недолік такого явища є очевидним: з одного боку – це втрата професійного статусу, морально-психологічні проблеми, що впливають звідси, з іншого – нераціональне використання трудового потенціалу молоді, що призводить до соціальної напруженості в суспільстві.

Сьогодні зменшуються можливості щодо реалізації молодими людьми освітнього потенціалу. В умовах кризового стану виробництва молоді важко знаходити роботу за спеціальністю. Студенти як професійних навчальних закладів, так і вузів часто одержують спеціальності, що виявляються наперед неконкурентоспроможними на сучасному ринку праці. Відсутність у молоді необхідної інформації про стан ринку праці призводить до її професійної дезорієнтації. Випускники ж престижних факультетів також мають мало шансів реалізувати себе в обраній професії, оскільки існує перевантаження певних спеціальностей. От чому здебільшого молоді люди змушені задовольнятися роботою не за фахом, або такою, що не потребує кваліфікації.

**Таблиця 3.11. Рівень освіти в різних професійних групах
(у % по кожній групі)***

Рівень освіти	Професійні групи			За масивом
	Керівник, менеджер	Спеціаліст- виробничник, спеціаліст гум. або мед. профілю	Робітник, працівник допоміж. та обслуг. сфери	
Незакінчена середня	0	5	0	2
Середня	7	5	9	7
Середньо- спеціальна	20	21	61	38
Вища, незакінчена вища	73	69	30	53
Всього	100	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012р., n = 470)

За результатами дослідження (Табл. 3.12) близько третини опитаних молодих людей (32 %) працюють не за спеціальністю, що отримана в учбовому закладі. В цілому за показником відповідності роботи до отриманої спеціальності молодь розподілилась наступним чином:

1 група – працює у певній відповідності до отриманої спеціальності, що об'єктивно має свідчити про успішну інтеграцію в професійне поле і про високий рівень її статусу в ньому – 37 %;

2 група – працює зовсім за іншою спеціальністю або не мають її, що об'єктивно відповідає невдалій інтеграції в трудові відношення і низькому рівню її статусу в полі праці – 37 %;

3 група – працює за близькою спеціальністю. Можна сказати, що займає проміжне, маргінальне положення в професійному полі. Її професійне положення є подвійним, а інтеграція нестійкою – 26 %.

Слід відмітити, що ступінь стійкості інтеграції молоді в професійне поле за даним показником в різних професійних групах є неоднаковою. Найбільш не вигідне становище в цьому відношенні спостерігається серед керівників та менеджерів, 53% з яких працюють не за своєю спеціальністю. Лише у 7 % представників даної групи робота повністю відповідає спеціальності, а у 33 % – близька до неї. Не набагато краща виявилася картина і в групі робітників та працівників допоміжної та обслуговуючої сфери. У третини респондентів робота відповідає спеціальності, у третини – близька до неї. 47,8 % респондентів працюють за зовсім іншою спеціальністю, або взагалі не мають її. Більш вигідно відрізняються в цьому плані спеціалісти-виробничники та спеціалісти гуманітарного або медичного профілю, серед яких 58 % працюють за своєю спеціальністю.

Таблиця 3.12. Ступінь відповідності роботи отриманій спеціальності в різних професійних групах молоді (у % по кожній групі) *

Ступінь відповідності	Професійні групи			За масивом
	Керівник, менеджер	Спеціаліст-виробничник, спеціаліст гум. або мед. профілю	Робітник, працівник допоміж. та обслуг.сфери	
Робота у повній відповідності до спеціальності	7	58	30	37
Робота за близькою спеціальністю	4	21	28	26
Робота за іншою спеціальністю	5	19	37	32
Не мають спеціальності	7	5	5	5
Всього	100	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Також можна бачити деяку розбіжність у ступені відповідності роботи до отриманої спеціальності серед робітників, які працюють на підприємствах з різною формою власності. Аналіз отриманих даних показує, що на державних підприємствах працює самий великий відсоток молоді у повній відповідності до своєї спеціальності (55 %), за близькою спеціальністю – 28 % респондентів. Це є важливою передумовою стабілізації соціально-професійного стану молоді, що працює у державному секторі. Проте, можна допускати, що через низьку заробітну платню прихильність до нього визначається необхідністю, бо нема іншого вибору, або для збереження трудового стажу при роботі в іншому місці. На приватних підприємствах за своєю спеціальністю працює лише 29 % молоді, за близькою – 27 % і за іншою – 35 % опитаних. Проте, заробітна платня тут є значно вищою, що є сильним стимулом використання практик праці не за своєю спеціальністю. Серед молоді, що працює на підприємствах із змішаною формою власності, спостерігається приблизно така сама картина: 36 %

опитаних працюють за своєю спеціальністю, 27 % – за близькою та 36 % – за іншою.

Отже, можна стверджувати, що ці відсотки, будучи певною мірою детермінованими самою специфікою діяльності респондентів, в той самий час залежать і від їх повсякденності.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що більше третини молодих людей практично дискримінуються суспільством, яке не потребує їхнього професійно-кваліфікаційного потенціалу.

Проте, при аналізі успішності соціальної інтеграції молоді окрім структурних ресурсів та позицій, необхідно враховувати сприйняття своєї статусної позиції, потребу в розширенні або обмеженні життєвих шансів, соціальні практики з реалізації життєвих шансів та соціальну свідомість як відображення прагнення бути активними учасниками суспільних процесів.

Таблиця 3.13. Стратегії поведінки молоді, що працює, і безробітної молоді в сфері професійної діяльності (у % по кожній групі) *

Стратегії	Молодь, що працює		Безробітна молодь		За масивом
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	
Подальша робота на своєму місці	47	55	0	0	49
Праця на будь-якій, в тому числі некваліфікованій роботі	6	10	50	0	8
Пошук нової роботи, яка добре оплачується	41	35	30	100	40
Взагалі не працювати	6	0	0	0	3
Усього	100	100	100	100	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Дослідження показало, що нереалізований трудовий потенціал негативно відображається на самооцінці стійкості власного професійного статусу молодими людьми, посилюючи їх мотивацію пошуку іншого місця роботи. Так, за даними дослідження (Табл. 3.13), пошук нової роботи, яка буде добре оплачуватися планують, 41 % опитаних чоловіків та 35 % жінок, що працюють. (Слід зауважити, що проблема заробітної платні та забезпечення належного рівня життя є сьогодні дуже гострою. 41 % опитаної молоді, яка працює, відмітили серед головних причин незадоволення роботою низький заробіток). В цій групі молоді практики зміни роботи спрямовані на підвищення свого соціального та матеріального положення. На відміну від них 6 % чоловіків і 10 % жінок орієнтується на будь-яку, в тому числі і менш кваліфіковану роботу. Така готовність обумовлює зниження соціально-професійного статусу, тобто інтеграція в соціально-професійну структуру має негативне значення. Причому слід звернути увагу, що частка жінок, орієнтованих на стратегію, що знижується, в 1,5 рази вище долі чоловіків.

Тобто, жінки почувають себе більш уразливо в професійній діяльності. Всім відомо, що вони – перші кандидати, за рівних умов, на звільнення, і їх неохоче беруть на нове місце. Такі реалії примушують жінок займатися менш кваліфікованою працею. Відсоток жінок, орієнтованих на стратегію підвищення соціального статусу, як видно з таблиці, також менше відсотка чоловіків.

І, нарешті, третя група: менше половини опитаних молодих людей – 47 % і 55 % жінок орієнтується на збереження професійного стану і в цілому соціального становища. Тобто суб'єктивна оцінка свого професійного становища загалом є позитивною, а отже, включення в соціально-професійну сферу є досить успішним. Що стосується опитаної безробітної молоді, то 80 % сподіваються знайти роботу з гідною винагородою і 20 % – орієнтується на будь-яку роботу.

Таблиця 3.14. Причини незадоволення роботою молоддю, що працює (у % від кожної групи) *

Причини незадоволення	Молодь, що працює		
	Керівник, менеджер	Спеціаліст-виробничник, спеціаліст гуманітарного характеру або медичного профілю	Робітник, працівник допоміжної та обслуговуючої сфери
Низький зарібок	28	48	52
Одноманітність праці	13	8	21
Робота не дає змогу підвищувати кваліфікацію	20	6	12
Не дає можливості кар'єрного росту	17	21	35
Погані умови праці	2	12	16
Велике фізичне навантаження	6	0	14
Неуважне відношення адміністрації	13	15	15
Погані стосунки в колективі	3	1	2
Важко відповісти	10	16	18
Всього	100	100	100

- За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Розглянемо далі, які бар'єри вдалого конструювання інтеграційних практик в професійному полі переважають за оцінками опитаної молоді. За результатами дослідження (Табл. 3.14) на першому місці серед всіх професійних груп стоїть такий показник незадоволеності, як поганий зарібок. А отже, інтеграцію в економічні відношення, коли індивід не може забезпечити собі пристойний матеріальний рівень, на можна вважати успішною.

Близько 13 % опитаних керівників, менеджерів недоліком своєї роботи вважають її одноманітність. П'ята частина молоді з даної групи і 12 % – з групи робітників, працівників допоміжної чи обслуговуючої сфери незадоволені тим, що їх робота не дає можливості підвищувати кваліфікацію. 14 % робітників

вважають свою роботу фізично надто важкою. 7 % опитаної молоді, що працює, згадує також погані санітарно-гігієнічні умови. 6 % - незадоволені неухважним відношенням до себе адміністрації. Цікаво те, що вся опитана молодь задоволена своїми стосунками в колективі. Це демонструє, що для молоді у великому ступені є характерним почуття внутріколективного спілкування. Лише 17 % опитаної молоді не змогли відповісти, що їм не подобається в їхній роботі. Таким чином, суб'єктивна оцінка молоддю свого професійного становища з точки зору визначення чинників незадоволеності роботою, яка також в певній мірі характеризує включеність в соціально-професійну структуру, в цілому виявилась досить негативною.

Таблиця 3.15. Рейтинг умов, яким повинна відповідати робота в очах молоді (у % від загальної кількості молоді, що працює) *

Умови роботи	Питома вага	Ранг
Висока заробітна платня	66	1
Стабільний прибуток	58	2
Хороший колектив	45	3
Відповідність до спеціальності	39	4
Можливість кар'єри	35	5
Можливість реалізації здібностей	29	6
Сприятливі умови праці	9	7
Високий суспільний престиж	8	8
Сприятливий режим праці	7	9
Інше	-	-

- За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Якими ж повинні бути різні сторони трудових відношень і умов праці, щоб молодь була задоволена своєю роботою? Сьогодні вона є найменш захищеною частиною трудових колективів і відчуває на собі різні форми соціальної дискримінації. Тому не дивно, що добрі стосунки в колективі, який допомагає молодій людині оволодіти професійною діяльністю, виконує роль емоційної підтримки, цінують 45 % опитаної молоді (Табл. 3.15). У той же час аналіз ціннісної сфери у дослідженні З. Голенкової та Е. Ігітханяна демонструє, що “для професіоналів характерним є прагнення застосовувати і зараз, і в перспективі вже наявний професійний досвід і кваліфікацію, працювати в колективі з усталеними зв'язками, зберігати стабільність досягнутого. Для них навіть перехід на більш кваліфіковану роботу мало бажаний”²²⁵, для них більш властиве розуміння необхідності в практиці колективних дій, впевненість у підтримці з боку колег, самоідентифікація із середнім класом, вищий у порівнянні з непрофесіоналами дохід.

За рейтингом умов, яким повинна відповідати робота, на перших двох місцях затвердилися висока заробітна платня (66 %) і стабільний прибуток (58 %). Тільки 39 % опитаної молоді бажають, щоб їх робота обов'язково

²²⁵ Голенкова З. Т. Професіонали – портрет на фоні реформ / З.Т.Голенкова, Е. Д. Ігітханян // Соціологіческие исследования. – 2005. – № 2. – С. 31.

відповідала спеціальності. 35 % зазначили важливим для себе, щоб їх робота давала можливість кар'єри, професійного росту. Лише на шостому місці опинилась можливість реалізації здібностей, яка є важливою умовою професійного самовизначення. Високий суспільний престиж, який би забезпечувався професійною діяльністю, також не має важливого значення для молоді (Табл. 3.15).

Таким чином, наявність капіталів, ресурсів, потенціалу є фактором структурування шансів і можливостей при конструюванні інтеграційних практик. Саме розходження у володінні ресурсами “поступово стають визначальними в системі нерівних соціальних позицій. Вони надають значні переваги²²⁶, габітуалізовані в схемах сприйняття, оцінювання й дії, і, отже, надалі реалізовані в стратегіях накопичення й (ре)структурування капіталів. Вони плюралізують й, у певному сенсі, індивідуалізують соціальний світ”²²⁷.

У ході дослідження був виявлений вплив на процес соціальної інтеграції молоді таких факторів, як матеріальний статус батьківської родини, освіта і професія батьків, включеність у систему загальної та професійної освіти, рід діяльності, перспектива працевлаштування. Сумою цих видів капіталів, якими володіють молоді люди, визначається їхня позиція в суспільстві, що є показником їхньої інтеграції. В перехідній соціальній реальності різко зростає залежність поведінки, стратегій людини від соціального та індивідуального життєвого ресурсу, насамперед від її економічного статусу. Чим нижче аскриптивний статус молодих людей, успадкований від батьків, тим обмеженіший реальний обсяг того простру, в якому здійснюється процес конструювання, тим більше невизначеність можливостей для вибору ними свого життєвого шляху. Якщо для вихідців з високостатусних родин стартові позиції в навчанні, роботі, у створенні власної родини є своєрідним трампліном, забезпечуваним можливостями батьків, то для всіх інших вирівнювання можливостей життєвого старту визначається або власними здібностями, працьовитістю, заповзятливістю, або допомогою з боку держави.

Дослідження показало, що в цілому рівень освітнього капіталу опитаної молоді є досить високим. Проте, за рахунок того, що велика кількість молодих людей з освітою мають роботу з низьким кваліфікаційним рівнем, втрачається їхній професійний статус. Також близько третини опитаної молоді працює не за своєю спеціальністю, тобто її професійно-кваліфікаційного потенціалу суспільство не потребує. Отже, більшість молоді практично позбавлена можливості конструювання успішних інтеграційних стратегій, спрямованих на підвищення статусної позиції в професійному полі.

Зрозуміло, інтеграція не зводиться до досягнення професійного статусу. Вона включає створення родини, здобуття самостійності від батьківської

²²⁶ Ніколаєвська А. М. Нерівність у освіті: пострадянські реалії / А. М. Ніколаєвська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2006. – № 752. – С. 101.

²²⁷ Куценко О. Д. Інтелекція, інтелектуали, службовці у соціальній структурі, що змінюється / О. Д. Куценко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2006. – № 723. – С. 30.

родини, придбання житла і т.д. Інтеграційні практики молоді в різних полях є тісно взаємозалежними. Так, затягування чи відкладання на невизначений термін виходу на ринок праці, може негативно вплинути на реалізацію інших життєвих планів молоді. Однією з основних характеристик стратегій інтеграції сучасної молоді є статусна непослідовність, тобто нерівномірне в інтенсивності й успіху просування в різних сферах життя не стільки в силу індивідуальних недоліків молодих людей, скільки через визначальний вплив структурних факторів, насамперед соціального класу, гендера, освіти, особливостей ринку праці й ін.

Зі сказаного випливає, що для української молоді проблема інтеграції є дуже гострою. У процесі інтеграції молоді в кризове суспільство, таким чином, виникає ланцюг взаємозалежних явищ, коли соціальна безпорадність окремих груп молоді є і наслідком трансформації, і причиною, що продукує практики виключення. Так, у молодіжному середовищі з'являються групи з низьким соціальним статусом, депривілейовані, соціально виключені. Небезпека дискримінації та відчуження поширюється в умовах невизначеності і на висококапітальних молодих фахівців.

Невипадкова зміна можливостей інтеграції молоді в кризовому суспільстві тісно залежна від тенденцій соціального розшаровування молоді. До традиційних соціально диференціюючих ознак (за формами зайнятості, характером і змістом праці) додаються нові: соціокультурні, соціально-просторові, матеріально-статусні. Стратифікаційні розходження за формами власності, матеріального становища, типом поселення помітно впливають на шанси молодих людей підвищити свою кваліфікацію, поліпшити життєвий рівень, займатися комерційною діяльністю, домогтися соціального просування. Ще більш помітний зв'язок можливостей успішної інтеграції з майновим розшаровуванням. У молоді, що має низький аскриптивний статус, ці можливості істотно нижче, ніж у багатих.

Отже, різна конфігурація повсякденності визначає різні життєві траєкторії молоді через доступ до різних видів капіталів, ресурсів, шансів, які є каналом впливу повсякденності на стратифікаційний статус особистості.

3.4. Ціннісні орієнтації та життєві установки молоді як елемент інтеграційних стратегій

У процесі конструювання біографічного проекту передбачається, що моделі поведінки, котрі були інтерналізовані в процесі формування габітусу, реалізуються як індивідуальні інтеграційні практики. Так, вони формуються як система соціальних відносин щодо розподілу ресурсів для досягнення бажаної статусної позиції. Головним чинником успішності інтеграційних стратегій і практик в умовах сучасності виступає активність молодої людини в побудові власного біографічного проекту, що зовні нагадує плани в різних видах діяльності та орієнтацію на особистісну реалізацію в різних полях. Життєві

досягнення людини стають значущими не стільки і не тільки за своїми результатами, а тому, наскільки в тому чи іншому біографічному проекті змогла самореалізуватися особистість. Сучасне суспільство репрезентує і відтворює “досяжницький” тип поведінки, що передбачає розширення границь життєвого вибору в прагненні до бажаних статусних позицій. У цьому випадку прийнято говорити про мотивацію досягнення як про норму для сучасного суспільства. Особливо це стосується молоді, яка виступає соціальним індикатором суспільних змін і орієнтована саме не стільки на стратегію виживання, скільки на цінності досягнення успіху. Сьогодні дослідники відстежують серйозні зміни в ціннісно-нормативній системі молодого покоління, якщо їх цінності порівнювати такими, що властиві старшому поколінню²²⁸. Такі зміни пояснюються за допомогою гіпотези соціалізаційного лага Р. Інглехарда, згідно з якою соціально-економічні зміни в суспільстві й ціннісні орієнтації членів суспільства не перебувають стосовно один до одного в безпосередній залежності. Між ними завжди існує часовий лаг, який передував повноліттю – формативний період, обмежений тимчасовими рамками від 12 до 18 років. Саме в цей час складається базова структура особистості, яка надалі змінюється незначним чином²²⁹. У перехідному суспільстві саме внутрішня детермінація соціальної поведінки людей, на базі якої формуються різні життєві стратегії, набуває вирішального значення. На суб’єктивному рівні відбувається виділення, вибір сфери самореалізації, що відповідає габітусу особистості, його реальним зв’язкам з навколишньою дійсністю, його уявленням про власний життєвий шлях, своє становище в системі суспільних відносин, усвідомленням своїх життєвих шансів (здібностей, потреб, інтересів, цілей). В умовах українського суспільства, що трансформується, особливого значення набуває формування у молоді нових інтеграційних стратегій, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Тому у своєму дослідженні ми звернулися до вивчення установок молодих людей на ефективне включення до суспільства, практик досягнення бажаної статусної позиції, готовності до самостійного пошуку рішення власних проблем як вираження їх суб’єктності.

Серед факторів, що впливають на процес конструювання практик молоддю, важливе місце займають ціннісні орієнтації та життєві установки (габітуалізовані структури) як важливий елемент інтеграційних стратегій. Завдяки нормативно-регулятивній функції цінностей мотиваційна сфера свідомості молоді здобуває вибірковою і цілеспрямований характер.

Цінності, якими молоді люди керуються у конструюванні біографічного проекту, розподілилися наступним чином (Табл. 3.16).

²²⁸ Злобіна О. Г. Особистість як суб’єкт соціальних змін / О. Г. Злобіна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 298.

²²⁹ Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода: Монография / Л. Г. Сокурская. – Х. : Изд. центр ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – С. 455.

Таблиця 3.16. Ціннісна система молоді (у % від загальної кількості опитаних)*

Цінності	Ранг
Працьовитість	4
Гроші, матеріальні блага	2
Корисні зв'язки	7
Професійність, майстерність	3
Сім'я	1
Вміння спілкуватися, культура поведінки	5
Чесність, принциповість	9
Фізична сила	12
Особиста індивідуальність	6
Віра в Бога	10
Чіткі життєві цілі	11

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Мікросередовище у значній мірі сприяє формуванню особистості молоді людини. Саме родина як психологічна єдність подружжя, батьків та дітей виконує важливу роль у формуванні габітусу індивіда, формує в ньому вміння адекватно сприймати і розуміти себе та інших; здатність до самоствердження себе як особистості, прояву своїх індивідуальних особливостей, здібностей, інтересів та потреб і вміння взаємодіяти з іншими в реальних ситуаціях; впевненість у власній необхідності, потребу любити близьких. У сучасному світі сімейне поле тісно переплітається з професійним. Воно створює спільний простір економічних відносин і відповідних видів діяльності – репродуктивної, психологічної, рекреаційної, що традиційно розуміється як поле послуг, прав і обов'язків одне перед одним. Тому, не дивлячись на те, що сьогодні в шлюбі та в сім'ї відбуваються суттєві зміни, які відображають більш широкі соціальні перетворення, цінність сім'ї, що є центром емоційної і матеріальної підтримки людини, для сучасної молоді є дуже високою.

За останнє десятиріччя у свідомості молоді відбулась переорієнтація від переваги нематеріальних цінностей до матеріальних, головним чинником якої є ступінь задоволення власним соціально-економічним статусом.

**Таблиця 3.17. Розподіл відповідей респондентів за віком на запитання:
“Які сторони Вашого життя мають для Вас найбільше значення”
(в % від загального числа опитаних) (N=1799) ***

Варіанти відповідей	молодь < 30	середній вік 30-55	старший вік >55	ВСЬОГО
Фізичне здоров'я (стан здоров'я)	78.6	88.1	94.0	87.8
Матеріальний дохід (фінансовий стан)	85.6	83.3	78.4	82.4
Психологічне самопочуття (атмосфера в родині, обстановка на роботі)	44.2	50.8	47.4	48.4
Екологічні умови	11.4	11.2	17.3	13.0

Житлові умови і вирішення побутових проблем	28.2	26.5	22.2	25.6
Можливості повноцінного відпочинку після роботи і під час відпустки	9.5	9.4	5.1	8.2
Можливості самореалізації, розвитку здібностей, проведення цікавого дозвілля	23.6	11.2	3.3	11.5
Не відповіли	1	9	3	13
Інше	2.4	1.2	1.4	1.5
Важко відповісти	0.8	1.1	0.8	1.0

*Сума перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати декілька варіантів відповіді.

* Вторинний аналіз поточних даних Інституту соціології НАН України за 2009 рік.

З таблиці 3.17 видно, що гроші і матеріальні блага, які молодь вважає необхідними для того, щоб зберігати впевненість у собі, посіли друге місце. З нашої точки зору бажання жити забезпечено не несе в собі нічого поганого. Проте іноді заради досягнення матеріального статку молодь готова йти на аморальні вчинки, що свідчить про її бездуховність. Так, дослідження показало, що 6 % респондентів вважають прийнятним для себе шахрайство, 3,5 % – рекет, вимагання, а 26 % – шлюб “заради грошей” (причому частка представниць жіночої статі тут переважає не так суттєво, як очікувалось). Можна констатувати, що бажання бути соціально успішним, багатим, шановним і керувати людьми переважає над загально гуманістичними цінностями. Так, згідно з даними Інституту соціології НАН України²³⁰, в уявленнях про успіх в житті матеріальний достаток (82 %) обирають практично на рівні з фізичним здоров’ям, при цьому можливості для самореалізації, розвитку здібностей залишаються на останніх позиціях (11 %) (Табл. 3.17)

Проблема одночасного співіснування безлічі можливостей, з одного боку, та відсутності доступу до них, з іншого, ускладнюється тим, що сьогодні не існують визнані правильними моделі досягнення бажаної статусної позиції, підтримувані державою, такі як, наприклад, ідея престижу досягнення професійних, економічних успіхів в результаті наполегливої праці, розвитку майстерності, нарощування компетенцій. З професійністю та майстерністю (38 %) опитані молоді люди різною мірою пов’язують самовідчуття себе як особистості (Табл. 3.18). Проте певна кількість молоді не вважає працю необхідною для досягнення успіху в професійному полі. Також чесність і працьовитість (36 %), які опинилися лише на дев’ятій позиції, не є важливими для сучасної молоді. Таким чином, для молоді показником життєвого успіху є саме матеріальна й статусна ознаки; засоби його досягнення взагалі не мають особливого значення.

²³⁰ Бевзенко Л. Д. Ресурси реалізації соціальних інтересів громадян: вітчизняні та західні реалії в уявленнях українців / Л. Бевзенко // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 228–239.

Таблиця 3.18. Цінності, що визначають особистісне самовизначення молоді за самооцінками респондентів(у % від загальної кількості питаних)*

Цінності	Питома вага	Ранг
Працьовитість	36	4
Гроші, матеріальні блага	45	2
Корисні зв'язки	16	7
Професійність, майстерність	36	3
Сім'я	55	1
Вміння спілкуватися, культура поведінки	31	5
Чесність, принциповість	14	9
Фізична сила	3	12
Особиста індивідуальність	26	6
Віра в Бога	10	10
Чіткі життєві цілі	10	11
Важко відповісти	0	-

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

На думку третини опитаних молодих людей саме вміння спілкуватися та культура поведінки, що виступають культурним капіталом, допомагають людині бути особистістю, зберігати впевненість у собі. Для 25 % самовідчуття себе як особистості пов'язане з особистою індивідуальністю. Для певної кількості опитаних самореалізація по суті означає проявлення активності, підприємливості з використанням ділових зв'язків. Для 10 % молоді, що досліджувалась, формою самовираження стає віра в Бога. І лише для 3 % опитаних силове вирішення проблеми стає засобом самореалізації.

Таким чином, в ієрархії цінностей, якими молодь керується у процесі конструювання інтеграційних практик, можна побачити, що традиційні основи особистого становлення, такі, як сім'я, культура поведінки, корисні соціальні зв'язки, чесність, принциповість, співіснують з типовими для сучасної свідомості цінностями – професійність, гроші, підприємливість, індивідуалізм.

Щодо індивідуалізму, то ця тема є дискусійною. Так, наприкінці ХХ ст. Н. Генов поставив закономірне питання: чи може бути стійким соціальний порядок, що базується на індивідуалізмі?²³¹. В ході дискусії з цього питання І. Бутенко спробувала визначити, на якій основі може відбуватися соціальна інтеграція в індивідуалізованому суспільстві: “Чим зазвичай урівноважується індивідуалізм? Що може реінтегрувати атомізованих індивідів? У Північній Америці і Західній Європі йому протистоїть розвинена мережа організацій; незважаючи на різноманітну риторичку, тут підтримуються утворення колективного типу. Колективні зв'язки – необхідна умова для соціальної інтеграції навіть в найрозвиненіших суспільствах”. Проте в пострадянських

²³¹ Genov N. Managing Transformations in Eastern Europe / N. Genov. – UNESCO-MOST, Paris; Regional and Global Developments. Sofia, 1999. – P. 68.

країнах “інститути громадянського суспільства доки так і не стали базою для інтеграції відокремлених громадян”²³².

Отже, трансформація соціального простору змушує молодь обирати ті цінності, які відповідають життєвим обставинам, за відсутністю при цьому чіткого соціального контролю. Разом з тим досить вільна нормативно-ціннісна структура суспільства не відтворює тверді життєві цілі і норми, що повинні виступати в якості соціальних орієнтирів. Це призводить до невизначеності життєвої позиції молодих людей, переваги емоційних елементів свідомості, що породжує суперечливі умови становлення молодої особистості. Амбівалентність вибору одних цінностей, а в повсякденності використання інших – говорить про позицію неузгодженого габітусу, невідповідності старої й нової систем сприйняття й оцінювання дійсності. Хоча існує свідчення, що рівень морального стану нинішньої молоді в цілому досить високий²³³. До плюралістичності цінностей, норм додається фрагментарність життєвої траєкторії особистості, коли молода людина сприймає власне життя як сукупність незв’язаних між собою епізодів. Фрагментарність припускає різне “дотримання правил” і ситуаційність вибору прийнятних моделей поведінки, відсутність довгострокових життєвих планів, сприйняття життєвого шляху як сукупності епізодів (під час непов’язаних між собою), відносність норм до принципів гри та надмірну зацікавленість собою й власними задоволеннями²³⁴.

Ціннісно-нормативні уявлення про майбутнє виступають важливим елементом в структурі життєвої стратегії особистості. Згідно з даними національного опитування, молоді респонденти найчастіше обирають наступні позиції життєвого успіху “дружна родина” – 48 %; “наявність вірних друзів” – 30 %; “гарне здоров’я” – 16,9% і “можливість працювати на себе, а не на інших” – 17 %. Досить низький рівень актуального успіху являє собою категорія “професійної кар’єри” – 6 %, “досягнутого рівня матеріального добробуту” – 9 % і “можливість добре відпочивати, подорожувати – 4 %”²³⁵.

При цьому, за даними національного опитування за 2007 рік, на питання “Кого можна вважати успішною людиною в українському суспільстві”, більшість молодих респондентів обирають: “успішного бізнесмена” – 45,7 %, “депутата” – 33,7 %, “людину з високими доходами” – 32,7 % і “людину, щасливу в сімейному житті” – 42,5 %²³⁶.

²³² Бутенко И. А. Социальная интеграция – на какой базе она возможна? / И. А. Бутенко // Социологические исследования. – 2000. – № 12. – С. 134.

²³³ Горшков М. К. Молодёжь России: социологический портрет / М. К. Горшков, Ф. Э Шереги. – М. : ДСП и М, 2010. – С. 125-127.

²³⁴ Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

²³⁵ Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін. / [За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги.]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 478.

²³⁶ Крамаренко К. Життєвий успіх у контексті соціальних уявлень населення / К. Крамаренко // Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін; за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – С.346–354.

3.5. Внутрішні детермінанти побудови молоддю біографічного проекту

Задоволеність життям (як суб'єктивний показник вдалого конструювання) можна віднести до категорії актуального, уже досягнутого результату, який визначається суб'єктивною оцінкою особистістю рівня власних досягнень (за термінологією Є. Головахи). Тому в дослідженні проаналізовано настрої молоді як суб'єктивної детермінанти її конструювання інтеграційних практик і одночасно як показника задоволеності тим статусом, що вже досягнуто. Він істотно визначає стратегічні установки особистості, відповідність її вчинків життєвій ситуації.

Найбільш активно виявилася молодь до дев'ятнадцяти років (55 %), яка знаходиться лише в стадії формування життєвих планів, оптимістичнішою - молодь старшої вікової групи (32 %), яка є найбільш сформованою особистісно (Табл. 3.19). У даному випадку вік виступає чинником рівня соціальної компетентності як умови нормативної реалізації індивідуальних можливостей; це показник міри адаптованості і самореалізації²³⁷.

Таблиця 3.19. Оцінка молоддю свого настрою в залежності від віку (у % по кожній групі)*

	До 19 років	20 - 24 роки	25 - 29 років	30 – 34 роки
Оцінка настрою				
Активність та задоволення	55	24	12	11
Пасивність, песимізм	5	5	0	15
Оптимізм та впевненість	15	29	47	32
Байдужість	20	19	35	21
Тривога	0	17	6	5
Гнів	5	2	0	16

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Дослідження також показало, що для молоді, яка навчається, оптимізм є більш властивим (більше третини) (Табл. 3.20). Це можна пояснити тим, що студентська молодь більше відчуває підтримку батьків, ніж працююча. Песимістичні настрої насамперед детерміновані включеністю в соціально-економічні відносини, коли молодь зіштовхується з такими реаліями, як невивплата зарплатні, загроза втратити роботу, безробіття. Взагалі не охарактеризували свій настрій як оптимістичний безробітні молоді люди, яких було опитано. 40 % з їх відчувають тривогу.

²³⁷ Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – С. 208.

Таблиця 3.20. Самооцінка молоддю свого настрою в залежності від роду занять (у % по кожній групі) *

Оцінка настрою	По масиву	Молодь, що працює	Безробітна молодь	Молодь, що навчається
Активність та задоволеність	26	13	0	39
Пасивність, песимізм	6	7	0	8
Оптимізм та впевненість	30	36	20	23
Байдужість	22	22	40	23
Тривога	9	11	20	2
Гнів	7	9	20	6

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Таблиця 3.21. Самооцінка молоддю свого настрою в залежності від статі (у % по кожній групі) *

Оцінка настрою	За масивом	Жінки	Чоловіки
Активність та задоволеність	27	26	21
Пасивність, песимізм	6	9	3
Оптимізм та впевненість	30	25	37
Байдужість	23	21	27
Тривога	9	12	8
Гнів	6	7	5

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Щодо розподілу за статтю, то чоловіки виявилися більш оптимістичнішими і впевненішими, ніж жінки (58 % і 51 % відповідно), що, мабуть, пояснюється своєрідними психологічними та емоційними властивостями жінок (Табл. 3.21).

Тривожність найбільш є характерною для 20 - 24-річної молоді (17 %), соціальний і професійний статус яких тільки формується, а, як показало дослідження, їхня інтеграція в економічну сферу суспільства є дуже нестійкою. Настрій жінок (10 %) також є більш тривожним, ніж настроїв чоловіків (8 %).

Що стосується байдужості, то більшою мірою вона виявилася характерною для студентів вузу, які вважаються найбільш "продвинутою" частиною молоді (23 %). Ситуація соціальної, економічної та світоглядної невизначеності лише в 5 % опитаних молодих людей викликає обурення та гнів, які майже однаково розподілилися по усіх вікових групах.

В цілому суб'єктивна оцінка молодими людьми свого настрою, який є найбільш властивим для них у теперішній час, виявилася досить високою, що в певній мірі є свідченням посилення адаптаційних процесів у молодіжній свідомості, зокрема, певного врівноваження психологічного стану. Порівнюючи морально-психологічні стани різних вікових груп населення

України, Н. Паніна відзначає, що більш високий рівень психологічного здоров'я молоді насамперед обумовлений тим, що вона куди більш оптимістично оцінює своє майбутнє життя, зокрема, особисті плани і перспективи²³⁸. Це у свою чергу є важливою умовою вдалості конструювання інтеграційних практик молодими людьми.

Габітус формує майбутнє агента на підставі “суб’єктивної оцінки об’єктивних ймовірностей”, узгодження бажаного й можливого – того, на що можна розраховувати²³⁹. Саме габітуалізовані схеми визначають стратегії досягнення бажаної статусної позиції, відповідно – соціальну позицію й подальші зміни габітусу. Активність людини в побудові власного біографічного проекту виступає тут фундаментальним суб’єктивним фактором успішних інтеграційних практик, що зовні нагадує кар’єрні плани в професійній діяльності та орієнтацію на особистісну реалізацію в різних сферах життєдіяльності.

Слід врахувати, що сама постановка життєвих цілей визначається, виходячи із системи життєвих пріоритетів, які у свою чергу формуються на основі усвідомлення сенсу життя, оскільки планування життя завжди припускає вихід за межі наявної соціальної ситуації. У ситуації істотних перетворень і фрагментації життєвих траєкторій артикулюється можливість особистості планувати своє майбутнє. Проте у періоди кардинальних соціокультурних змін зафіксована в соціальних інститутах об’єктивна основа планування майбутнього була зруйнована, тому сприйняття власного життя як біографічного проекту в сьогоденні втрачає свою актуальність. Звичайно таке руйнування біографій відбувається в людей, що, на думку Л. Іоніна, орієнтовані на кар’єру й прагнуть активно формувати свій життєвий шлях.

Відмова від довгострокового планування пояснюється впливом постмодерністських ціннісних змін, характерною рисою сучасного суспільства в ситуації системної фрагментарності та ситуативності життєвої траєкторії особистості. Підтвердження даних обставин знаходимо в дослідженні. Замість біографізації своїх життєвих планів головним завданням, яке повсякденно вирішують молоді українці, є завдання, як вижити. Дані дослідження показали, що 38 % опитаних молодих людей планують своє життя на рік, 20 % – на п’ять років, 5 % – на десять, 37 % респондентів не планують взагалі (Рис. 3.2). Тому говорити про формування довгострокових планів, прагнення до успіху досить спірно. Це є свідченням вільного структурування та інтерпретації часу людиною, які можуть бути викликані необхідністю поставити цілі, несумісні за ресурсом, що змушує розмежувати їх у часі.

²³⁸ Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 21.

²³⁹ Гронас М. “Чистый вигляд” и взгляд практика: Пьер Бурдьё о культуре / М. Гронас – Режим доступа: [www/UBL: http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/sootech/main11.html](http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/sootech/main11.html) – 21. 02. 2008. – Загл. с экрана.

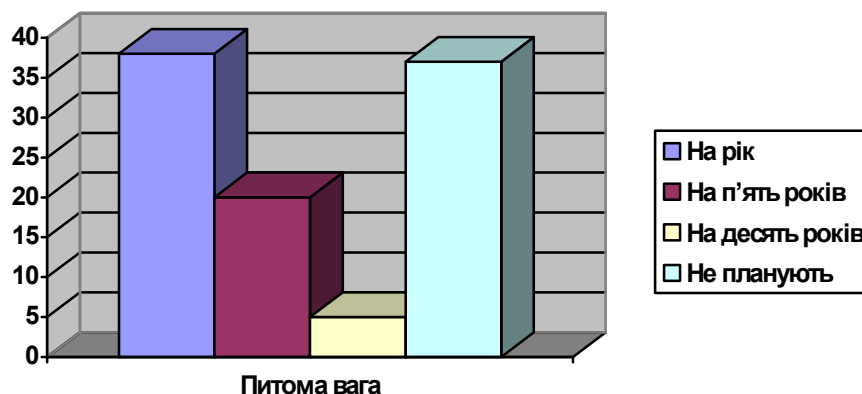

Рис.3.2. Відповіді респондентів на питання “Чи плануєте Ви етапи свого життя” (у % від загальної кількості опитаних). За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Важливим емпіричним виміром повсякденності є концепт життєвих шансів. Життєві шанси дають, з одного боку, реалізувати принципи вільного вибору для індивіда, а з іншого - врахувати “правила гри”, сформульовані суспільством²⁴⁰. Картина світу з позиції оцінки молоддю можливостей самореалізації і шансів досягти успіху в житті виявилася не досить оптимістичною. Тільки в 66 % опитаних молодих людей є відчуття, що вони зможуть досягти чогось у житті, 51 % вважають, що їхнє життя складеться благополучно, тільки 15 % вважають, що суспільство оцінює їхню роботу (Табл. 3.22). Такий низький рівень особистісної гідності не може стимулювати високу активність, що є найнеобхіднішою умовою успішної інтеграції людини.

Таблиця 3.22. Оцінка молоддю життєвих шансів (у % від загальної кількості опитаних) *

Оцінка	Питома вага
Життя складеться благополучно	51
Суспільство оцінює мою роботу	15
Я вільна людина	40
Зможу досягти чогось у житті	66
Зможу заробляти достатньо	28
Мене поважають люди	37
Всього	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Одним з важливих компонентів стратегії успішної інтеграції, що характеризує способи досягнення життєвого успіху, є використання структурних можливостей, що відкриваються в процесі соціальних змін, залучення нових способів життєдіяльності в рутинні практики повсякденного життя. Згідно з дослідженням 71 % опитаних молодих людей оцінюють сучасні суспільні можливості, якими може скористатися сучасна молодь, вступаючи в життя, як обмежені, і тільки 17 % як достатні (Табл. 3.23).

²⁴⁰ Соціальні інтереси в контексті соціокультурної модернізації; за ред. О. Злобіної. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 278.

Таблиця 3.23. Оцінка молоддю сучасних суспільних можливостей для самореалізації (у % від загальної кількості опитаних) *

Оцінка	Питома вага
Абсолютно достатні	2
Достатні	15
Деякою мірою обмежені	49
Цілком обмежені	22
Важко відповісти	11
Всього	100

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Серед критеріїв, від яких залежить яким буде їх майбутнє життя, респонденти в 2007 р. виокремлюють наступні: 12 % вважають, що тільки від них особисто воно залежить, 11 % вірять, що від зовнішніх обставин, а також від удачі, везіння або щасливого випадку, 29 % - однаково як від зовнішніх обставин, так і від себе особисто²⁴¹. Якщо порівняти відповіді респондентів в 2007 і 2009 роки, то в 2009 р., збільшилася процентна частка тих, хто вважає, що їх життя залежить здебільшого від зовнішніх обставин – 11 % (2007 р.) і 20 % (2009 р.). (Табл. 3.24) Така тенденція характерна для суспільства, яке знаходиться в ситуації соціально-економічної кризи, оскільки люди втрачають віру в те, що вони можуть змінити власне життя на краще або самі конструювати його.

Установка на те, що майбутнє життя, за даними даного дослідження (Табл. 3.25), залежить насамперед від них, найбільше була характерною для “оптимістів” (61 %) і таких статусних груп, як підприємці і студенти. Кореляційний аналіз показав, що практики самостійного вирішення життєвих проблем більше характерні для тих, хто дивиться на життя з оптимізмом (61 %). 24 % опитаних орієнтуються на економічну ситуацію, що складеться в суспільстві, а не на власну активність. Ця практика корелює з песимістичним настроєм. Так, було більше всього тих, хто відчуває тривогу (29 %) і страх (14 %). Наступною за ступенем поширення серед респондентів була життєва практика використання допомоги родини, друзів (17 %), – соціальний інфантилізм. Представники цієї групи були налаштовані досить оптимістично (18 %) і в той самий час помітні і тривожні настрої (24 %).

²⁴¹ Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін. / [За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги.]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 472.

**Таблиця 3.24. Розподіл відповідей респондентів на питання
“Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше
життя?” (поточні дані Інституту соціології НАН України, “Суспільна думка в Україні –
2009”, N=1799)²⁴²**

Варіанти відповідей	У % до тих, хто відповів на запитання	
	2007 р.	2009 р.
Здебільшого від зовнішніх обставин	11.1	20.3
Деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин	24.8	25.7
Однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин	28.7	31.9
Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин	22.7	15.2
Здебільшого від мене	12.4	7.0
Всього	100	100

**Таблиця 3.25. Залежність життєвих установок молоді від емоційного стану
(у % по кожній групі) ***

Від чого залежить те, як складеться майбутнє життя	Оцінка настрою						За масивом
	Активність та задоволеність	Пасивність, песимізм	Оптимізм та впевненість	Байдужість	Тривога	Гнів	
Від ситуації в Україні	0	17	10,7	-	21	41	7
Від допомоги родини, друзів	25	0	10,7	18	14	0	18
Від мене особисто	54	33,5	61	50	36	60	51
Від випадку, везіння	4	16,7	11	9	0	0	7
Від обставин, які складуться вдало	17	33,5	7	23	21	0	17

Що стосується вікових розходжень у життєвих установках молоді, то згідно з даними дослідження, чим старше респонденти, тим частіше вони налаштовані на пасивну життєву позицію. Що стосується гендерних розбіжностей, то виявилось, що життєві установки юнаків відрізняються більшою, ніж у дівчат націленістю на активну позицію (62 %). Дівчата більше розраховують на допомогу збоку (23 %) (Табл. 3.26).

²⁴² Бевзенко Л. Д. Ресурси реалізації соціальних інтересів громадян: вітчизняні та західні реалії в уявленнях українців / Л. Бевзенко // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 228–239.

**Таблиця 3.26. Життєві установки молоді в залежності від статі
(у % по кожній групі) ***

	Чоловіки	Жінки	За масивом
Оцінка настрою			
Від ситуації в Україні	10	7	7
Від допомоги родини, друзів	13	23	18
Від мене особисто	61	46	51
Від випадку, везіння	0	9	7
Від обставин, які складуться вдало	18	15	17

*За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Таким чином, повсякденність має безпосередній вплив на конструювання біографічних проектів молодих українців. Ситуація постсучасності надає нові шанси й можливості для самореалізації й досягнення бажаного соціального стану. Але у той самий час ставить перед людьми ситуацію досягнення під питання, оскільки зростає роль аскриптивних характеристик статусу (3.1). Це провокує зростання інсценованої й презентаційної поведінки, яка розрахована на аскриптивні форми соціального статусу²⁴³.

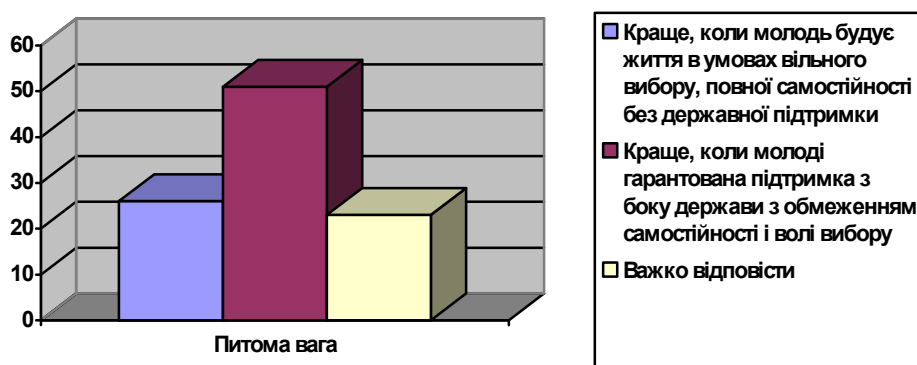

Рис. 3.3. Відповіді респондентів на питання “Яке з наступних суджень найбільш точно виражає Вашу думку про те, що краще для молоді”(у % від загальної кількості опитаних) (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Усвідомлюючи майбутнє як проект власного життєвого шляху, індивід вираховує можливості і ризики дій, засновуючись на даних рефлексивного моніторингу структурних умов – отже, враховуючи їх владу і відтворюючи її.

Важливим суб’єктивним показником активності життєвої позиції є відповідь на питання про відповідальність за те, як складається життя людини. Тільки 26 % опитаних вважають за краще будувати своє життя в умовах, коли їм надана повна самостійність і воля вибору. Саме ця стратегія визначає активного соціального актора, що видозмінює форми соціальної організації. 51 % опитаних вважають, що краще, щоб молоді була гарантована підтримка з боку держави, навіть якщо при цьому самостійність і воля вибору обмежені (Рис. 3.3).

²⁴³ Ионин Л. Г. Социология культуры: учебное пособие / Л. Г. Ионин. - 2-е издание. – М. : Логос, 1998. – С. 249.

Важливим є розуміння практик як “різних впорядкованих сукупностей навичок інтенційної діяльності, які в той самий час розкривають можливості для людини відбутися у тій чи іншій соціальній якості”²⁴⁴. Здатність особистості вибудовувати свій життєвий світ шляхом освоєння певної частки соціальної реальності, яку вона осмислює, передбачає використання практик керування собою та обставинами власного життя на основі знання своїх особливостей, здібностей та недоліків. За суб’єктивною оцінкою лише 29 % опитаних молодих людей вважають, що вони використовують всі можливості для досягнення мети, 32 % не бояться приймати рішення, 29 % вміють самостійно створювати сприятливі для себе умови, 40 % вважають себе впевненими у собі людьми (Табл. 3.27). Саме ці якості є необхідними для активізації процесів самоконструювання особистості, становлення суб’єктного потенціалу молоді.

Таблиця 3.27. Оцінка молоддю наявності особистих якостей (у % від загальної кількості опитаних) *

Якості	Характерно	Характерно певною мірою	Характерно незначно	Не характерно	Важко відповісти
Відповідальність за свої вчинки	72	25	0	0	2
Вміння пристосовуватися до зовнішніх обставин	44	45	6	0	4
Тверді моральні принципи	45	42	5	2	5
Впевненість у собі	40	47	7	1	3
Сміливість приймати рішення	32	54	9	1	3
Вміння самостійно створювати сприятливі обставини	29	47	15	0	8
Вміння використовувати всі можливості для досягнення цілей	29	41	11	5	13

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Проте сама ситуація нестабільності, як показало дослідження, може сприяти збільшенню духовних і фізичних сил людини, розкриттю її творчого потенціалу. Так, 54 % молодих людей вважають, що для досягнення успіху в житті в умовах кризового українського суспільства необхідно ризикувати, тільки третина опитаних гадають, що в житті краще не ризикувати, поступово, але надійно, будувати свою кар’єру (Табл. 3.28).

За всіма характеристиками самореалізації оцінки можливостей молоді, орієнтованої на ризик, істотно вище. Тобто молоді люди, що вважають за краще за наявністю вибору ризикувати, у середньому більш високо оцінюють власні можливості досягнення успіху, чим прихильники стабільності і надійності. Очевидно, група молоді, у моделях поведінки якої домінує прагнення до ризику, боротьби має більше шансів реалізувати свій потенціал. Це означає, що

244 Волков В. Теория практик / В. Волков, О. Хархордин. – СПб. : Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – С. 22.

вона і є інноваційною складовою розширеного відтворення соціальної структури.

Таблиця 3.28. Думка молодих людей щодо найбільш притаманних для них способів досягнення успіху (у % від загальної кількості опитаних) *

Стратегії	Так	Ні	Важко відповісти
Готовність йти на ризик	54	18	27
Поступова побудова кар'єри	33	36	31
Вхопити удачу	55	20	25
Боротьба без моральних умовностей	56	19	25
Не досягти успіху, але не переступити через принципи	40	25	25

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

На жаль, відсоток молоді, яка не зуміла реалізувати свої можливості в житті чи не має таких, досить високий. Нижче середнього оцінили власні можливості знайти достойну роботу 37% респондентів, підвищити кваліфікацію – 42%, поліпшити матеріальне становище – 34%, просунутися по службі – 45%, зробити свій бізнес – 59% (Табл. 3.29). Така ситуація може детермінувати невдалі інтеграційні практики у полі економіки, становлення її суб'єктності в сфері професійної діяльності.

Таблиця 3.29. Оцінка молоддю своїх можливостей включення до соціального простору (у % від загальної кількості опитаних) *

Можливості	Оцінка можливості		
	Низька	Достатня	Висока
Знайти достойну роботу	37	53	9
Підвищити кваліфікацію	42	38	20
Поліпшити матеріальний стан	34	56	9
Побудувати успішну кар'єру	45	39	16
Побудувати власний бізнес	59	24	17
Інше	0,1	-	-

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Важливою передумовою формування життєвої стратегії є забезпеченість особистості комплексом ресурсів, необхідних для побудови альтернатив вибору. Що стосується ресурсів, необхідних для досягнення успіху в житті, то 67% опитаних виділяють гарне матеріальне становище; 44% – наявність “потрібних” соціальних зв'язків; 30% – владні повноваження, 29% – престижну роботу (Табл. 3.30). Отримані дані свідчать про те, що для молодого українця основним критерієм життєвого успіху є матеріальні блага, що відображені в категоріях влади, багатства і професійних досягнень. У свою чергу ці категорії є індикатором соціального статусу індивіда.

Таблиця 3.30. Відповіді респондентів на питання “Які ресурси Вам необхідні для досягнення успіху?” (у % від загальної кількості опитаних) *

Ресурси	Питома вага
Матеріальні блага	68
Владні повноваження	30
Наявність потрібних соціальних зв'язків	44
Високе статусне положення родини	11
Престижна освіти	9
Престижна робота	30

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Звертаючись до ролі соціальних зв'язків у конструюванні успішних стратегій інтеграції, відзначимо, що вони лежать в основі існування та накопичення соціального капіталу. Згідно з П. Бурдьє соціальний капітал є сукупністю існуючих або потенційних ресурсів, пов'язаних з наявністю стійкої мережі більш-менш інституціолізованих відносин взаємного знайомства й визнання, або, інакше кажучи, членства в групі²⁴⁵.

Згідно з дослідженнями українських вчених, в соціокультурному просторі нашої країни соціальний капітал як дієвий ресурс досягнення бажаної статусної позиції є більш вагомим, ніж на заході. Так, Л. Бевзенко аналізує оцінку ресурсів, необхідних для досягнення високої соціальної позиції в українському суспільстві та порівнює з такою ж оцінкою в західних країнах²⁴⁶. Серед запропонованих ресурсів досягнення високого соціального положення в українському суспільстві, відмічає Л. Бевзенко, переважають наступні: “впливові родичі” (51 %), “заможні батьки”(37 %), “уміння іноді йти в обхід закону ”(33 %), “впливові друзі” (27 %), “егоїзм, індивідуалізм” (12 %). На відміну від зазначених ресурсів для країн Заходу більш характерні наступні ресурси (однак зазначимо, що це за уявленнями українських респондентів) - “високий інтелект, здібності” (56 %), “гарна освіта” (49 %), “уміння розпоряджатися грошима” (24 %), “знання іноземних мов” (23 %), “чесність, принциповість”(1 %), “вихованість, гарні манери” (11 %), “політична обізнаність” (10 %)²⁴⁷.

Стратегія досягнення високого соціального становища: “Уміння іноді йти в обхід закону”, на думку респондентів, більше властива для нашої країни – 33 %, ніж для розвинутих країн Заходу – 5 %²⁴⁸.

Слід звернути увагу на те, що в уявленнях молоді досягнення бажаної статусної позиції залежить від уміння розглянути нестандартні можливості й

²⁴⁵ Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє / Отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко / [пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 248.

²⁴⁶ Бевзенко Л. Д. Ресурси реалізації соціальних інтересів громадян: вітчизняні та західні реалії в уявленнях українців / Л. Бевзенко // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 228–239.

²⁴⁷ Бевзенко Л. Д. Ресурси реалізації соціальних інтересів громадян: вітчизняні та західні реалії в уявленнях українців / Л. Бевзенко // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 228–239.

²⁴⁸ Ferber J. De la réussite individuelle au chemin d'individuation / J. Ferber, V. Guerin // Revue de psychologie de la motivation. – 2004. – N° 37. – Режим доступа: [www/URL:http://www.etincelle-theatre-forum.com](http://www.etincelle-theatre-forum.com)

бути удачливим, не звертаючи уваги на норми і правила, за якими діє більшість. Для молодого покоління, що формувалося в ситуації порушення традиційних каналів соціальної інтеграції, зростає роль віри в удачу, як необхідного фактору досягнення життєвого успіху.

Таким чином, самими вагомими ресурсами досягнення бажаної статусної позиції для молоді є соціальний (впливові родичі, потрібні “соціальні зв’язки”) і економічний. Такі ресурси, як професіоналізм, освіта є не надто вагомими.

Таблиця 3.31. Оцінка молоддю особистих бар’єрів, що можуть вплинути на досягнення успіху в житті (у % від загальної кількості опитаних) *

Бар’єри	Питома вага
Неможливість поєднувати сімейні обов’язки та кар’єри	15
Проблеми особистого характеру	19
Проблеми зі здоров’ям	28
Відсутність лідерських якостей	15
Песимізм	18

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Серед основних особистих бар’єрів, що можуть істотно вплинути на досягнення успіху в житті, респонденти виділяли неможливість поєднувати сімейні обов’язки та кар’єру (14 %), проблеми особистого характеру (19 %), проблеми зі здоров’ям (27 %), відсутність лідерських якостей (15 %) та песимізм (18 %) (Табл. 3.31).

Отже, для молоді не має принципового значення, за рахунок чого досягнуто бажаний результат. Можливо ця ситуація скоріше викликана ситуацією постмодерністського ціннісного впливу, для якого характерними є фрагментарність і короткострокові плани в конструюванні біографічного проекту.

Оскільки важливим зовнішнім вираженням і практичним втіленням габітусу особистості виступає стиль життя й споживання, доцільно, на наш погляд, приділити увагу практикам молоді у цих сферах. Звичайно ж, структура споживання залежить, насамперед, від матеріального рівня й вікового фактору. У загальнонаціональному опитуванні пропонувалося оцінити таке твердження: “Люди частіше купують дорогі товари, аби тільки продемонструвати іншим свою заможність. Відповідаючи на дане запитання, більш, ніж кожна друга молода людина погодилася із цією думкою - 59 %”²⁴⁹. Можна сказати, що молоде покоління при конструюванні інтеграційних практик використовує демонстративне споживання з метою презентації свого соціального статусу.

Слід також відмітити, що сьогодні посилюється орієнтація молоді на гедоністичні цінності (одержання від життя різних матеріальних насолод) як прояв демонстративності життєвого стилю. Дослідження показало, що в структурі дозвілля опитаної молоді домінують різні види спілкування і

²⁴⁹ Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін. / [За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги.]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 482.

спожитку засобів масової культури. Ці форми не потребують матеріальних витрат, проте вони є спрямованими не на творчий та духовний розвиток, а на підтримку життєвого тону, отримання задоволення. Дозвілля в молодіжному середовищі виконує в основному рекреативну функцію, у той час як пізнавальна, креативна функція не реалізується взагалі або реалізується недостатньо. Наприклад, художню літературу біля третини опитаних або взагалі не читають, або читають дуже рідко. Рекреативні дозвільні орієнтації підкріплюються змістом теле- та радіомовлення, які поширюють більшою мірою цінності масової культури. Дані дослідження показали, що дозвільна самореалізація молоді в більшій мірі здійснюється поза закладів культури. 60 % молодих людей не беруть участі ні в якій суспільній, культурній, молодіжній організації. 11 % опитаних є членами профспілки, 2 % - займаються політичною діяльністю і 1 % - виконують суспільну роботу в соціальній службі. 2 % опитаної молоді перебувають у молодіжному суспільному об'єднанні. Лише 14 % молодих людей постійно відвідують спортивний клуб або секцію, 2 % - театральну студію, 6 % респондентів є членами клубу за інтересами (Табл. 3.32).

Таблиця 3.32. Відповіді респондентів на питання “Чи є Ви учасником якої-небудь з названих організацій?” (у % від загальної кількості опитаних) *

Організації	Питома вага
Профспілка	11
Політична партія	2
Екологічна організація	
Спортивний клуб, секція	14
Театральна студія	2
Клуб за інтересами	6
Громадська соціальна служба	1
Молодіжне громадське об'єднання	2
Жодної	60

* За даними авторського соціологічного дослідження (Дніпропетровський регіон, 2012 р., n = 470)

Д. Белл відзначає, що в сучасному суспільстві відбувається заміщення цінностей буржуазного життя гедонізмом, що у свою чергу фіксує зміни морально-етичних цінностей в суспільстві. Гедоністичне відношення до життя припускає істотну трансформацію уявлень про конструювання успішного біографічного проекту.

Таким чином, дослідження відобразило загальну картину соціокультурних орієнтацій та засобу життя сучасної молоді. Зрозуміло, що культурний спожиток є динамічним, здатним відновлюватися, проявляється у визначених та індивідуальних продуктах духовного виробництва. Негативні тенденції в цій сфері можуть бути подолані в ході позитивних соціально-економічних змін.

Отже, процес конструювання біографічного проекту включає множину аспектів, що охоплюють соціальне життя – приватна і публічна сфера, суб'єктивний аспект, самореалізація тощо.

Дані висновки підтверджуються іншими дослідниками, що вивчають проблеми сучасної молоді, зокрема І. Мартинюком, про те, що “у погляді на суспільні проблеми і перспективи молоді властива певна “мозаїчність”, аморфність уявлень і переконань, спричинена динамічністю суспільних перетворень, інституційною неусталеністю, з одного боку, й відсутністю життєвого досвіду та каркасу освячених традицією норм – з іншого”²⁵⁰. Молода людина стає джерелом фрагментації суспільства й сприймає навіть події свого життя як сукупність непов’язаних між собою епізодів. Це приводить до невизначеності біографічного проекту.

Це означає, що конструювання біографічного проекту стає предметом особистого вибору людини, яка усе більше почуває себе вільною в індивідуалізованому світі. Однак плюралістичність практик інтеграції, стилів життя й споживання нерідко призводить до ціннісної амбівалентності.

Таким чином, результати дослідження особливостей процесу інтеграції сучасної молоді ще раз підтвердили вплив структурних соціальних змін на суб’єктивні конструкції реальності й навпаки. Інтеграційні практики відтворюються у схемах сприйняття, оцінювання й дій молоді особистості. Молоді актори інвестують ресурси в різних напрямках, в різних полях, створюючи ансамбль капіталів. І в цьому важливу роль грає повсякденність, що визначає можливості конструювання інтеграційних практик. Габітус формує майбутнє агента на підставі “суб’єктивної оцінки об’єктивних ймовірностей”, узгодження бажаного й можливого – того, на що можна розраховувати²⁵¹. Саме габітуалізовані схеми визначають стратегії досягнення бажаної статусної позиції, відповідно - соціальну позицію й подальші зміни габітусу. Індивідуальні практики в умовах сучасної реальності відображують зміну старих способів досягнення бажаних статусних позицій, стилів життя й практик інтеграції новими, у яких молоді люди самі конструюють свій життєвий шлях.

3.6. Практики соціальної інтеграції української молоді в сучасних реаліях

Актуальні питання методології соціології молоді, класифікація соціологічних теорій молоді, особливості цієї соціальної групи, сучасна специфіка її соціального становлення активно висвітлюються не тільки в наукових джерелах, але й у підручниках²⁵² і словниках²⁵³. Однак до цього часу невідпрацьовані концептуальні питання щодо моделі конструювання інтеграційних практик сучасної молоді.

²⁵⁰ Мартинюк І. Молодь України: штрихи до соціального портрета / І. Мартинюк // Соціальні виміри суспільства: Збірник наукових праць. – Вип. 3 (14). – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 221–234.

²⁵¹ Гронас М. “Чистый вигляд” и взгляд практика: Пьер Бурдьё о культуре / М. Гронас – Режим доступа: [www/UBL: http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/sootech/main11.html](http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/sootech/main11.html) – 21. 02. 2008. – Загл. с экрана.

²⁵² Чупров В. И Социология молодежи на рубеже своего тридцатилетия / В. И. Чупров // Социологические исследования. – 1994. – № 6. – С. 50–57.

²⁵³ Социология молодежи: энциклопедический словарь / Отв. ред. Ю. А. Зубок и В. И. Чупров. – М. : Academia, 2008. – 608 с.

Між тим у світі молодь складає значну частину населення і відіграє важливу роль у вирішенні важливих соціальних, економічних, політичних та моральних проблем людства. Вона репрезентована майже в усіх соціальних прошарках і групах сучасного суспільства, несе на собі відбиток майнової диференціації, різних економічних можливостей та активності тощо. Молоді люди відрізняються надзвичайною динамічністю та сприйнятливістю, найбільш активно, у порівнянні з іншими соціальними спільнотами, сприймають ті зміни та перетворення, які характеризують той чи інший соціум на даному етапі розвитку.

“Ефективність соціального і культурного розвитку молоді визначається з одного боку, тим, які умови створює суспільство, а з іншого, тим, наскільки молоде покоління користується в повсякденності накопиченими знаннями, уміннями і навичками. Молодь, що є структурним елементом суспільства, має статус, позицію в суспільстві, що визначається функціями молодого покоління. Соціальний статус молоді розкривається в її об’єктно-суб’єктних характеристиках. З одного боку, молодь – це соціальний об’єкт основними функціями якого є навчання і виховання. З іншого боку, молодь – це соціальний суб’єкт, для якого характерні три основні функції – відтворювальна, трансляційна, інноваційна”²⁵⁴.

У зв’язку з цим виникає необхідність пошуку шляхів та механізмів ефективної інтеграції молоді до соціального простору, вивчення можливостей прогнозування та керування даним процесом, які забезпечують стійкість і спрямованість соціального розвитку молоді.

Звернемо увагу на те, що “соціальна інтеграція молоді відображає: 1) характер зв’язків між суспільством як цілим і молоддю як його частиною, що виникають у процесі її включення в соціальну структуру і спрямовані на відтворення стійких суспільних відносин і цілісності суспільства; 2) сукупність процесів, що визначають різні форми внутрішньогрупової єдності молоді”²⁵⁵.

Динаміка соціального і культурного життя зумовлює і саморозвиток молоді як соціокультурної спільноти. Включення молоді в активне громадське життя сприяє її інтеграції в існуючу систему громадських стосунків²⁵⁶. При цьому “особливістю молодіжної культури є її неоднорідність. Недостатня увага до молодого покоління, що вступає в життя, перетворює його на потужний чинник дестабілізації суспільства”²⁵⁷.

При вивченні інтеграційних практик молоді не можна обійти питання молодіжної культури. Вчені активно займаються розробкою типологій молодіжної субкультури, що характерні для сучасного соціуму. С. Левикова вказує на важливий момент в розумінні механізму формування молодіжної

254 Шилова Л. С. Образ успеха и жизненные стратегии молодежи / Л. С. Шилова // Вестник Омского университета. – 2008. – №1/2. – С. 24–36.

²⁵⁵ Социология молодежи: энциклопедический словарь / Отв. ред. Ю. А. Зубок и В. И. Чупров. – М. : Academia, 2008. – С. 152.

256 Луков В. А. Теории молодежи. Междисциплинарный анализ / В. А. Луков. – М. : Канон+ РООИ “Реабилитация”, 2012. – С. 343.

²⁵⁷ Там же, С. 350

культури, а саме: необхідність відходу від “побутового” поняття “молодіжної культури” як “культури для молодих”. Адже “молодіжна культура” створюється самою молоддю для себе, не спрямована на масове поширення, носить замкнутий характер – орієнтована на вузьке коло посвячених, характеризується нонконформізмом і виникає тільки у великих містах. Культура ж для молодих, навпаки, створюється “батьками” для “дітей”, орієнтована на масове споживання, відрізняється конформізмом і розрахована на молодих людей незалежно від того, де вони живуть”²⁵⁸. Через молодіжну культуру молоде покоління і самостверджується, і інтегрується в ті структури і співтовариства, які його представники вважають найбільш прийнятними.

Коли соціальна інтеграція молоді конструюється через субкультурну ідентифікацію, слід мати на увазі застереження російських соціологів стосовно до того, що “період активної субкультурної ідентифікації не триває вічно. Після цього абсолютна більшість, набувши необхідної ідентифікації, поступово відходять від своєї субкультури. Спочатку починають слухати не тільки “свою” музику, а потім часто зовсім перестають це робити. Починається процес інтеграції в суспільство (бажання вмонтуватися в суспільство). Поступово перестають відвідувати всі концерти й заходи, оскільки там нема “нічого нового”; розходяться майже з усіма друзями з попередньої тусовки, бо їх пов’язувала лише субкультура. Субкультурна ідентифікація слабшає і зовсім зникає”²⁵⁹.

Моделі інтеграційних практик сучасної молоді мають бути варіативними, що обумовлено багатьма чинниками. Так, молодь – це прошарок суспільства, який у повсякденному житті часто потрапляє під вплив суспільних настроїв, що призводять до хаосу, безладу і розколу суспільних відносин²⁶⁰. Саме тому “молоді потрібна властива старшому поколінню стійка світоглядна, моральна позиція, що проявляється в соціальній відповідальності, порядності і щирості, щоб зайняти гідне становище в суспільстві і бути йому корисною”²⁶¹.

Варіативність соціальної інтеграції молоді проявляється як в часовому вимірі, так і в просторовому, що особливо наочно проявляється при порівнянні життєвих траєкторій мешканців центру і провінції. Умови провінції накладають відбиток на конструювання інтеграційних практик молоді. Дані, отримані російськими соціологами в ході дослідження “Молодь в соціокультурному просторі провінції” (дослідження проведене в квітні-червні 2008 р. у Костромській, Івановській і Ярославській областях, вибірка квотна, стратифікована за статтю і віком, обсяг вибірки - 1320 осіб), дозволяють зробити висновок про те, що соціальна інтеграція молоді провінції має ряд

²⁵⁸ Левикова С. И. Молодежная субкультура / С. И. Левикова. – М. : “ФАИР-ПРЕСС”, 2004. – С. 112.

²⁵⁹ Как люди делают себя. Обычные россияне в необычных обстоятельствах: концептуальное осмысление восьми наблюдавшихся случаев / под общ ред. В. А. Ядова, Е. Н. Даниловой, К. Клеман. – М. : Логос, 2010. – С. 229.

²⁶⁰ Елишев С. О. Современные подходы к определению понятия “молодежь” в социологии / С. О. Елишев // Вестник Моск. ун-та. Сер.18. Социология и политология. — 2009. — № 3. — С. 187–189.

²⁶¹ Закарьяева М. С. К социальному статусу и ролям современной молодежи / М. С. Закарьяева // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие: материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса / РОС, ИС РАН, АН РГ, ИСППИ. – М. : РОС, 2012. – С. 5596.

особливостей. Серед чинників, що впливають на динаміку життєдіяльності молодого покоління, особливе місце займає соціокультурний простір, у якому проходить життєдіяльність молоді. “Сьогоднішня провінційна молодь опиняється в ситуації, коли загальна ескалація ризику в суспільстві посилюється за рахунок зростання окремих його типів на периферії, що призводить до спотворення соціалізаційних траєкторій молодого покоління, відчуження його від базових соціальних практик і адекватних сучасності моделей життєвого шляху”²⁶². Самореалізація молоді в провінції має об’єктивні обмеження (у тому числі інфраструктурні). Проведене дослідження дозволило виявити базові проблеми, що стоять перед молодіжною сферою в російській провінції: 1) проблема адаптації молодих провінціалів в умовах глобального міста; 2) проблема життєвого фальстарту; 3) проблема “інтелектуальної мобільності” (постійне переміщення молодих інтелектуалів, лідерів, від периферії до центру (з села в обласний центр, з обласного центру в мегаполіс або столицю), що позбавляє провінцію соціальних лідерів, а іноді і руйнує самих цих лідерів; 4) проблема невизначеної ідентичності провінційної молоді. Основні особливості провінції як особливого соціокультурного феномену такі: 1) характер інституціоналізації, що запізнюється; 2) трансформація інституціональних практик “глобального міста”; 3) збереження і відтворення традиційних інститутів соціалізації. “Виокремлені особливості провінції серйозно впливають на життєві стратегії молодих людей, що мешкають в ній, формуючи особливий тип соціалізації молодого покоління, названий нами амбивалентною соціалізацією. Амбивалентна соціалізація – це симбіоз двох культурних програм, що транслюються центром і периферією. Центр формує культурні цілі і цінності, життєві сенси, критерії успіху, рівень домагання і т. д.”²⁶³. Соціальної інтеграції сучасної молоді сприяє і висунення на перший план такого принципу соціальної селекції, як меритократизм, завдяки якому обдаровані і добре освічені люди реально отримують переваги в соціальному просуванні²⁶⁴.

Виходячи з цього, можна прогнозувати: культурний розвиток може успішно проходити за допомогою технології впровадження соціальних ініціатив молоді²⁶⁵. Ці ініціативи технологізуються в процесі політичної участі у життєдіяльності соціуму, у т. ч. регіонального. Наприклад, О. Сафронов на

²⁶² Смирнов В. А. Жизненные стратегии провинциальной молодежи как предмет региональной молодежной политики / В. А. Смирнов // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие: Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса / РОС, ИС РАН, АН РФ, ИСППИ. – М. : РОС, 2012. – С. 5729.

²⁶³ Смирнов В. А. Жизненные стратегии провинциальной молодежи как предмет региональной молодежной политики / В. А. Смирнов // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие: Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса / РОС, ИС РАН, АН РФ, ИСППИ. – М. : РОС, 2012. – С. 5730–5731.

²⁶⁴ Шкаратан О. И. Ожидания и реальность. Социальная мобильность в контексте проблемы равенства шансов / О. И. Шкаратан // ОНС: Общественные науки и современность. – 2011. – № 1. – С. 5–24.

²⁶⁵ Королева Г. М. Социальные инициативы молодежи в культурном развитии регионов / Г. М. Королева // Социально-гуманитарные знания. – 2010. – № 2. – С. 142–152.

матеріалах соціологічного дослідження дійшов висновку про особливий механізм інституціоналізації молодіжних політичних практик в провінції²⁶⁶.

Поширеним стає підхід, згідно з яким критерієм соціального розвитку молоді виступає ступінь (міра) її суб'єктності в суспільному відтворенні²⁶⁷.

Конструювання соціальної інтеграції молоді включає також урахування включення/виключення, які залишаються одним із принципів структуризації сучасного суспільства²⁶⁸. Причиною соціального виключення молоді стає зруйнування традиційних каналів інтеграції. При цьому соціальне виключення може зумовлюватися протестною поведінкою молоді, що є свідомим конфліктом з соціумом. Загалом природа конфліктів між молоддю та суспільством має підстави: "особливості становища (статусу) молоді в соціальній структурі суспільства; характер її взаємодії з інститутами соціалізації; приналежність до того чи іншого типу культури (субкультури), що відрізняється своєрідним способом діяльності, особливими формами організації молодих людей"²⁶⁹.

Пострадянську молодь взагалі відрізняє химерне, парадоксальне поєднання сучасних і традиційних поведінкових установок²⁷⁰. Тому не випадково дослідники відмічають такий факт: "У дії соціальних механізмів регуляції соціального розвитку молоді виділяються процеси самоупорядкування і саморегуляції, які витісняють ті, що втрачають ефективність в подібних ситуаціях цілеорієнтовані методи впливу соціальної регуляції. Тому вибір форм активності в цих умовах альтернативний і багатоваріантний, і набуває характеру саморегуляції. Рефлексія проявляється в різних сферах життєдіяльності в конкретних життєвих ситуаціях. Об'єктом рефлексії виступають умови життєдіяльності, власна статусна позиція і можливість їх зміни за допомогою суб'єктної активності. Інтенсивність і спрямованість рефлексії безпосередньо пов'язана з уявленнями молоді про структуру її можливостей, перспективи суб'єктної активності, рівнем довіри і свободи. Як наслідок рефлексії формуються різні способи соціальної активності з характерними ознаками прискорення, імітації, індивідуалізації, самозбереження і ризику"²⁷¹.

Ю. Вишневський і В. Шапко вказують на різноманітні форми парадоксальної поведінки молоді радянського і пострадянського періодів. На

266 Сафронов А. Н. Институциональный подход к анализу включенности молодежи в политические практики современной России: монография / А. Н. Сафронов; под общ. ред. проф. В. Н. Петрова. – Краснодар : Издательский Дом Юг, 2012. – С. 65-82.

267 Чупров В. И. Молодежь в общественном воспроизводстве: проблемы и перспективы / В. И. Чупров, Ю. А. Зубок. – М. : РИЦИСПИ РАН, 2000. – С. 6.

268 Дмитриева А. В. Социальное включение/исключение как принцип структуризации современного общества / А. В. Дмитриева // Социологические исследования. – 2012. – № 2. – С. 98–114.

²⁶⁹ Зубок Ю. А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества / Ю. А. Зубок. – М. : Социум, 1998. – 142 с.

270 Ядова М. А. Поведенческие установки молодежи постсоветского поколения / М. А. Ядова // Социологические исследования. – 2006. – № 10. – С. 78–88.

271 Зубок Ю. А. Рефлексия в механизме регуляции социальной активности молодежи / Ю. А. Зубок // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие : материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса / РОС, ИС РАН, АН РГ, ИСППИ. – М. : РОС, 2012. – С. 5601.

основі вивчення результатів конкретних соціологічних досліджень вони констатують, що в даний час серед молоді більш сильно проявляються чинники, які сприяють диференціації, ніж фактори інтегруючі. Проведені ними дослідження виявили розбіжності в ціннісних орієнтаціях між поколіннями: як виявилось, між “батьками” і “дітьми” не простежується значного ціннісного розриву. Тоді як усередині самої молодіжної групи відмінності в цьому відношенні за деякими параметрами навіть вище, ніж між молодіжною групою і старшими поколіннями²⁷².

“Ідея диференціації цінностей в залежності від тих чи інших факторів (статі, віку, навчально-освітнього статусу, професійної діяльності, сімейного стану та ін.) в публікаціях представлена слабо або взагалі не згадується”²⁷³. Однак численні дослідження доводять, що молодь орієнтується на прагматичні цінності (це більш властиво для юнаків). Це стосується насамперед освіти, яка дозволяє в перспективі поліпшити “якість життя”, завоювати певний соціально-економічний статус. Орієнтація на освіту проявляється більше у дівчат²⁷⁴.

Для виявлення характеру можливостей різних груп молоді в сфері освіти Д. Константиновський розробив і застосував кількісні і якісні показники, що охоплюють професійні орієнтації та індивідуальні шанси учнів. Їх взаємодія становить траєкторію життєвого шляху індивідів і груп. При цьому життєві шляхи трактуються автором як реалізація можливостей, що надаються суспільством, яке підкреслює соціальну сутність даної проблеми²⁷⁵.

Невдоволеність якістю освіти орієнтує чимало молоді на навчання за кордоном. Втім, “як показав аналіз життєвих шляхів осіб, що отримали освіту за кордоном, їх подальший шлях складається під впливом того, наскільки людський капітал, який вони мають (кваліфікації, спеціалізації, знання, уміння, додаткові навички), збігаються або не збігаються з попитом на ринку праці після повернення на батьківщину”²⁷⁶.

Ще одним напрямом професійної інтеграції молоді стає неперервна освіта, постійний пошук додаткових знань з метою формування відповідних компетентностей, що сприяють бажаному працевлаштуванню. “Основними чинниками і мотивами звернення до додаткового навчання працюючих молодих людей стають як спонукання, що йдуть від зовнішнього виробничого і соціального середовища, так і потреб розвитку професійної кар’єри”. Однак при цьому вплив освіти на життєвий успіх неоднозначний і навіть суперечливий. Слід в цьому питанні навести роздуми Г. Чередниченко: “Ніколи освіта не була і не є прямою і незмінною гарантією життєвого успіху. В той

²⁷² Вишне夫斯基 Ю. Р. Парадоксальный молодой человек : [социология молодежи] / Ю. Р. Вишне夫斯基, В. Т. Шапко // Социологические исследования. - 2006. - № 6. - С. 26–36.

²⁷³ Гегер А. Э. Выявление индивидуальных и групповых ценностей в группе молодежи : релевантные методические решения / А. Э. Гегер // Социологические исследования. – 2010. – № 1. – С. 132.

²⁷⁴ Скютнева С. В. Стратегии жизненного самоопределения молодежи в трудовой сфере / С. В. Скютнева // Социологические исследования. – 2006. – № 10. – С. 89–92.

²⁷⁵ Константиновский Д. Л. Неравенство и образование. Опыт социологических исследований жизненного старта российской молодежи (1960-е годы - начало 2000-х) / Д. Л. Константиновский. – М. : ДСП. 2008. – С. 552 с.

²⁷⁶ [Чередниченко Г. А.](#) Образовательные траектории и профессиональные карьеры (на материалах социологических исследований молодежи) / Г. А. Чередниченко. – М. : ИС РАН, 2012. – С. 165.

самий час, визначаючи зайняття і статус, шанси соціальної мобільності, професійну кар'єру, доступ надалі до різноманітних громадських благ, тобто, маючи одночасно економічну, соціальну і символічну цінність, освіта істотно впливає на вірогідність життєвого успіху. Ось чому в сучасному суспільстві неминуче формується цілий ряд конфліктів між різними соціальними прошарками і групами з приводу освіти, з приводу демократичної або меритократичної, селективної моделі її розвитку²⁷⁷.

Освіта як загальна, так і професійна, є складовою трудового потенціалу молоді. Аналіз змісту, напрямів, перспектив формування і розвитку трудового потенціалу молоді фіксує виникнення проблем, викликаних нестачею трудових ресурсів, посиленням трудових міграційних процесів, потребами інноваційної економіки. Нова система трудових відносин потребує працівника з новими якостями²⁷⁸.

Специфічних навичок і компетентностей вимагає так звана дистанційна зайнятість, у яку включається все більше працівників, особливо молодих, які є найбільш для цього підготовленими. Цінність дистанційної трудової діяльності на індивідуальному, груповому і соціетальному рівнях постійно зростає. “Ресурси дистанційної зайнятості, що реалізовується саме за допомогою електронних нововведень, цікаві молодим у зв'язку з гнучким графіком роботи, можливістю працювати на зарубіжні компанії, транснаціональні корпорації. Постіндустріальне суспільство (інформаційне) розширює сам простір зайнятості людини, а в певні моменти робить його межі “прозорими”. Трудова діяльність на основі інформаційно-цифрових технологій (дистанційна зайнятість) стає транснаціональною, потенційно (за бажанням, необхідністю) – глобалізованою”²⁷⁹.

Це підвищує роль інтеграційних практик в полі освіти, адже рівень освіти підвищує конкурентоспроможність молоді. Але, “щоб не бути аутсайдером в конкурентній боротьбі і адекватно реагувати на зовнішні виклики і загрози, молоді люди повинні розвивати творчі здібності й уміти адаптуватися до соціальних умов, що змінюються”²⁸⁰. Це в першу чергу стосується включенню молоді у трудове життя, розвитку професійної кар'єри і успішної професійної траєкторії.

“У методологічному плані звернення до концептів освітня і професійна траєкторії замість традиційних понять, що означають перехід від освіти до праці, викликано трансформаціями соціальної практики. Традиційна модель переходу “навчання - робота” як дискретної, послідовної зміни учбової

277 Там же, С. 13.

278 Формирование трудового потенциала молодежи северного региона / М. Ш. Абдрахманов. – Салехард : ГУП ЯНАО “Красный Север”, 2011. – 256 с.

279 Правкина Я. Ю. Дистанционные социально-трудовые практики молодежи в контексте глобализации: социологический анализ / Я. Ю. Правкина // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие : Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса / РОС, ИС РАН, АН РГ, ИСППИ. – М. : РОС, 2012. – С. 5689–5690.

280 Гуляихин В. Н. Молодежные и детские объединения как субъекты вторичной социализации: опыт регионального исследования / В. Н. Гуляихин, А. П. Галкин, Е. Н. Васильева // Социологические исследования. – 2012. – № 7. – С. 132.

діяльності на трудову, усе більш відходить в минуле. Розширення інвестицій в освіту (загальну, професійну, додаткову як в структурах формального, так і неформального та інформального навчання), а також широке поширення серед молоді нестандартної зайнятості (що дозволяє поєднувати і/або поперемінно чергувати навчання і роботу) сформували за останні 15 - 20 років нову модель освітньої і трудової поведінки в початковий період самостійного життя молоді – тривалий взаємопов'язаний процес поперемінного або паралельного звернення і відновлення навчання і роботи. Цей процес адекватніше може бути описаний в поняттях освітніх і професійних траєкторій²⁸¹.

Однак сфера праці і зайнятості в сучасному суспільстві залишається простором соціальних нерівностей, що позначається на інтеграційних практиках молоді. До найбільш поширених видів соціальних нерівностей в сфері зайнятості, з якими стикається особистість, відносяться такі: нерівність доходів економічно активного населення; професійна нерівність (нерівності в ієрархії професій та видів зайнятості, посад і спеціалізацій); гендерна нерівність і професійна сегрегація; різна адаптованість окремих груп (соціально-демографічних, професійних тощо) до ринкових умов²⁸².

Важко переоцінити роль економічних знань у інтеграційних практиках молоді. Так, Л. Хижняк наголошує на тому, що “без певного запасу “ринкових знань” проблематичною стає інтелектуалізація економіки і, як наслідок – усталений соціальний розвиток на сучасному економічному підґрунті, де визнана потенційно значуща роль інтелектуального потенціалу. Економічне знання є системою світоглядних уявлень, які беруть на озброєння індивіди і групи у своїй повсякденній економічній поведінці. Його підґрунтям стають, *по-перше*, інформація про економічне середовище, *по-друге*, досвід економічного господарювання або вирішення життєвих проблем економічними засобами, *по-третє*, комунікативні дії, що дозволяють раціонально підходити до використання ресурсів (наявних і потенційних). Економічне знання, як і будь-які інші види знань, виконує три основні функції, а саме: онтологічну (забезпечує уявлення про економічну ситуацію, економічний стан країни тощо); орієнтаційну (вказує напрям і спосіб здійснення цілеспрямованої економічної діяльності); оціночну (визначає норми відносин і стосунків в економічній сфері)”²⁸³.

Не менш важлива участь молоді у становленні “суспільства знань”, у розвитку науки та науково-технічної творчості. Між тим існує безліч бар'єрів на шляху участі творчої молоді в інноваційній діяльності. Російські вчені на підставі опитувань молодих учених і інноваторів виявили недостатню роль

²⁸¹ [Чередниченко Г. А.](#) Образовательные траектории и профессиональные карьеры (на материалах социологических исследований молодежи) / Г. А. Чередниченко. – М. : ИС РАН, 2012. – С. 108.

²⁸² Хижняк Л. М. Сфера праці і зайнятості в сучасному суспільстві як простір соціальних нерівностей / Л. М. Хижняк // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. – Вип. 11. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 80-95.

²⁸³ Хижняк Л. М. Проблемні поля в економічній освіті в умовах інтелектуалізації економіки і модернізація освітньої політики / Л. М. Хижняк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Вип. 18. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. – С. 402–405.

наукових шкіл в залученні молоді в науку і становленні молодих дослідників і винахідників²⁸⁴.

Отже, динаміка соціокультурних змін накладає високі вимоги до соціальної якості особистості молоді. Еталоном сучасної інтегрованої особистості є соціальний суб'єкт, що приймає участь в системі соціальних відносин на основі принципів активності і відповідальності за своє власне життя. Виникає закономірне питання, яким чином забезпечити успішну інтеграцію особистості як соціального суб'єкта в суспільство.

3.7. Модель конструювання практик інтеграції

Рішення даного питання можливе за рахунок практичного застосування моделі конструювання інтеграційних практик особистості, яку ми побудували на підставі емпіричних даних власного соціологічного дослідження (Рис. 3.4).

Вона включає в себе три рівні їх побудови: об'єктивний, суб'єктивний, рівень габітуалізованих структур, що визначають вибір життєвої стратегії, яка впливає на інтерналізацію тих чи інших інтеграційних практик у різних полях. Розглянемо їх більш детально.

Перший рівень є простором об'єктивованих розбіжностей, пов'язаних з розподілом між агентами різноманітних капіталів та соціальних відносин. Стійкі утворення капіталів оформлюються в позиції соціального простору, через які особистість вбудована в структурну мережу, та у взаємозв'язок структурних відносин. Це означає, що сумою економічного, соціального, культурного та особистого капіталу, який має у своєму розпорядженні агент, визначається його позиція в суспільстві. Вона в свою чергу визначає доступ до своєрідного фонду благ, засобів та цінностей, які користуються суспільним визнанням.

Види капіталів визначають шанси та ресурси соціальних акторів в конструюванні інтеграційних практик в різноманітних сферах суспільного життя. Ресурси соціальних акторів включають: рівень освіти батьків; рівень їх матеріальної забезпеченості; розмір заощаджень; соціальний статус та рівень адаптованості, знання, освіти, життєві шанси (увесь спектр можливостей людей при вирішенні того чи іншого завдання), кваліфікаційні можливості, манери, мову, використання інформаційних технологій, свободу вибору та життєвий рівень.

При цьому кожен капітал може використовуватися для збільшення обсягу іншого, що дає змогу зберегти або підвищити свої соціальні позиції в суспільстві. Без реконверсії капіталів підвищення соціального статусу в сучасних суспільствах неможливо. У певних полях культурний, соціальний і символічний капітал є настільки ж важливими ресурсами, що й економічний для визначення й завоювання соціальних позицій.

284 Гвоздева Е. С. Социальный механизм включения молодежи в процесс инновационного развития / Е. С. Гвоздева, Г. П. Гвоздева, А. Г. Тыртышный // Регион: экономика и социология. – 2012. – № 2. – С. 104–120.

Ансамбль капіталів, ресурсів, потенціалу є фактором структурування шансів і можливостей при конструюванні інтеграційних практик. При цьому всі соціальні ресурси, капітали, шанси можуть бути реалізовані лише при наявності відповідних ціннісних переваг у вигляді габітуалізованих схем.

Габітуалізовані структури як рівень соціальної реальності являють собою сукупність, з одного боку ідей, цінностей, уявлень, символів, нав'язуваних суб'єктам соціальними структурами і спільнотами. А з іншого – суб'єктивних переваг, диспозицій, установок, що впливають на соціальну поведінку суб'єктів.

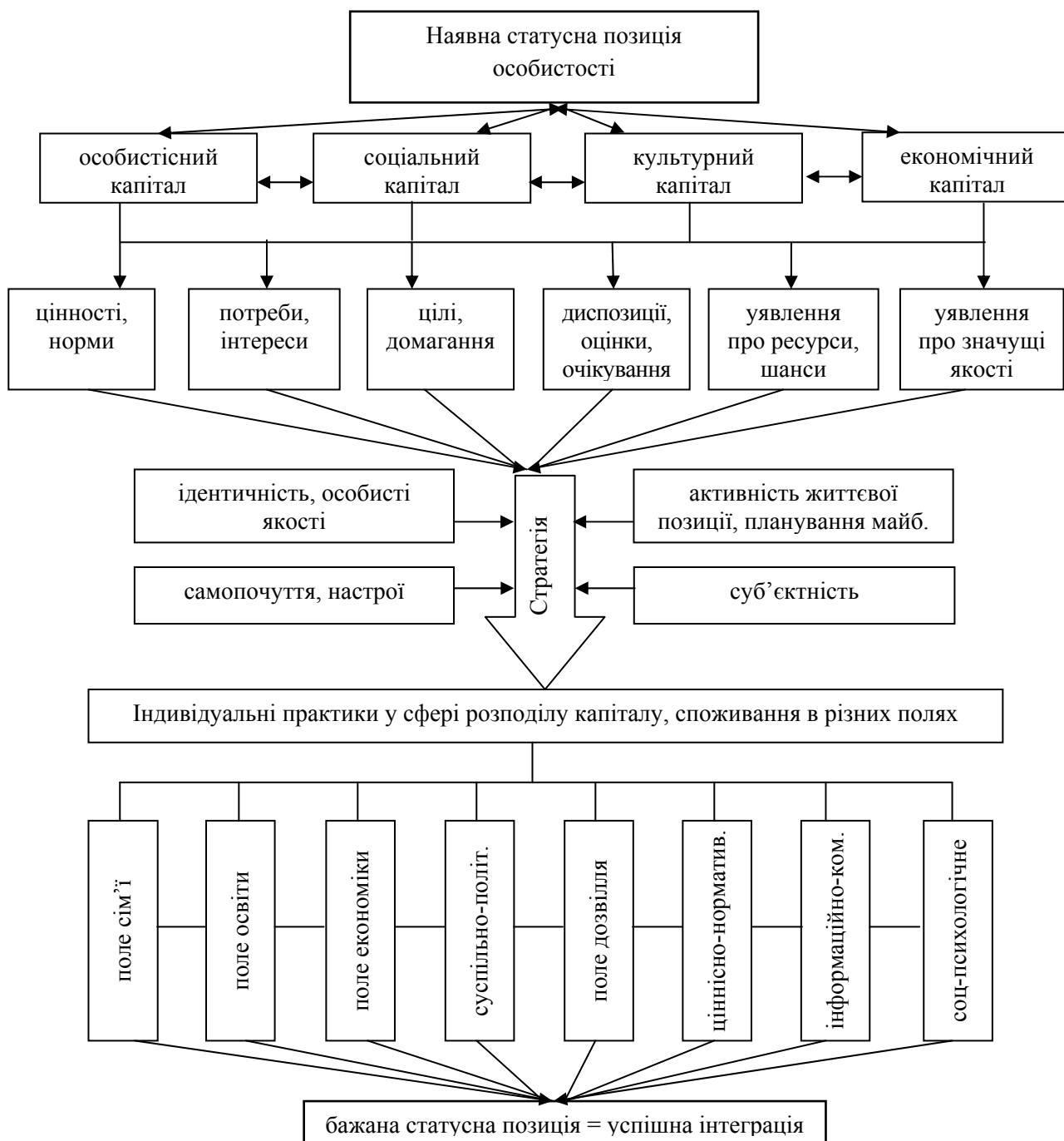

Рис. 3.4. Модель конструювання інтеграційних практик

Повсякденність (як базова індивідуальна реальність) конструює габітус особистості – звичку, детерміновану соціальними стосунками, що залежить від позиції індивіда в соціальному просторі. Взаємодія габітуалізованих структур і повсякденності відбувається на мікро, мезо і макрорівні (сім'я, група та суспільство). Габітуалізовані структури включають: цілі, домагання, потреби (прагнення досягти мети завжди присутнє у практичних схемах сприйняття, оцінювання, класифікації й дії); життєві цінності, норми (те, що люди вважають важливим для їх життя, що утворює мету та мотиви їх діяльності, про що вони мріють та до чого вони прагнуть, досягнення яких цілей є сенсом їх життя); сприйняття життєвих, шансів, потребу в розширенні або в обмеженні життєвих шансів; уявлення про значимість ресурсів для досягнення життєвого успіху; соціальні очікування (те, що необхідно зробити акторам з різними статусами та ролями, це порівняння двох образів майбутнього – реального та очікуваного); теоретична та практична підготовка індивіда, тобто володіння необхідними для цього знаннями, вміннями (культурним капіталом).

Виходячи з габітусу, який породжується середовищем (“класом умов існування”), виступає результатом інтеріоризації індивідом індивідуальної історії й соціального досвіду, агент не усвідомлено формує власну модель життя. Тобто конструює власну біографію – побудову життєвого шляху згідно з інтерсуб'єктивними і засвоєними на рівні практичної свідомості культурними схемами.

Таким чином, габітуалізовані структури визначають подальшу активність, що виражається в стратегіях (як запланованих і цілеспрямованих практиках) і у власне практиках. Життєві стратегії індивіда синтезуються навколо головного завдання – “розробки траєкторії власного “Я” шляхом визначення траєкторії біографії з урахуванням минулого і прогнозованого майбутнього. Життєвий шлях набуває рис соціального інституту, тобто є ансамблем життєвих стратегій як конвенціональних практик подолання життєвих криз.

Пропоновані культурою цінності й норми, причому не тільки пропоновані, але й прийняті, габітуалізовані виявляються як доступні індивідові вибори.

Вибір стратегії життя реалізується через механізм ідентифікації, що, у свою чергу, забезпечується механізмом типізації (особистість вибирає стратегію життя, виходячи з різноманіття культурних зразків) і індивідуалізації (додання стратегії життя власної унікальності, неповторного змісту).

Важливу роль у побудові життєвої стратегії відіграє особистість як творець, що не просто адаптується до суспільства, у якому живе, а виступає суб'єктом життєтворчості, володіє ефективними техніками для досягнення успіху, розширення й упорядкування життєвого простору, тобто характеризується творчим відношенням до власного життя (суб'єктністю).

Життєві стратегії також пов'язані з розумінням актором свого власного життєвого шляху, мотивацією власної поведінки, здатністю ефективно вирішувати соціальні проблеми, психологічними властивостями, настроями,

спрямованістю соціальної активності. Всім стратегіям відповідають певні соціальні практики.

Практики конституують та відтворюють ідентичності або “розкривають” основні шляхи соціального існування, можливі у даній культурі в теперішній момент історії. Практики, з одного боку, взаємно зрозумілі учасникам, цілком гармонізовані, а з іншого – розгортаються строго за правилами, запропонованими структурою свідомості індивідів. Моменти непередбачуваності життя дають деякий спектр можливостей розвитку тієї чи іншої практики, але вони обмежені у своєму різноманітті саме *habitus* `ом.

Соціальні практики розгортаються у соціальному просторі, що включає певну “конфігурацію” різних “полів”, за допомогою яких люди взаємодіють в суспільстві і задовольняють різні потреби. Структура поля одночасно підтримує та спрямовує практики, за допомогою яких ті, хто займає ці позиції, прагнуть індивідуально або колективно поліпшити своє становище або нав’язати той принцип ієрархії, який є найбільш сприятливим для них. Поле – це своєрідний ринок, де використовуються різноманітні види капіталу (економічний, культурний, соціальний, символічний) для досягнення бажаних статусних позицій.

Відповідно до даної моделі показником ефективності конструювання інтеграційних практик і одночасно його результатом є включення молоді до суспільства, тобто досягнення бажаного результату, що приносить задоволення і є стимулом для подальшого підвищення свого статусу. Тому інтегральною характеристикою успішної інтеграції молоді до суспільства, реалізації життєвої стратегії досягнення успіху виступає саме соціальне самопочуття особистості. Тому головним, пріоритетним завданням, що впливає з відносин між суспільством і молоддю, є організація процесу успішної інтеграції сучасної молоді в структуру суспільства.

Як конкретні індикатори соціальної інтеграції для молоді були виділені різноманітні життєво важливі параметри, що характеризують кожне з полів: особливості конструювання життєвого простору, соціальні практики освоєння того чи іншого сегменту життєвого ареалу, чинники конструювання інтеграційних практик в різних полях. Вони наведені у Табл. 3.33.

Таблиця 3.33. Чинники конструювання інтеграційних практик молоддю в різних полях

Поля	Практики	Суб’єктивний рівень	Габітуалізовані структури	Об’єктивний рівень
Шлюбно-сімейне	планування сімейного життя; набуття шлюбного і сімейного статусів; планування та народження дітей	усвідомлення потреби в родині, психологічна готовність до створення родини	цінність родини; засвоєні моделі поведінки у родині	гендер, вік, позитивний досвід життя у батьківській родині
Поле освіти	досягнення певної освіти (неповної середньої, середньої, професійно-технічної, ступінь молодшого спеціаліста, ступінь бакалавра, ступінь спеціаліста, ступінь магістра, учена ступінь);	усвідомлений професійний вибір; ставлення до навчання, як до засобу отримання спеціальності, що забезпечить бажаний	цлі і домагання, засновані на усвідомленні власних потреб; мотивація на отримання	доступність отримання якісної освіти; додаткові освітні можливості

	оволодіння компетенціями, значущими для майбутньої професійної діяльності	статус у майбутньому; задоволеність отриманою спеціальністю; стійкі професійні інтереси і наміри відносно майбутньої діяльності; орієнтація на високо сплачувану професію	(підвищення рівня) освіти; цінність освіти; професійна зорієнтованість	(підготовчі курси, заняття за інтересами та ін.)
Економічне поле	планування життя; практики включення особистості в економічні відносини й освоєння економічного простору, інноваційна діяльність у сфері праці; використання нових структурних та інституційних можливостей; використання ділових зв'язків; практики пошуку та зміни роботи, що спрямовані на підвищення свого соціального та матеріального положення; демонстрація своєї заможності	сприйняття життєвих шансів, потреба в розширенні життєвих шансів; активність життєвої позиції, конструктивно-інноваційний пошук, що визначає стратегію самореалізації; оцінка суспільних можливостей; активність, підприємливість; професійність; уміння ризикувати; уміння схопити удачу; уміння іноді йти в обхід закону	цілі і домагання, засновані на усвідомленні власних потреб; мотивація на працю як основу благополуччя; уявлення про ресурси досягнення бажаної статусної позиції; наявність інформації про життєві шанси; розуміння життєвого успіху; правильна професійна зорієнтованість; володіння компетенціями, значущими для майбутньої професійної діяльності	економічне (матеріальне) положення, доступність економічних благ, загальна зайнятість (первинна і вторинна); зайнятість в окремих сферах і секторах суспільного виробництва, загальне працевлаштування, працевлаштування за отриманою професією; можливість працювати на себе, престижна робота
Поле дозвілля	участь в культурно-дозвільній діяльності (культурні заходи, заняття спортом, відвідування театрів, музеїв, екскурсій, читання літератури та ін.), освоєння і привласнення видів і форм діяльності у вільний час, спрямованих на рекреацію фізичних і психічних сил, задоволення різноманітних культурних запитів, включеність в суспільно-значущу діяльність	активність життєвої позиції; конструктивно-інноваційний пошук, що визначає стратегію самореалізації; високий рівень культури	рівень культури (побутова культура, художня культура, етнокультура, інформаційна культура та ін.); почуття належності до певної культурної групи	можливості участі в культурно-дозвільній діяльності (шкільні заходи, заняття спортом, відвідування театрів, музеїв, екскурсій та ін.)
Соціально-психологічне поле	раціональне сприйняття соціальної реальності; усвідомлення сенсу життя; установка на те, що майбутнє життя залежить насамперед від себе; оптимізм та впевненість; активність;	індивідуальні можливості, особистісний потенціал, який забезпечує освоєння і присвоєння життєвого простору; психологічний стан (соціальне самопочуття);	особисті якості, активність	дружна родина, сімейно-родинні зв'язки; наявність значущої групи (друзі); широке коло спілкування

	готовність до самостійного пошуку рішення власних проблем	висока самооцінка; високий рівень самоповаги		
Ціннісно-нормативне поле	задоволеність сьогоденням; впевненість у завтрашньому дні (досягнення успіху, позитивне бачення свого майбутнього); презентації свого соціального стану; прагнення будувати своє життя в умовах, коли їм надана повна самостійність і свобода вибору; використання всіх можливостей для досягнення мети	вміння приймати рішення, вміння самостійно створювати сприятливі для себе умови; впевненість у собі; вміння ризикувати	ціннісно-нормативна система особистості, ідентичність, високий рівень культури	регіон проживання, походження родини висока освіта батьків, належність до певної культурної групи
Суспільно-політичне	включення особистості у систему суспільно-політичних відносин: суспільно-політична активність (участь у суспільних організаціях, суспільно-політичних рухах)	почуття довіри, соціальної захищеності, стабільності	політична грамотність (знання законів, прав і обов'язків), політичне самовизначення, суспільно-політичні орієнтації	доступність соціальних благ и пільг, (інформованість)

Врахування всієї сукупності індикаторів конструювання інтеграційних практик дозволить координувати ступінь соціальної інтеграції молоді.

Важливим напрямом сучасної молодіжної політики повинно стати формування активної і відповідальної особистості, що здатна до самостійного конструювання власного життєвого шляху, обґрунтованого вибору стратегії життя. Є необхідність створення нових можливостей участі молоді в соціально-значущій діяльності і процесах прийняття рішень. Молоді потрібні соціальні майданчики для прояву ініціативи, реалізації власних здібностей, здійснення конкретних справ, набуття компетенцій. Створення таких форм може сприяти вже в юному віці розвитку уміння приймати рішення, організовувати, працювати в колективі. Що дасть можливість пробувати різні практики, інтерналізувати соціальні ролі, навчатися ставити чіткі цілі і знаходити шляхи їх досягнення. Відсутність таких умов для молодих людей приводить до пасивності, дезорієнтованості, нездатності нести відповідальність за власні дії.

Необхідно виробити дієві установки, зрозумілі для молодої людини цілі, сформувані своєрідний соціальний запит до молодого покоління, дати йому орієнтири для самоконструювання і саморозвитку.

Пошук механізмів, що забезпечують стабільність суспільства за допомогою інтеграційних процесів, визначення їхніх перспективних моделей у сучасній Україні залишаються однією із найважливіших проблем науки і практики.

ВИСНОВКИ

Глибока трансформація сучасного українського суспільства вимагає відповідної трансформації системи формування особистості молодого покоління. Однак в суспільній свідомості складається досить парадоксальна ситуація, коли всі розуміють, що зміни в процесі формування особистості необхідні, але слабо уявляють, якими вони мають бути. При цьому мова йде про те, щоб знайти нові підходи, які б сприяли успішній інтеграції молодого покоління. Тому дане монографічне дослідження було присвячене з'ясуванню особливостей процесу конструювання практик соціальної інтеграції сучасної української молоді.

Хоча процес інтеграції молоді як включення до суспільства в соціологічній теорії не був виділений у самостійну дослідницьку проблему, у соціології ХХ ст. в руслі функціональних, культурологічних і психоаналітичних парадигмальних підходів проблема входження особистості в соціальне життя розглядалася під кутом зору її соціального становлення, що відображає процес соціалізації. Представники ж постмодернізму приходять до того, що в сучасному суспільстві, яке набуває рис постмодерну, поняття соціалізації втрачає свій інституційний зміст. Основними рисами сучасності, що зумовлюють складність процесу соціалізації є відсутність несуперечливих ціннісно-нормативних моделей, багатоваріативність зразків становлення молоді, не заданість векторів її соціального розвитку, що згідно з постмодерністською традицією «затверджує пріоритет соціальних суб'єктів як діячів в активному формуванні їх соціального буття з урахуванням природних і соціальних умов на момент соціальної дії». Відповідно до цього для аналізу процесу включення молоді в соціальний простір сучасного суспільства було вирішено використовувати поняття «соціальна інтеграція» в аспекті конструювання її практик.

Також звернення до структурно-конструктивістської парадигми, яка передбачає, що соціальні відносини, інтеріоризуючись у ході практичної діяльності, перетворюються на схеми виробництва практик, дало можливість акцентувати увагу на взаємозалежності соціальної структури та дії й одночасно прийти до дуального розуміння процесу інтеграції: з одного боку, вона є проявом детермінації соціального середовища суб'єкта дії, а з іншого - результатом процесу повсякденного конструювання. Виходячи з основних положень обраного підходу, було розроблено розуміння інтеграції як процесу досягнення соціально-значущої статусної позиції та інтерналізації зразків поведінки, яких набувають індивіди (групи) за допомогою різноманітних практик, що здійснюються у просторі (полях) рухливих статусів, позицій, ідентичностей, нерівномірно розподілених благ (ресурсів), умов відтворення життя, можливостей та обмежень, зумовлених суспільно значущими цілями.

Продовженням дослідження процесу інтеграції молоді стала розробка концептуальної моделі дослідження його особливостей, що передбачає три рівні аналізу: 1) об'єктивний – розгляд соціокультурних детермінант, зокрема наявної статусної позиції, віку, статі, роду занять; володіння системою капіталів, ресурсів, урахування бар'єрів; інформації про життєві шанси;

2) рівень габітуалізованих структур – вивчення цінностей, цілей, базованих на усвідомленні власних потреб і ресурсів їхнього досягнення; диспозицій (оцінок власної ситуації); уявлень про ресурси досягнення бажаної статусної позиції, про значущі якості особистості; володіння компетенціями); 3) суб'єктивний рівень – розгляд індивідуальних інтеграційних практик у сфері праці, освіти, соціальних зв'язків; сприйняття життєвих шансів, потреби в їхньому розширенні; активності життєвої позиції, аналіз ідентичності, яка виявляється в тому, ідентифікує особистість себе успішною чи ні; задоволеність життям, можливість планувати своє майбутнє; використання нових структурних можливостей; соціального самопочуття.

Емпірична апробація даної моделі дослідження засвідчила наявність впливу на конструювання інтеграційних практик багатьох чинників. Найбільш успішною є інтеграція молоді, в повсякденності якої спостерігається максимальний обсяг різноманітних ресурсів (доступність отримання якісної освіти, висока освіта батьків, доступність економічних благ, працевлаштування за отриманою професією, можливість працювати на себе, престижна робота, міцні родинні зв'язки, доступ до культурно-дозвільної сфери тощо). При цьому значущими для успішності інтеграційних практик на рівні габітусу в полях освіти, економіки, дозвілля виявлено: мотивацію на здобуття (підвищення рівня) освіти, цінність освіти, чітку професійну зорієнтованість, володіння компетенціями, важливими для майбутньої професійної діяльності, достатні уявлення про ресурси досягнення бажаної статусної позиції, наявність інформації про життєві шанси, чітке розуміння життєвого успіху, уміння спілкуватися, підприємливість, професійність, уміння ризикувати, іноді навіть йти в обхід закону тощо. Серед суб'єктивних факторів, що виявляються найбільш значущими при побудові молоддю інтеграційних стратегій, виділено: усвідомлений професійний вибір, ставлення до навчання як до засобу здобуття спеціальності, що забезпечить бажаний статус у майбутньому, задоволеність своєю спеціальністю, стійкі професійні інтереси й наміри щодо майбутньої діяльності, орієнтація на високооплачувану професію, планування майбутнього, активність життєвої позиції, індивідуальні можливості, позитивний психологічний стан, висока самооцінка тощо. Було встановлено, що фрагментарна природа соціокультурного простору приводить до вибору різних моделей конструювання інтеграційних стратегій і відсутності визнаних правильними. У соціальному просторі українського соціуму сформувалася сфера вільного конструювання молоддю біографічного проекту, у якій молоде покоління поставлено в умови стихійного вибору цінностей, цілей, життєвих планів, засобів їх здійснення (які не завжди збігаються із цілями суспільства), знизилась соціальний статус, включеність молоді в суспільно значущі види діяльності, що підтвердило основну гіпотезу про стохастичний характер конструювання інтеграційних практик, який відображає невідповідність між структурно-ресурсними, диспозиційними та дійовими складовими.

Нарешті для практичного вирішення питання пошуку механізмів ефективної інтеграції молоді як соціального суб'єкта в суспільство на підставі емпіричних даних соціологічного дослідження було побудовано модель

конструювання практик соціальної інтеграції. Вона включає в себе три рівні їх побудови: об'єктивний (утворення капіталів, що оформлюються в позиції соціального простору, та визначають шанси й ресурси соціальних акторів у сфері подальшого розподілу капіталу, споживання), суб'єктивний (соціальні практики освоєння того чи іншого сегмента життєвого ареалу, ідентичність, особисті якості, активність життєвої позиції, суб'єктивність, планування майбутнього, самопочуття), рівень габітуалізованих структур (цілі, домагання, інтереси, оцінки, очікування, уявлення про шанси, ресурси, компетенції), що визначають вибір життєвої стратегії, яка впливає на інтерналізацію тих чи інших інтеграційних практик у різних полях. На кожному рівні, виходячи з результатів емпіричного дослідження, виділено різноманітні параметри, що забезпечують успіх соціальної інтеграції сучасної молоді. Врахування всієї сукупності індикаторів дозволить координувати ступінь соціальної інтеграції молоді, показником ефективності та результатом якої є включення молоді в суспільство, тобто досягнення бажаного результату, що приносить задоволення і є стимулом для подальшого підвищення статусу. Отже, пріоритетним завданням, що впливає з відносин між суспільством і молоддю, є організація процесу її успішної інтеграції в соціальний простір. Державна соціальна політика у відношенні молодого покоління сьогодні повинна формуватися як цілеспрямована комплексна взаємозалежна спільна діяльність органів керування, освіти, соціальної, молодіжної політики, суспільних об'єднань, основу якої повинне складати формування самостійної, вільної, творчої особистості, що припускає її моральний розвиток, соціальну відповідальність і соціальну компетентність. При цьому спроби посилити масштаби та інтенсивність контролю суспільства за процесом “дорослішання” і включення молоді можуть призвести до двох протилежних, але однаково неприйнятних результатів: домінування в молодіжному середовищі особистості конформістського типу або стихійному зростанню молодіжного екстремізму. Суспільство, що відкидає індивідуалізм, більшою мірою орієнтоване на використання відносно до молодого покоління таких виховних засобів, результатом яких може стати насильство над індивідом, невизнання його внутрішньої свободи. У цьому випадку негативною формою інтеграції молоді людини в суспільство, її неуспішним результатом можна вважати поширення конформізму, коли особистість безоціночно сприймає вимоги суспільства, прагне бути як всі. В умовах, коли батьківський досвід працює неефективно, і молодим людям доводиться багато осягати шляхом самостійних спроб, часто неефективних, слід погодитися з думкою, що “суспільство має надати молоді право на помилку, зберігаючи в період молодості її соціальний статус, забезпечуючи її життєздатність навіть при неправильному виборі життєвого шляху, даючи можливість вибору іншого шляху або форми самореалізації”. Процес інтеграції молоді передбачає не лише засвоєння традицій і досвіду попередніх поколінь, а й формування здатності до інноваційної поведінки, до самоконструювання в різних полях суспільного простору. Проявом інноваційної діяльності молоді є її прагнення самореалізуватися в сучасних ринкових умовах, оскільки молоді люди відрізняється активністю, готовністю

до роботи і життя в умовах ринкової економіки. Це виявляється, насамперед, на рівні габітусу молодих людей – в більшій значущості для молоді такої економічної цінності, як матеріальний достаток, більшій готовності до напруженої праці і ризику заради досягнення успіху в житті. Саме такий тип орієнтації можна вважати інноваційним, оскільки в умовах посиленої конкуренції на ринку праці потрібні нові практики, пов'язані з більшою соціальною мобільністю, з усвідомленням власної відповідальності за свій життєвий успіх. Що відображає сутнісну характеристику молоді: прагнення до самоствердження, соціального новаторства.

Наукове видання

Мосьондз Марина Володимирівна

**ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Монографія

Видано в редакції автора

Підп. до друку 30.09.2014. Формат 30x42/4
Папір офсетний. Ризографія. Ум. друк. арк. 7,8
Обл.-вид. арк. 7,8. Тираж 150 пр. Зам. №

Підготовлено до друку та видруковано
Державному ВНЗ «Національний гірничий університет»

Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру ДК № 1842 від 11.06.20040

49027, м. Дніпропетровськ, просп. К. Маркса, 19